

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МИСЛИВСТВОЗНАВСТВО

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до виконання практичних занять
для здобувачів вищої освіти денної форми навчання
за освітнім ступенем бакалавр
зі спеціальності 205 «Лісове господарство»

Обговорено і рекомендовано на засіданні
кафедри аграрних технологій та лісового
господарства
Протокол №9 від 18 лютого 2020 року

Мисливствознавство. Методичні вказівки до виконання практичних занять для здобувачів вищої освіти денної форми навчання за освітнім ступенем бакалавр зі спеціальності 205 «Лісове господарство» / Укл.: Корма О.М., Селінний М.М., Рябуха Г.І. – Чернігів: ЧНТУ, 2020. – 156 с.

- Укладачі:** Олександр Михайлович Корма, доцент кафедри аграрних технологій та лісового господарства ЧНТУ, к.б.н.
Михайло Михайлович Селінний, завідувач кафедри аграрних технологій та лісового господарства ЧНТУ, к.е.н., доцент
Галина Ігорівна Рябуха, старший викладач кафедри аграрних технологій та лісового господарства ЧНТУ
- Відповідальний за випуск:** Михайло Михайлович Селінний, завідувач кафедри аграрних технологій та лісового господарства ЧНТУ, к.е.н., доцент
- Рецензент:** Віктор Іванович Канівець, професор кафедри аграрних технологій та лісового господарства ЧНТУ, д.с.-г.н., професор

ЗМІСТ

ВСТУП	4
<i>Практичне заняття №1. Собаки мисливських порід</i>	6
<i>Практичне заняття №2. Особливості будови і класифікація мисливської вогнепальної зброї. Прицілювання і стрільба по дичині. Правила поведінки з мисливською зброєю</i>	22
<i>Практичне заняття №3. Вивчення біології, екології, поведінки та слідів життєдіяльності борових мисливських птахів</i>	43
<i>Практичне заняття №4. Вивчення біології, екології, поведінки та слідів життєдіяльності водоплавних мисливських птахів</i>	62
<i>Практичне заняття №5. Вивчення біології, екології, поведінки та слідів життєдіяльності копитних мисливських тварин</i>	75
<i>Практичне заняття №6. Вивчення біології, екології, поведінки та слідів життєдіяльності хутряних та хижих звірів</i>	103
<i>Практичне заняття №7. Біотехнічні заходи в мисливському господарстві</i>	127
<i>Практичне заняття №8. Облік мисливських звірів і птахів</i>	143
Терміни, які застосовуються в мисливському господарстві та їх визначення	154
Латинські назви мисливських тварин та птахів	
Рекомендована література	155

ВСТУП

Мисливствознавство – прикладна біологічна наука, що всебічно досліджує мисливські ресурси, біологію, екологію та етологію мисливських тварин, шляхи керування популяціями в оптимальному для природи і людини напрямку. Знання, уміння і навички з мисливствознавства служать основою екологічної діяльності, що здійснюється у природних умовах і спрямована на охорону, використання та відтворення мисливських тварин, як національного природного багатства, надання послуг мисливцям щодо полювання, розвитку стрілецько-мисливського спорту, собаківництва, сокільництва, відродження та збереження мисливських традицій – невід'ємної складової народної культурної спадщини.

Мета дисципліни полягає у вивченні біології, екології, етології та життєдіяльності мисливських тварин у взаємозв'язку зі змінами у навколишньому природному середовищі; вивченні механізмів впливу господарської діяльності людини на угіддя і популяції мисливських тварин; поясненні вивчених явищ, їх біологічної та прикладної суті; вивченні шляхів керування популяціями мисливських тварин в оптимальному для природи і людини напрямку; визначенні перспектив розвитку мисливства, стрілецько-мисливського спорту, собаківництва, сокільництва, відродження і збереження мисливських традицій – невід'ємної складової народної культурної спадщини.

Основними завданнями курсу є:

1. Навчити здобувачів вищої освіти фундаментальних знань в області зоологічних і суспільних дисциплін, за допомогою яких вирішуються прикладні питання охорони й використання мисливських тварин.

2. Продемонструвати на конкретній групі промислових тварин характер їх взаємодії з навколишнім середовищем і на основі чого вирішуються питання керування ресурсами мисливських тварин.

3. Одержати конкретну уяву про біологію мисливських тварин, на базі якої здійснюється тривала практика їх використання.

4. Позначити й створити уяву у здобувачів вищої освіти про сферу діяльності зоолога в області полювання й мисливського господарства, як природничої галузі

В результаті засвоєння матеріалу, передбаченого програмою, спеціаліст лісового господарства повинен **знати:**

- світові тенденції розвитку мисливського господарства;
- прогресивний досвід ведення мисливського господарства;
- історію та перспективи розвитку мисливського господарства в Україні;
- комплексне лісомисливське районування;
- біологію, екологію етологію та засади керування популяціями мисливських тварин;
- засади організації та розвитку мисливського господарства;
- типологію і бонітування мисливських угідь;
- мисливські собаки;

- мисливську зброю, самолови та спорядження мисливця;
- техніку добування мисливських тварин і способи полювання;
- способи первинного оброблення продукції мисливства;
- мисливську етику, традиції та ритуали;
- техніку безпеки;
- законодавчі й інші нормативно-правові акти з охорони, використання і відтворення мисливських тварин, як національного природного багатства, а також надання послуг мисливцям щодо полювання.

Спеціаліст повинен уміти:

- розрізняти типи та категорії мисливських угідь;
- проводити оцінку мисливських угідь;
- розпізнавати мисливські тварини за зовнішнім виглядом та слідами їх життєдіяльності;
- проводити обліки мисливських тварин;
- в польових умовах проводити попередню оцінку трофейної цінності основних об'єктів полювання (самців лося, оленя, сарни, свині дикої);
- визначати вік живих і добутих мисливських тварин;
- встановлювати фактичну та оптимальну структуру популяцій мисливських тварин;
- налаштовувати боєприпаси і підбирати спорядження мисливця;
- володіти мисливською зброєю та іншими засобами добування мисливських тварин, добувати мисливських тварин;
- організовувати ефективне полювання з дотриманням правничих і етичних норм та правил техніки безпеки;
- проводити первинне оброблення продукції полювання: знімати і оброблювати шкури, виготовляти муляжі (чучела), препарувати, оцінювати і монтувати трофеї;
 - надавати першу допомогу потерпілому;
 - творчо застосовувати знання з мисливствознавства для розв'язання актуальних завдань лісомисливської практики, охорони, використання і відтворення мисливських тварин, як національного природного багатства, а також надання послуг мисливцям щодо полювання.

Практичне заняття №1

Тема: СОБАКИ МИСЛИВСЬКИХ ПОРІД

Матеріали та обладнання: літературні джерела, конспект лекцій. Таблиці з демонстраційним матеріалом.

Завдання: Ознайомитися з матеріалом практичного заняття. Коротко записати основні моменти і положення.



Хороший мисливський собака є необхідним помічником мисливця. Кожному мисливцеві відомо, що такий собака, допомагаючи мисливцю знайти підранка, зберігає дичину від псування і запобігає втрати.

Якщо ми хочемо бути добрими господарями в своїх мисливських угіддях, то повинні подбати про те, щоб не одна підстрелена тварина не пропала даремно. Цю мету можна досягти тільки за допомогою добре видресированого мисливського собаки, який має прекрасне тонке чуття і здатний знайти підранка. Крім того мисливський собака – незамінний помічник при деяких способах полювання і при охороні корисних тварин від хижаків. Хороший собака працює як продовження і удосконалення органів чуття мисливця.

Значення "придатного до полювання собаки" підкреслено і в законі про полювання, який вимагає від користувачів мисливських угідь застосовувати хороших і до полювання придатних собак, при цьому підкреслюється, що полювання не може проводитися без необхідної (відповідно до закону) кількості придатних до полювання собак.

Однак наша діяльність і наші вчинки не повинні бути продиктовані тільки під тиском даного закону, а повинні виходити з того положення, що мисливець з собакою представляють єдине ціле і тому мисливець без неї – тільки половина цього єдиного цілого.

Мисливець повинен також вміти співчувати пораненій тварині. Він не сміє допустити, щоб поранена тварина страждала і в стражданнях гинула.

З гарним, надійним собакою мисливець повинен швидко знайти підранка і скоротити час його страждань. Хто хоча б раз мав мисливського собаку або був знайомий з роботою такого собаки, вже ніколи не буде полювати без нього. Якщо ж мисливець зважився придбати, навчити і видресировати до полювання придатного собаку, то він повинен перш за все набратися терпіння і завжди спробувати зрозуміти у всіх ситуаціях свого чотириноного друга, помічника, який потім на полюванні не раз віддячить за все.

Мисливська кінологія (сінос по-грецьки – собака) – це наука про розведення, вихованні і дресируванню мисливських собак.

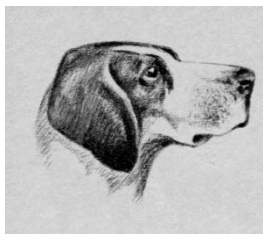
Придатний для полювання собака повинен бути слухняним, не боятися пострілу, залишатися спокійним, побачивши будь-якого звіра і без команди не повинен гнати дичину. Такий собака повинен знайти підранка і принести його. До пораненої копитної тварини він повинен привести мисливця або ж повідомляти будь-яким способом йому про те, що підранок знайдений. В якості придатного для полювання собаки вважається тільки чистокровний собака з родословною і після успішної здачі запропонованих випробувань.

Кожного собаку не можна використовувати в будь-яких мисливських угіддях і на будь-яку дичину. Ми знаємо собак, яких використовують в гірських мисливських угіддях, особливо на копитних звірів; собак, яких застосовують в основному в польових мисливських угіддях на дрібну дичину, і, нарешті, собак, застосовуваних у роботі під землею, в норах.

Всебічно використовуваний собака – це той собака, який вміє працювати в полі, в лісі і на воді. Для всебічного використання придатні деякі породи лягавих, так як вони в поле вистежать дичину, зроблять стійку, а добуту дичину принесуть. У воді вони ретельно оглянуть очерет і апортують здобуту пернату дичину. І, нарешті, в лісі такий собака жене дрібну дичину, знайде підстреленого копитного звіра, знищить хижака. При правильному дресируванні майже кожна порода лягавих здатна для всебічного застосування на полюванні. Менш придатні для такої роботи породи англійських лягавих, так як на їх батьківщині вони в основному спеціалізовані для роботи в полі на пернату дичину, тобто весь час вчили цих собак вистежувати пернату дичину і робити стійку. Решта якостей, як, наприклад, бажання апортувати дичину, робота на сліду і злостивість на хижака, у них не розвивалися в такій мірі, як у континентальних лягавих.

Переваги англійських лягавих перед континентальними полягають у тому, що вони володіють незвично розвиненим тонким чуттям, швидкістю, витримкою, впевненою стійкою і пошуком на великих відстанях.

ЛЯГАВІ



Для цієї групи собак характерно одне загальне якість, яке не властиво жодній іншій групі порід собак. Воно полягає в тому, що як тільки собака вловить запах дичини, вона попереджає про те мисливця, зробивши стійку перед дичиною, і стоїть не рухаючись в характерній позі аж до приходу мисливця, який може легко підстрелити дичину.

Пойнтер (рис. 1.2). Англійські лягаві представляють собою найстарішу групу лягавих. З них було виведено більшість континентальних лягавих. Пойнтер – типовий представник англійської гладкошерстої лягавої і в той же час собаки, призначеної для роботи в полі, особливо на пернату дичину.

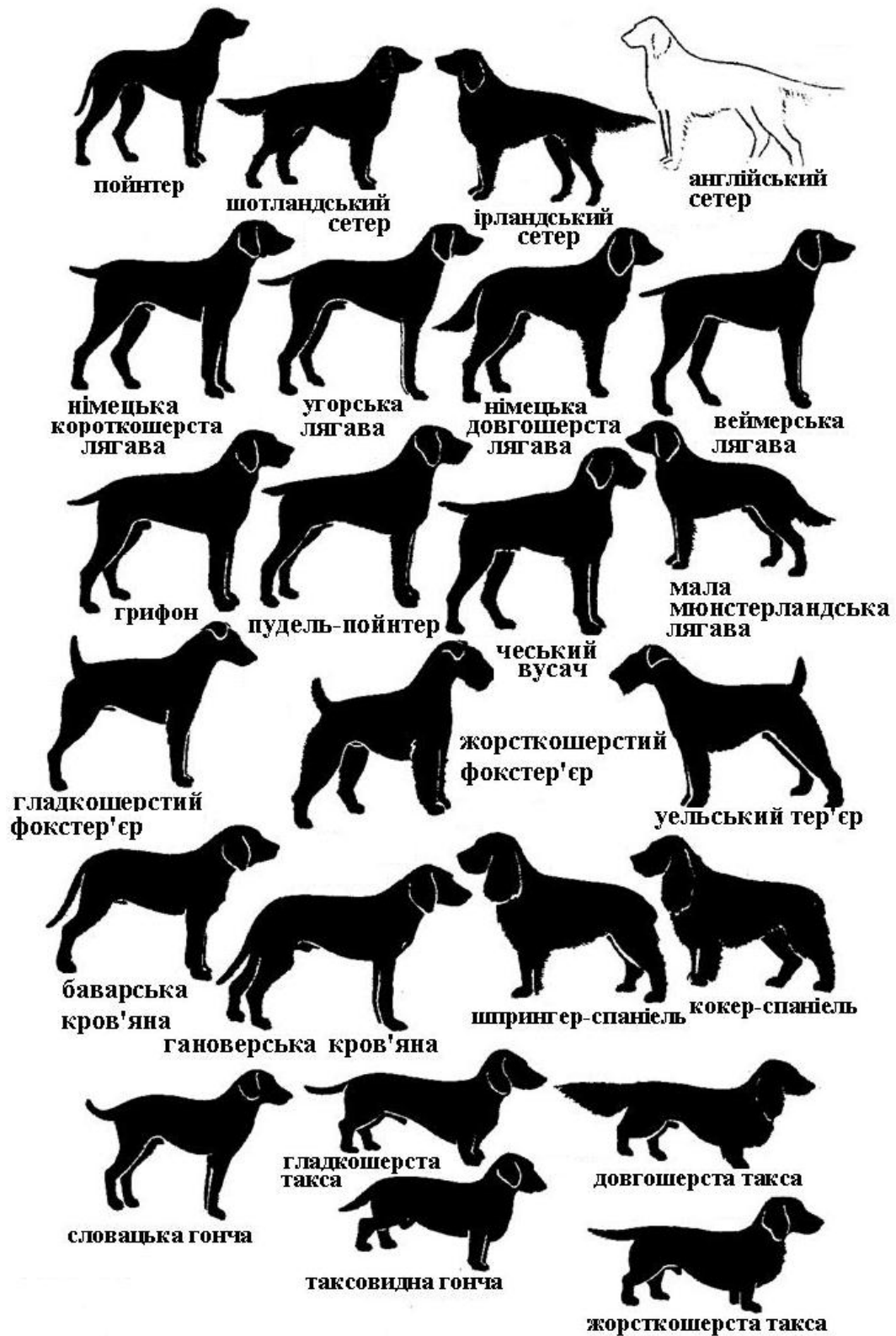


Рис. 1.1. Екстер'єри порід мисливських собак

Таблиця 1 – Перелік порід мисливських собак

I. Лягаві	англійські (острівні)	короткошерсті	Пойнтер
		довгошерсті	Англійський сетер
			Ірландський сетер
	Шотландський сетер		
	континентальні	короткошерсті	Німецька короткошерста лягава
			Веймарська лягава
			Венгерська лягава
		жорсткошерсті	Чеський вусач
			Німецька гострошерста лягава
			Грифон
			Пудель-пойнтер
			Веймарська жорсткошерста лягава
			Венгерська жорсткошерста лягава
		довгошерсті	Німецька довгошерста лягава
			Велика мюстерландська лягава
Мала мюстерландська лягава			
II. Кров'яні		Гоноверська кров'яна	
		Баварська кров'яна	
III. Гончі		Руська гонча	
		Руська пега гонча	
		Словацька гонча	
		Польська гонча	
		Естонська гонча	
IV. Нишпорки		Англійський кокер-спаніель	
		Руський кокер-спаніель	
		Шпрингер-спаніель	
		Німецька перепелина	
V. Норові	такси	Гладкошерста такса	
		Жорсткошерста такса	
		Довгошерста такса	
	тер'єри	Гладкошерстий фокстер'єр	
		Жорсткошерстий фокстер'єр	
		Вельштер'єр (уельський)	
		Ірландський тер'єр	
		Шотландські (скотч) тер'єр	
		Ягдтер'єр (німецький мисливський)	
		Чеський тер'єр	
VI. Настигаючі (догоняючі)		Руська борза (хорт)	
		Афганська борза	
VII. Універсальні		Східносибірська лайка	
		Західносибірська лайка	
		Карельська лайка	



Рис. 1.2. Англійські (острівні) лягаві:
згори-вниз: ірландський сетер, шотландський сетер, англійський сетер і
пойнтер

Уже сам зовнішній вигляд собаки цієї породи показує, що вона має швидкість, рухливість і кмітливість. Звичайне забарвлення собаки: на білому тлі великі або малі кольорові плями. Однак зустрічаються собаки і з одноколірним забарвленням: чорним, коричневим, жовтим або білим. Але в останньому випадку очі і мочка носа у собаки повинні бути темними.

Англійський сетер (рис. 1.2). Це, власне кажучи, довгошерстий пойнтер, але трохи меншого розміру та з легкою головою. Шерсть довга та шовковиста, яка, однак, не повинна бути ні кучерявою, ні хвилястою. На кінцівках і хвості вона як би утворює бахрому. Одноколірні особини не визнаються стандартом. Зустрічаються і триколірні англійські сетери. Мисливці люблять собак, у яких по всьому тілу як би розбризкані синій або чорний, коричневий або жовтий крап. З усіх англійських лягавих ці собаки - самі слухняні і легко піддаються дресируванню. Як і усі сетери, вони дуже добре працюють на воді.

Ірландський сетер (рис. 1.2). Ірландський сетер володіє червоним і навіть махагоновим забарвленням, без білих плям. Припустимі лише незначні білі відмітини на грудях або лапках, однак, для племінної роботи такі особини не придатні. Своїм вузьким тілом ця собака нагадує хорта. Шерсть ірландського сетера дещо коротша, ніж у англійського сетера. При цьому вона повинна бути абсолютно гладкою. Ці собаки мають досить твердий характер і тому важко керовані. Серед них зустрічаються і злісні собаки, яких використовують в полюванні на хижаків.

Шотландський сетер (рис. 1.2). З усіх сетерів ця порода має найбільший і найпотужніший кістяк. Її забарвлення є завжди інтенсивно чорний фон з червоними і махагоновими пегамі на ногах, хвості, голові і шії. Пеги повинні бути чітко обмеженими, а не розпливатися або поступово переходити в основний фон. З усіх сетерів шотландський сетер найбільш пристосований для всебічного використання в полюванні. У нього може бути хвиляста шерсть, але без переходу в завитки. На кінцівках і хвості шерсть утворює багату бахрому. Невелика біла пляма на грудях допустима. З усіх англійських порід шотландський сетер – самий повільний, але і самий злісний. Шотландський сетер відомий як найкраща собака для роботи на воді і при вистежуванні дичини.

Німецька короткошерста лягава (рис. 1.3). Ця собака – типовий представник короткошерстих континентальних лягавих. В Україні це одна з найпоширеніших порід лягавих собак. Як і всі континентальні лягаві, вона відрізняється своїм всебічним використанням в полюванні. Близько 60 років тому цій породі собак була домішана кров пойнтера. В результаті чого вона придбала від пойнтера велику швидкість, завзятість і тонке чуття, але разом з тим втратила здатність бути всебічно використовуваною в полюванні. Згодом, однак, німецька короткошерста лягава знову набула втрачені здібності і стала знову універсальною собакою. Лише в тих випадках, коли цю породу знову схрещували з пойнтером, у собак зберігається неприязнь до апортування дичини, вони важко керовані і у них можна знайти схильність до роботи на

слід з верхнім чуттям, тобто вона виявляє дичину, вловлюючи її запах в струмені повітря, а не на землі.

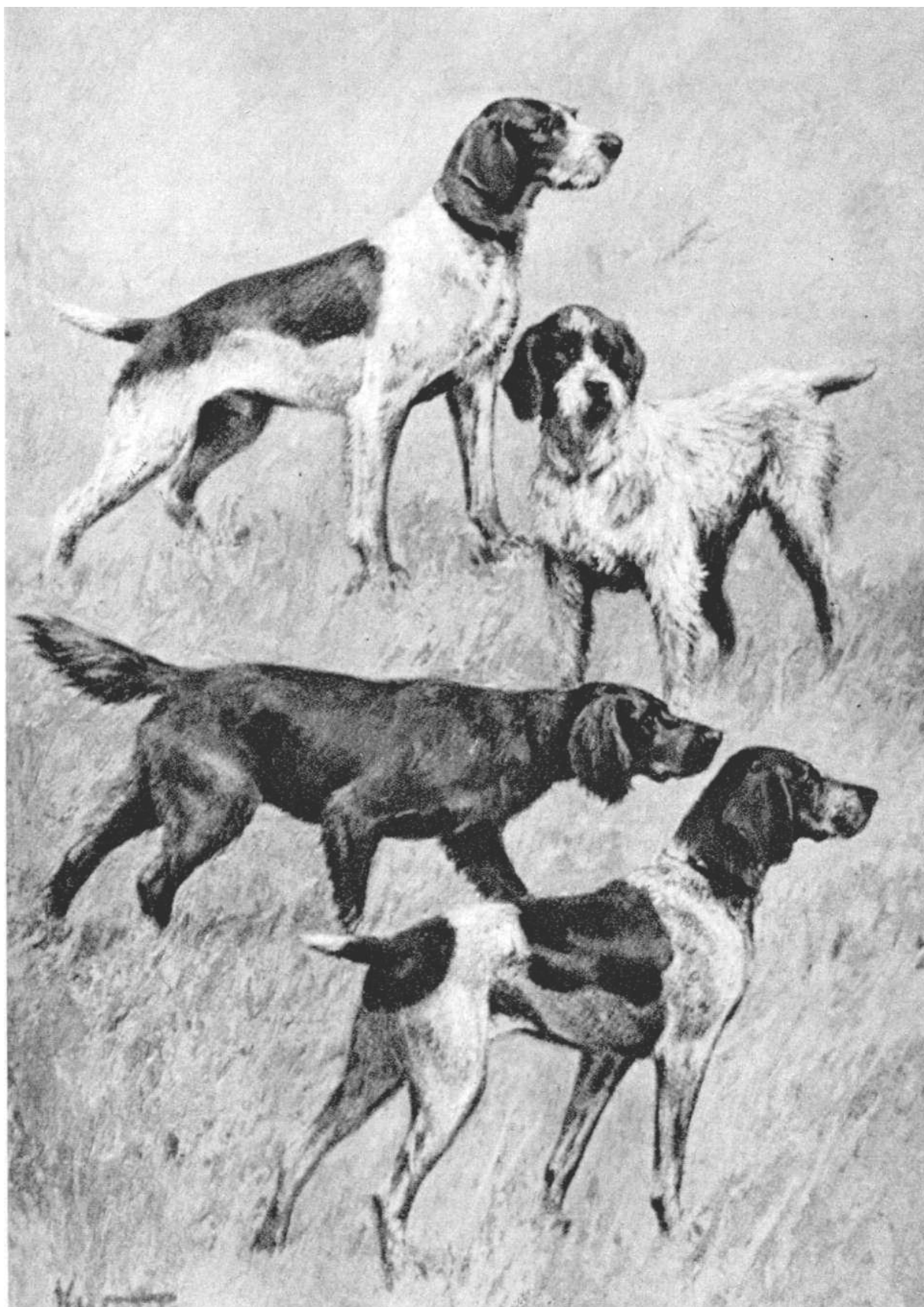


Рис. 1.3. Континентальні лягаві:

згори-вниз: жорсткошерста, проволокошерста, довгошерста, короткошерста.

Веймарська лягава. Ця порода походить з Австрії. Вона встигла себе зарекомендувати, як одна з найкращих з групи лягавих, всебічно використовуваних в полюванні. Вона не відрізняється великою швидкістю, але зате відома своїм хорошим чуттям, відмінною роботою на кров'яному сліду, надійністю в пошуку підранка і в апортуванні дичини. Крім того ця собака володіє сильною злістю на хижаків. Забарвлення її шерсті подібне мишачому.

Угорська лягава. Забарвлення шерстяного покриву – яскраво-жовте. Білі пегі допускаються на грудях і лапах, але для племінних особин не бажані. Ця собака відмінно працює в пошуках дичини на короткі дистанції, наприклад, в заростях кукурудзи.

Угорська лягава – дуже хороша слідова собака, вона відмінно працює на сліду і в пошуках підранка. Вона має тонке чуття і впевнено і надійно робить стійку. Але поряд з цим вона дуже чутлива до холоду і не дуже придатна до роботи на воді. Собака добре керована і слухняна. Останнім часом ця порода стала модною, особливо в США і Канаді, куди були завезені відмінні екземпляри з Чехословаччини. У той же час ця порода заслуговує великої уваги до себе, в Словаччині з тим, щоб зберегти традицію її розведення.

Чеський вусач. В останні роки у жорсткошерстих лягавих істотно покращилося чуття, швидкість і надійність стійки. Саме завдяки своїй злостивості, відмінній роботі в лісі і на воді все більше розширюється коло шанувальників цієї породи. У Чехословаччині в минулому допускалося схрещування лягавих, що володіли шерстним покривом у вигляді дроту, з гострошерстою лягавою, а зовсім недавно і з пудель-пойнтером. Приблизно в 1961 р виникла єдина порода "вусач". Під цією назвою вона стала реєструватися в племінних книгах. Сьогодні, і в Німеччині гострошерста лягава також є рідкісним явищем. Там зустрічаються в основному вже тільки лягаві з шерстним покривом у вигляді дроту, які істотно не відрізняються від гострошерстих лягавих, і тому дуже часто навіть найдосвідченіший собаківник-заводчик не може відрізнити одну породу від іншої.

Чеський вусач за своїм походженням - жорсткошерста лягава. Однак після першої світової війни ця порода була представлена лише декількома типовими особинами. У шістдесятих роках минулого сторіччя кілька ентузіастів-собаківників поставили перед собою мету – воскресити колишню славу чеського вусача, і ця мета була досягнута. В результаті племінного розведення був виведений тип чеського вусача, стандарт якого був визнаний і зареєстрований Міжнародною кінологічною федерацією в 1964 р

Висота чеського вусаня – 60–66 см (суки – 58–62 см). Шерсть потрійна: підшерсток м'який і густий (довжина близько 1,5 см); остьове волосся тверде і товсте, добре прилегле (довжина близько 3–4 см); покривне волосся пряме і тверде, більш виразне в області паху, на плечах, на передній частині грудей і на лінії спини (довжина близько 5–7 см). Типовою ознакою породи є більш довга і

більш м'яка шерсть на морді, на нижній щелепі і більш виразні брови. На задніх кінцівках шерсть довша. Вона як би створює бахрому. Забарвлення шерстяного покриву буває одноколірна коричнева, коричнево-біла, тобто гніда, з сивуватими відмітинами або з сивиною і так званій темний біляк.

Німецька проволокошерста лягава (рис. 1.3). Ця порода була отримана шляхом схрещування жорсткошерстої лягавої з іншими породами. Часто дуже важко її відрізнити від гострошерстої лягавої. Забарвлення шерстяного покриву строкате: суміш білого, сірого і коричневого кольорів, проте, при цьому переважає коричневий, дуже часто з білою "манишкою".

Грифон. Грифон – це жорсткошерста собака французького походження, але облагороджена в Німеччині. Забарвлення шерстяного покриву - на сірому тлі коричневі плями. Шерсть грифона довше, ніж у порід раніше перерахованих. Голова так само важча, з добре розвиненими бровами, спрямованими вперед, з великими круглими очима. Собаки цієї породи відрізняються сміливістю, злістю і своєю роботою на кров'яному сліду і на воді. При цьому їх зовнішній вигляд і необхідність більше піклуватися про шерсть собаки стали причиною того, що в порівнянні з іншими породами вони не настільки популярні серед собаківників.

Пудель-пойнтер. Це наймолодша порода серед лягавих. Її вивів Хегевальд шляхом схрещування французького пуделя, який відмінно працює на воді, з англійським пойнтером. У цієї породи сконцентровані всі досконалі якості всебічно використовуваної лягавої. Оскільки розведення пудель-пойнтера пов'язано з певними труднощами, ця порода не така поширена, як вона того заслуговує. Забарвлення шерсті пудель-пойнтера – колір сухого осіннього листя і навіть темно-коричневий. Шерсть коротка і дуже тверда. Голова нагадує пойнтера, з великими круглими очима бурштинового кольору. Загальною ознакою для всіх вусачів є жорстка і тверда шерсть, виразні брови і вуса, від яких вони і отримали свою назву.

Угорська жорсткошерста лягава. Розміром і конституцією тіла собаки цієї породи схожі на вусачів. Вони всебічно використовуються на полюванні, злісні, надійно працюють на сліду і охоче в воді.

Німецька довгошерста лягава (рис. 1.3). Довгошерсті лягаві не настільки поширені, так як вони мають меншу витримку, особливо в літні місяці, і дуже швидко втомлюються. Крім того їх чуття не можна назвати відмінним. В той же час вони надійні в роботі на сліду, в тому числі і на кров'яному, і відмінно працюють на воді. Своїм зовнішнім виглядом, крім довжини шерсті, вона нагадує короткошерсту лягаву, але при цьому має зовсім інший характер. Забарвлення шерстяного покриву або одноколірний коричневий або біло-гнідий. Найчастіше мисливці використовують цих собак в лісових угіддях.

Велика мюнстерландська лягава. Собаки цієї породи дуже схожі на вищеописану німецьку довгошерсту лягаву, від якої відрізняються тільки чорно-білим забарвленням. Ця порода собак використовується в полюванні подібним чином як і німецька довгошерста лягава.

Мала мюнстерландська лягава. Найменша порода серед лягавих собак. Висота її не більше 50 см. Забарвлення шерсті завжди гнідо-біле. Ця собака особливо влаштовує тих мисливців, які живуть в місті. Хоча вона повільна, все ж зарекомендувала себе з хорошого боку в полюванні на дрібну дичину.

КРОВ'ЯНІ СОБАКИ



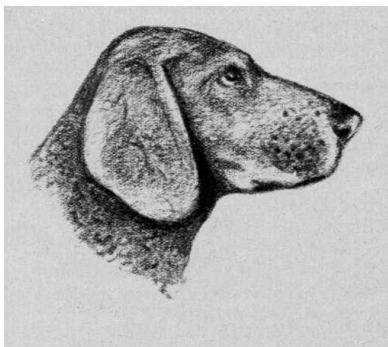
В умовах гірських мисливських угідь широко застосовуються перш за все гончаки і кров'яні собаки. Кров'яні собаки – це породи собак, яких використовують переважно для пошуку пораненої копитної тварини. Вони володіють надзвичайною здатністю йти по добовому і навіть ще більш старому сліду підранка, на дистанції в кілька кілометрів і при будь-якій погоді. Їх характеризують такі зовнішні ознаки: гладка шерсть, явно довгі висячі вуха, окрас шерстяного покриву – гнідо-жовтий, гнідий або червоно-гнідий. На голові – темна і навіть чорна маска. Ці собаки виглядають дуже серйозними: зазвичай на лобі у них – зморшки.

Ганноверська кров'яна. Це одна з найдавніших порід собак з важливим, спокійним виразом без міри зморшкуватим чолом. Голову вона несе низько, максимально піднімаючи до горизонтального рівня. Добре розвинені губи звисають. Ніс широкий, завжди темний і навіть чорний. Вуха середньої довжини, але широкі, прилягають впритул до голови по всій ширині. Очі темні і навіть чорні. Спиною її довга. Забарвлення шерстяного покриву – сіро-коричневе, темно-коричневе, червоно-жовте, червоно-коричневе і жовто-коричневе, а іноді і з неперіодичними чорними смугами. Шерсть на морді, біля очей і вух темного і навіть чорного кольору утворює так звану маску. Висота кобеля 50–55 см, суки 45–50 см. Ця собака на вигляд нескладна, неповоротка, незграбна, йде по сліду, навіть кров'яному, зазвичай повільно, але впевнено. Найкраще вона придатна для роботи в заплавах і рівнинних лісах.

Баварська кров'яна. Це більш молода порода собак. Вона була виведена шляхом схрещування ганноверської кров'яної з баварським гончаком. Від останньої вона успадкувала рухливість, голос і більш легкий кістяк. Ця порода більш придатна для роботи в високогірних угіддях і тому її називають ще гірська кров'яна. Хоча вона більш повільна і не так впевнена на кров'яному сліду, як ганноверська кров'яна, але володіє іншими перевагами, які дозволяють використовувати її в роботі в умовах високогірних угідь. Дуже часто її використовують в якості собаки, яка повідомляє голосом мисливцеві про місцезнаходження підранка. Вона відрізняється витримкою і злістю, коли зупиняє дичину або підранка. Баварська кров'яна відрізняється від ганноверської насамперед розмірами. Висота кобеля 45–50 см, суки 40–45 см. Інших суттєвих відмінностей між цими породами кров'яних не існує.

ГОНЧАКИ

Завдання гончака – вистежити дичину, подати голос зі свіжого сліду, наполегливо переслідувати її з голосом, тобто гнати, і намагатися вигнати її на стрільця. Гончу застосовують в полюванні на дикого кабана, зайця і хижаків у великих і важко доступних лісових масивах, а так само на пошук поранених копитних.



Від гарного гончака насамперед потрібний послух. Він повинен відразу ж повертатися по сигналу і не сміє гнати оленя або косулю. Ні в якому разі не повинен рвати або починати пожирати загиблу дичину. З гончака починають гнати звіря тільки в тому випадку, якщо він настільки слухняний, що відразу ж повернеться на сигнал, отже тільки на другому році його життя.

Російський гончак. Гончі собаки являють собою одну з найстарших груп мисливських собак. Вони використовувалися для полювання ще задовго до винаходу вогнепальної зброї. Дрібну дичину вони заганяли в тенета, більшого звіра труїли, зупиняли й у такий спосіб давали мисливцеві можливість підійти ближче й убити його списом. Мисливський інстинкт у них розвинений дуже сильно. Проявляється він у вигляді наполегливого переслідування звіра по сліду з гавкотом, доти поки він не буде вбитий мисливцем. Поряд з мисливським інстинктом у них відмінно розвинена орієнтація, що дозволяє їм гнати звіра в густих хащах.

Російський гончак виведений наприкінці XI століття в Росії. Ймовірно, російських північних лайок схрещували з місцевими гончими собаками, що поклало початок сучасній породі руського гончака. В основному їх використовували в складі комплексних псових полювань для підйому звіра в лісі й виставляння його на чисте місце до мисливців з хортами. У цей час із руськими гончими полюють на зайців, лисиць, вовків, шакалів, козуль і інших звірів.

Висота 56-68,5 см. Вага близько 30 кг. Хутро помірковано коротке й надзвичайно густе, із щільним підшерстям. Забарвлення приглушених тонів, варіює від жовто-рудого до червонясто-рудого, часто із чорним чепраком і невеликими білими мітками. Хвіст товстий у основи, поступово тоншає до кінця, довжиною не нижче скакального суглоба або не доходить до нього 2-3 см. У вільному стані опущений, у збудженому – піднімається трохи вище лінії спини. Добре опушений. Вуха невеликі, у міру тонкі, відносно короткі, трикутної форми, посаджені трохи вище лінії очей. Висячі, припасовані до голови.

Російський гончак – це жагучий мисливець, відданий своєму хазяїнові. Мисливці цінують руського гончака за невтомність і гостре чуття. Заводчики породи рекомендують новачкам змушувати щенят гавкати, щоб поставити їм голос.

Російський гончак – це насамперед мисливський собака. Нічим іншим він займатися не хоче й не може. Для життя у квартирі не підходить. Російських гончих містять, як правило, у вольєрі у дворі або на присадибній ділянці. Вигулювати можна тільки на повідку, тому що, корячись мисливському інстинкту, собака може попросту втекти від хазяїна. Хутро постійного догляду не вимагає.

Російський пегий гончак (російсько-англійський гончак). Виведений в Росії схрещуванням російського гончака з англійським фоксхаундом. Як самостійна порода сформувалася на початку ХХ ст. Стандарт прийнятий в 1925 році. Поширена в Росії, окремі екземпляри є в країнах Східної Європи.

Міцний собака, зріст 55-68 см, маса стандартом не регламентується. Голова досить велика, суха, обріз морди майже прямокутний. Очі середньої величини, темні, округлі або злегка розкосі. Мочка носа велика, чорна. Вуха висячі, трикутні, не довгі, високо поставлені, можуть бути зібрані в складку. Лапи овальні або округлі, стиснуті в грудку. Шаблевидний, товстий біля основи і звужується до кінця хвіст піднятий круто вгору. Шерсть довжиною 4-5 см, на голові і кінцівках коротша, на холці і тильній стороні стегон довша; підшерстя розвинене добре. Забарвлення чорно-рябе з підпалинами. Невеликі темні плями (стрілки) іноді зустрічаються на скронях; кінцівки і живіт завжди білі. Бувають собаки сіро-рябого забарвлення в рум'янах або з незначним крапом. Характер досить знервований. У будинку уживається добре, але може огризатися на господарів, тому не є ідеальним компаньйоном.

Словацький гончак. Це єдина найстаріша порода словацьких собак. Забарвлення шерстяного покриву – чорний з коричневими пегамі на ногах, згонах і голові. Висота кобеля до 50 см, суки до 45 см. Собака середньої довжини з густим підшерстям. На згонах вона утворює так звану щітку. Згон середньої довжини собака несе не високо, максимально горизонтально. Голова не повинна бути занадто важкою. Вуха невеликі, добре прилягають до голови. Невелика біла відмітина на грудях і на лапах допустима, але не у племінних особин. Зайві пальці, якщо цуценята з ними народжуються, видаляють відразу ж на другий день. Собаки цієї породи відрізняються швидкістю і завзятістю в роботі на кожному свіжому сліду. Вони мають надзвичайну здатність в орієнтації в угіддях, злісні і сердиті.

Польський гончак. Польський гончак має точно таке ж забарвлення, як і словацький гончак, і відрізняється тільки більш могутньою будовою свого тіла і висотою. Велику увагу розведенню цієї породи приділяють нині в Польщі, де прагнуть зберегти її як свою найстарішу національну породу.

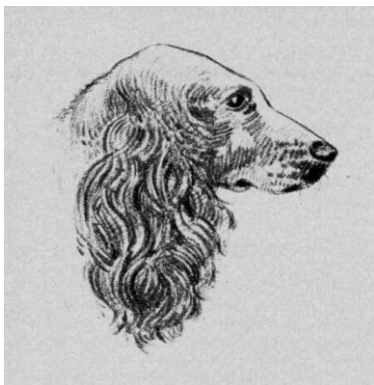
Штірський гончак. Цей гончак походить з Австрії. Висота його 45–50 см, шерсть жорстка, брови і вуса виразні. Забарвлення собаки жовте і навіть червоне, іноді з чорним відтінком. Білі відмітини неприпустимі. Голова вужча, з довгими вухами, нагадує голову кров'яної собаки. У роботі вона більш спокійна, ніж словацький гончак, і відмінно справляється з роботою кров'яного собаки. У той же час вона не настільки зла в порівнянні з словацьким гончаком.

Таксоподібний гончак. Своїм типом нагадує таксу, але більш потужний і має більш високі ноги. У період між двома світовими війнами була дуже поширена Чехії, особливо в області Спіша. Німці, що жили там, створили клуб для розведення цієї породи. Після того, як після закінчення другої світової війни вони покинули Чехословаччину, ця порода зникла, але сьогодні вона знову розмножується.

В угіддях з глибоким снігом цей собака не настільки рухливий. Звіра вона жене повільно і працює дуже надійно на старому кров'яному сліду. Цей собака має твердий характер і важко керований. До хижаків він досить злий.

НИШПОРКИ

У густих заростях для того, щоб вигнати дичину, застосовують так званих нишпорок. Вони невеликого зросту і вистежують дичину на коротких дистанціях.



Кокер-спанієль. Найчастіше цього собаку можна зустріти в містах. Це невелика собака з довгими і пухнастими вухами. Вона покрита довгою і шовковистою шерстю, забарвлення якої зазвичай буває жовтим, червоним або чорним. Колись великою популярністю користувалися чорні або коричнево-білі особини, шанувальників яких ще й сьогодні можна

зустріти. Допустима висота собаки – 40 см. На снігу і в заростях бур'яну цьому собаці заважає працювати довга шерсть, яку на ногах і між пальцями рекомендується вистригати. Кокер-спанієль придатний для мисливців-городян, які його можуть використовувати всюди там, де необхідно працювати в воді або в заростях.

Шпрінгер-спанієль. З усіх спанієлів ця порода найкраще зарекомендувала себе на полюванні. Цьому сприяла і висота собаки (45–48 см), завдяки якій вона може апортувати і зайця, а так само не настільки багата шерсть, яка не заважає працювати собаці. Своїм зовнішнім виглядом шпрінгер-спанієль схожий на кокер-спанієля, але забарвлення його чорно-біле або коричнево-біле.

Німецька перепелина. Ця собака – найбільша з усіх нишпорок. Висота її – 50 см. Зустрічаються собаки з коричневим або коричнево-білим забарвленням. Ця порода не настільки благородна як спанієль і очевидно через це не користується такою увагою, не так любима серед собаківників, хоча своїми мисливськими якостями перевершує вище перерахованих спанієлів. У порівнянні зі спанієлями голова її сформована не так гармонійно і вуха її не такі довгі і не так низько посаджені.

НОРОВІ



Норові собаки застосовуються перш за все для роботи під землею, в норах лисиць і борсуків. Одночасно з цим їх можна використовувати як гончих, щоб виганяти дичину з заростей. Вони відмінно працюють і на кров'яному сліду при пошуку підранка. Фокстер'єра можна видресирувати і практикувати в роботі на воді і на апортуванні дрібної дичини.

Гладкошерста такса. Свого часу існувала думка, що про такс всі поступово забудуть, але сьогодні ця порода знову опиняється в центрі уваги, і перш за все в країнах Заходу. Цю низькорослу собаку знає кожен мисливець, тому немає необхідності її докладно описувати. Такси бувають із забарвленням шерсті чорним, червоним, жовтим, жовто-гнідим і чорно-гнідим. Ноги короткі, але прямі, ніколи не утворюють "Х", і лопатки не вивернуті. Про такс існує думка про те, що вони вперті. Ця собака рухається повільно, так що звір спокійно від собаки йде. У цьому випадку немає підстав боятися, що собака принесе багато збитків в мисливських угіддях при гонах. Що стосується шерстного покриву, то зустрічаються такси – гладкошерсті, жорсткошерсті і довгошерсті. Гладкошерсті такси найчастіше одноколірні, без білих відмітин. Очі у всіх такс завжди темного кольору.

Жорсткошерста такса. Це дуже молода порода. Вона була виведена шляхом схрещування гладкошерстої такси з тер'єром, особливо з шотландським тер'єром.

Довгошерста такса. Довгошерсті такси були виведені шляхом схрещування гладкошерстої такси зі спанієлем. Тіло собаки покрите довгою і гладкою шерстю, що не кучерявиться. Для полювання ця такса менш всіх придатна.

Тер'єри становлять численну групу порід собак, які відмінно себе зарекомендували в знищенні хижаків. Це дуже інтелігентні, тямущі, темпераментні і слухняні собаки, однак, до хижаків вони агресивні. Їх недолік – в роботі на сліду порівняно рідко подають голос.

Гладкошерстий фокстер'єр. Це собака з квадратним і пружним тілом, з міцним кістяком і висота її – 40 см. У забарвленні шерстного покриву переважає білий колір. На цьому білому тлі жовті або чорні відмітини більшого або меншого розміру. Зустрічаються фокстер'єри і з трибарвним забарвленням. При дресуванні цей собака тямущий. Фокстер'єра можна використовувати як в гонах, так і в роботі на кров'яному сліду.

Жорсткошерстий фокстер'єр. Цей тип фокстер'єра подібний гладкошерстому і відрізняється від нього тільки жорсткою шерстю, за якою необхідно доглядати і час від часу підстригати.

Уельський тер'єр (вельштер'єр). Своєю фігурою уельський тер'єр схожий на фокстер'єра, від якого відрізняється забарвленням. Забарвлення уельського тер'єра завжди гнідий-красується кольору з чорним сідлом. Голова і кінцівки покриті шерстю відтінку дубильної речовини. У порівнянні з

фокстер'ером голова цієї собаки більш могутня; вона відрізняється також своєю поведінкою: більш спокійна і терпиміше ставиться до інших собак, чого не можна сказати про фокстер'ера. Для роботи в лісі мисливці віддають перевагу їй перед фокстер'ером через більш практичне забарвлення шерстяного покриву. Уельський тер'ер не настільки злісний, як фокстер'ер, але в роботі на сліду більш наполегливий.

Ірландський тер'ер. Ця собака менш відома, хоча має всі підстави знайти собі застосування. Зріст її вище, ніж у перерахованих тер'ерів. Забарвлення ірландського тер'ера завжди одноколірне – світло-червоне, жовто-червоне і навіть червоне як пшеничне зерно; собаківники віддають перевагу собакам останнього забарвлення. Незважаючи на те, що через своє більш потужне тіло ірландський тер'ер не придатний для роботи в норах, проте він себе добре зарекомендував в полюванні на кабана, де він незвично злісний і сміливий. Він має виняткову здатність до орієнтування. Крім того це дуже хороший сторожовий собака і показав себе як службовий собака.

Шотландський тер'ер (скотчтер'ер). Це коротконога собака, що нагадує таксу. Довжина тіла як у такси, висота її 25–30 см. Вуха поставлені прямо. Забарвлення шерсті зазвичай чорне, але зустрічається і сиве з чорними смужками. Зуби незвично міцні. Шерсть довша, але завжди досить жорстка. Брови і вуса дуже добре розвинені.

Німецький мисливський тер'ер (ягдтер'ер). Це наймолодша порода з тер'ерів, виведена виключно з урахуванням її роботи. З усіх тер'ерів вона володіє великим числом якостей, необхідних для всебічного використання собаки в полюванні. Відмінно працює на сліду і подає голос, незвично зла, виключно добре апортує дичину. Ця собака дуже добре працює на воді і в норі, володіє відмінним чуттям. Зовнішній вигляд цієї породи не був в центрі уваги собаківників. Це жорсткошерстий тер'ер з виразними вусами. Однак зустрічаються і зовсім гладкошерсті особини або з довгою шовковистою шерстю. Забарвлення шерсті чорне з коричневими відмітинами на ногах і голові. Зустрічаються і такі особини, в забарвленні яких немає відмін. В останні роки ця порода розводиться і в Україні, при цьому не тільки гладкошерстий ягдтер'ер, але і жорсткошерстий.

Чеський тер'ер. Це коротконога (висота 27–35 см), рухлива, наполеглива і слухняна собака. Вона була виведена шляхом схрещування різних порід тер'ерів. Існує два основних забарвлення цієї породи: сіро-блакитне або світлий колір кави, з жовтими, сірими і білими відмітинами на голові, шії, грудях, на череві, на нижніх частинах кінцівок і під хвостом. Однак при цьому в забарвленні повинен переважати основний колір. У чеського тер'ера порівняно міцний хвіст довжиною в 18–20 см.

Порядок видачі паспортів на собак мисливських порід (затверджено Наказом Державного комітету лісового господарства України від 12.03.2004р № 31)

Паспорт на собаку мисливської породи – це документ, який засвідчує породність даного собаки й дає право мисливцю, за наявності у нього інших необхідних документів, передбачених у статті 14 Закону України "Про мисливське господарство та полювання", використовувати собаку під час полювання.

Допуск собаки до полювання – це відмітка в паспорті, що дає дозвіл використовувати даного собаку під час полювання в поточному році.

Ведення справ з питань видачі паспортів та допусків собак до полювання здійснюється територіальними органами виконавчої влади в галузі мисливського господарства та полювання або осередками всеукраїнських громадських об'єднань з мисливського собаківництва (у тому числі Федерацією мисливського собаківництва України, за згодою) в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Паспорт має містити такі дані: порода, стать, кличка, рік народження, окрас собаки, а також дані про власника (фізичну або юридичну особу), зміну власника, його адреса, назва організації, яка видала паспорт, місце для відмітки про допуск собаки до полювання у поточному році та фотокартка собаки розміром 4×6 см (фотографується лівий бік собаки).

Паспорт видається власнику собаки після досягнення собакою десятимісячного віку і є дійсним протягом життя собаки. Для отримання паспорта власник собаки подає організації довідку про походження собаки або родовід, видані в установленому порядку, та дві фотокартки собаки. Паспорт має бути виданий в 15-денний термін з дня подачі власником собаки документів до організації, яка його видає.

У разі якщо є сумніви щодо достовірності представлених документів, організація здійснює їх перевірку. У цьому випадку термін видачі паспорта подовжується до отримання організацією відповіді, але не більше двох місяців.

Паспорт завіряє своїм підписом керівник організації. Його підпис і фотографія собаки завіряються печаткою організації. Паспорт видається власнику собаки з відповідною реєстрацією у книзі обліку видачі паспортів. Дані паспорта вносяться до комп'ютерної бази.

Допуск собаки до полювання у поточному році проставляється організацією та завіряється підписом керівника і печаткою організації. Допуск собаки до полювання здійснюється безкоштовно.

Контрольні питання для самоперевірки

1. Що таке мисливська кінологія?
2. Назвіть групи мисливських собак, які Ви знаєте.
3. В чому полягає особливість лягавих собак?
4. В чому полягає особливість норових собак?
5. В чому полягає особливість собак-нишпорок?
6. В чому полягає особливість кров'яних собак?

7. В чому полягає особливість гончаків?
8. Який порядок видачі документів на собаку?
9. В чому полягають особливості полювання з мисливським собакою?

Практичне заняття №2

Тема: ОСОБЛИВОСТІ БУДОВИ І КЛАСИФІКАЦІЯ МИСЛИВСЬКОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ. ПРИЦІЛЮ-ВАННЯ І СТРІЛЬБА ПО ДИЧИНІ. ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ З МИСЛИВСЬКОЮ ЗБРОЄЮ.

Матеріали та обладнання: літературні джерела, конспект лекцій. Таблиці з демонстраційним матеріалом.

Завдання: Ознайомитися з матеріалом практичного заняття. Коротко записати основні моменти і положення.

Мисливці використовують кульові рушниці (штуцери), дробові і комбіновані кульо-дробові рушниці. Штуцери і дробові рушниці бувають однозарядні, багатозарядні і самозарядні (автоматичні).

За кількістю стволів рушниці ділять на: одноствольні, двоствольні, триствольні і чотирьохствольні. Комбінацією нарізних і дробових стволів виникають кульо-дробові рушниці.

1. *Одностволка* – одноствольна рушниця. Буває дробова і штуцер.
2. *Двостволка* – дробова рушниця з горизонтальним розташуванням обох стволів.
3. *Двійник* – штуцер з двома поруч розташованими нарізними стволами.
4. *Кульо-дробова рушниця* – комбінована рушниця з горизонтально розташованими нарізним і дробовим стволами.
5. *Трійник (тристволка)* – триствольна рушниця з двома поруч розташованими стволами.
6. *Трійник двійниковий* – рушниця з двома поруч розташованими нарізними стволами і нижнім дробовим стволом.
7. *Трійничок* – двостволка з верхнім дрібнокаліберним стволом.
8. *Трійня* – триствольна рушниця, що об'єднує в собі кульо-дробову рушницю і дрібнокаліберний ствол.
9. *Двоствольна рушниця з вертикально розташованими стволами* – з верхнім гладким і нижнім нарізним.
10. *Двоствольна рушниця з вертикально розташованими стволами* – з двома нарізними.
11. *Двоствольний дробовик* – зброя з двома вертикально розташованими дробовими стволами.
12. *Чотирістволка* – зброя з чотирма стволами (нарізний, два дробових, дрібнокаліберний).

13. *Малокаліберна гвинтівка* – штуцерок з дрібним калібром (5,6 мм) для стрільби патронами бічного вогню.

Ствол. Верхня частина ствола дробової рушниці має зазвичай планку, на якій знаходиться лише мушка (або 2 мушки). Довжина стволів дробових рушниць досягає 65–70 см; у великих калібрів до 72–76 см.

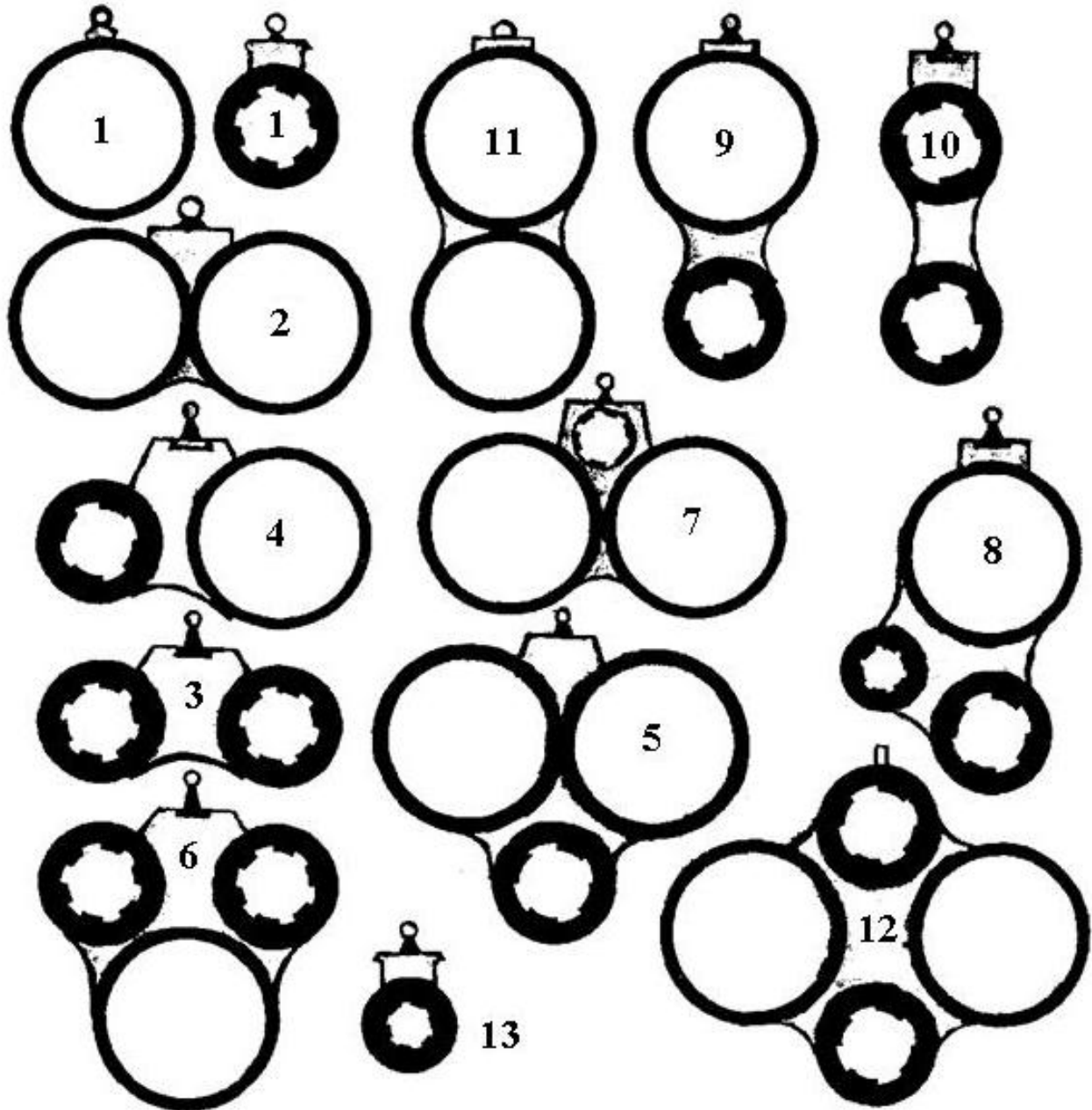


Рис. 2.1. Розподіл рушниць за кількістю стволів:

1 – одностволка; 2 – двостволка; 3 – двійник; 4 – кульо-дробова рушниця; 5 – трійник (тристволка); 6 – трійник двійниковий; 7 – трійничок; 8 – трійня; 9 – двоствольна рушниця з вертикально розташованими стволами – з верхнім гладким і нижнім нарізним; 10 – двоствольна рушниця з вертикально розташованими стволами – з двома нарізними; 11 – двоствольний дробовик; 12 – чотиристволка; 13 – малокаліберна гвинтівка.

Стволи дробових рушниць мають або на всю довжину однаковий діаметр – циліндричні, або зі звуженням у дульного зрізу – дульне звуження. У дробових стволах є патронник, прохідна частина, порожнина ствола і дульне звуження, яке зветься чок. Дулове звуження – це різке зменшення діаметра ствола до 3 см перед його дулом. Таким чином досягається велика купчастість бою. Це звуження залежить від розміру діаметра ствола; не можна допустити зменшення цього діаметра більше ніж на 0,5–0,85 мм.

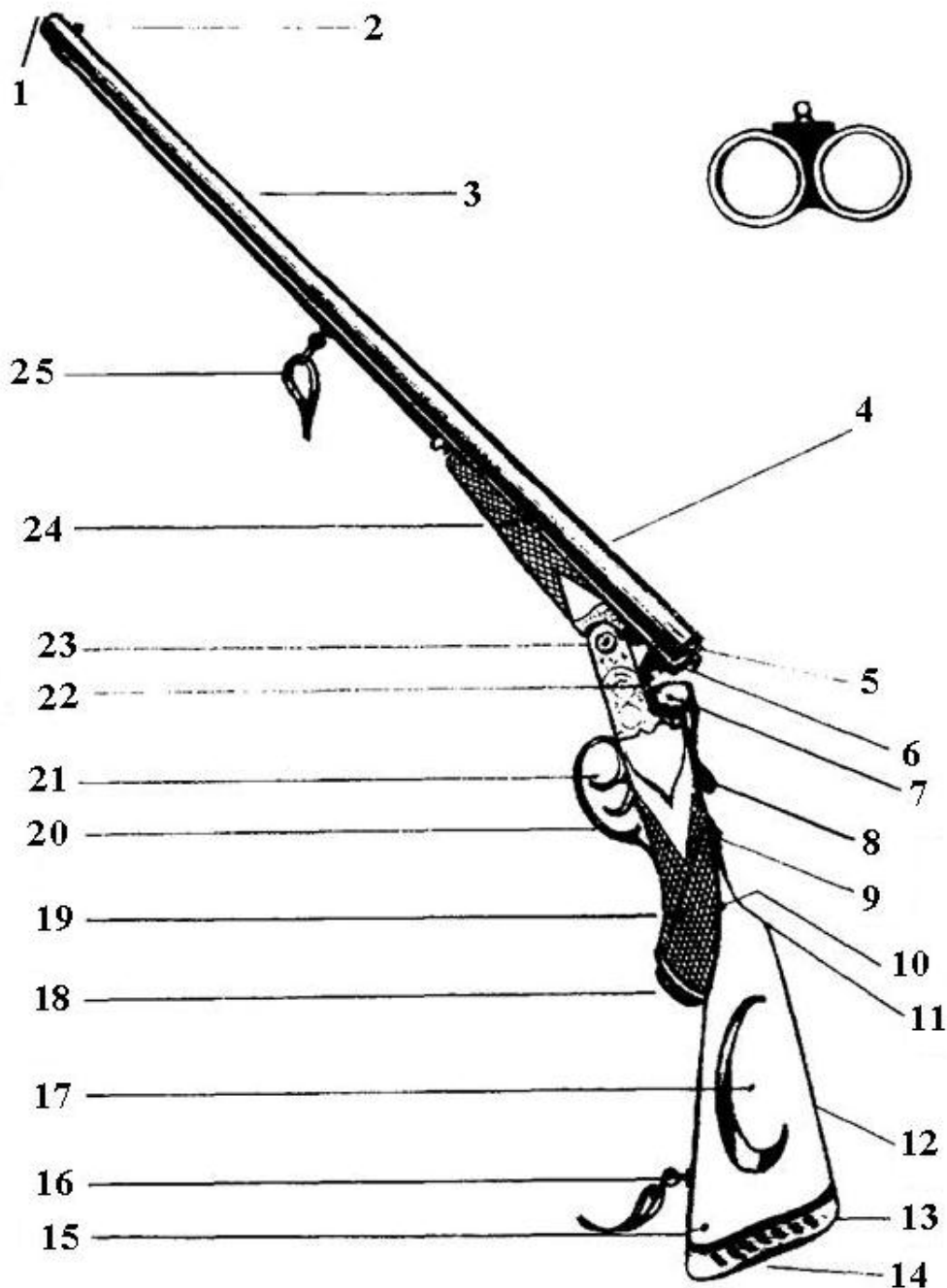


Рис. 2.2. Опис рушниці дробової:

1 – дула стволів; 2 – мушка; 3 – стволи; 4 – платформа; 5 – патронник; 6 – викидач (екстрактор) патронів або відбивач (ежектор); 7 – бойова личинка; 8 – затворний важіль; 9 – запобіжник; 10 – шийка ложі; 11 – головка приклада; 12 –

гребінь приклада; 13 – п'ята приклада; 14 – оковка; 15 – носок приклада; 16 – антабка; 17 – «щока» прикладу (підщичний виступ); 18 – пістолетна рукоятка; 19 – насічка типу «ластівчин хвостик»; 20 – спускова скоба; 21 – спускові гачки; 22 – гаки затвора; 23 – шарнірний шип; 24 – цев'є; 25 – антабка.

Стволи дробових рушниць, подібно як стволи штуцерів, виготовляються зі сталі, стійкої до хімічного впливу палаючого пороху (не іржавіють). Щоб стволи штуцерів і дробових рушниць були блискучими, їх воронят.

Стволи дробових рушниць повинні мати рівномірне суміщення і по можливості найбільшу пробивну здатність дробу. Звичайне поєднання дробових рушниць – 60–70%. Поєднання є співвідношення кількості дробин певного розміру, що потрапили в мішень, з кількістю дробин вистрілених зі ствола рушниці.

Калібр ствола дробової рушниці. Позначення калібру дробової рушниці загальне і позначає кількість однакових куль, відлитих з одного англійського фунта, т. б. 453,6 г чистого свинцю, кожна з яких точно підходить до каналу ствола. Наприклад відлитий 16 однакових куль з 1 англійського фунта чистого свинцю виник калібр 16. Отже, чим номер калібру дробової рушниці більше, тим його канал (діаметр) менше. У дробових рушниць розрізняються найчастіше такі калібри стволів: 12 (діаметр стволового каналу – 18,20 мм), 16 (16,80 мм), 20 (15,70 мм) і інші.

Патрони для дробовика. Найпоширеніші калібри дробовиків – 12, 16 і 20. Дробовики використовуються при стрільбі дробом по більшості видів дрібної пернатої дичини і дрібних звірах. Кращого попадання і хороших результатів можна домогтися в стрільбі з дробовика на дистанцію 35 м. Однак, на результативність стрільби впливає також калібр дробовика. Більший калібр дробовика при однакових умовах завжди вигідніше, так як дозволяє потрапити в ціль великою кількістю дробу, і дичину, таким чином, швидше паралізується і вмирає.

Дробовий патрон складається з гільзи і заряду. Гільза складається з паперової трубки (картонного ролика), сьогодні вони виробляються також з пластмаси; металевої головки або дна гільзи (латунних або нейзильберних) з пристроєм, в центрі якого вміщено капсуль. Після удару штока стискається поміщений в капсулі ударний склад, який запалюється і запалює порох. Під зарядом розуміється порох, пиж висотою до 15 мм, оснащений з обох сторін бітумованою паперовою прокладкою, дробовий заряд і картонні прокладки на порох товщиною до 1 мм, які кладуться, щоб порох не зволожився від повстяного осаленого пижа, і ще один дробовий пиж. На прокладку, що закриває гільзу, щоб не висипався дріб, ставиться номер, або діаметр дробу. Сучасні пластмасові патрони закупорюються в формі зірочки.

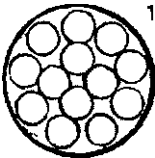
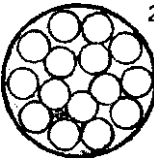
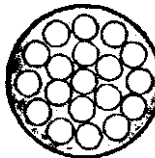
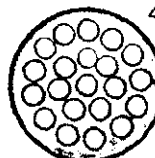
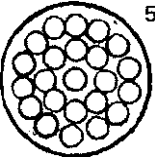
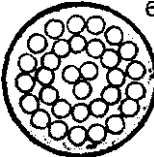
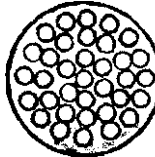
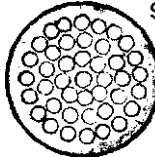
Боєприпаси треба зберігати в сухому, провітрюваному приміщенні, де температура не падає нижче 15–18 ° тепла; вологість зменшує займість капсулів. Боєприпаси тримаємо вдома на місці недоступному стороннім, перш за все дітям. Краще тримати їх під замком. На полюванні носимо патрони в

шкіряному патронташі або в поясі на патрони. Ніколи не користуємося старими, кількарічної боєприпасами, так як їх дія сумнівно.

Розрізняють дріб жорсткий і м'який. Жорсткий дріб – зі свинцю з домішкою сурми або миш'яку, м'який – з технічного свинцю. Жорсткий дріб в процесі пострілу деформується менше, і тому краще дотримується напрямку. Розмір дробу позначається номерами або зазначенням діаметра в мм.

У найпоширеніших розмірів дробу (використовуваних в Англії, Бельгії, Голландії, Данії, Росії, США, Україні, Франції та ін.) – міжнародна нумерація (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Міжнародна нумерація і номер дробу та його кількість в заряді 12 калібру.

			
№6 – 4 мм 13 дробин	№7 – 3,75 мм 15 дробин	№8 – 3,5 мм 19 дробин	№9 – 3,25 мм 21 дробина
			
№10 – 3 мм 23 дробини	№11 – 2,75 мм 32 дробини	№12 – 2,5 мм 35 дробин	№13 – 2 мм 42 дробини

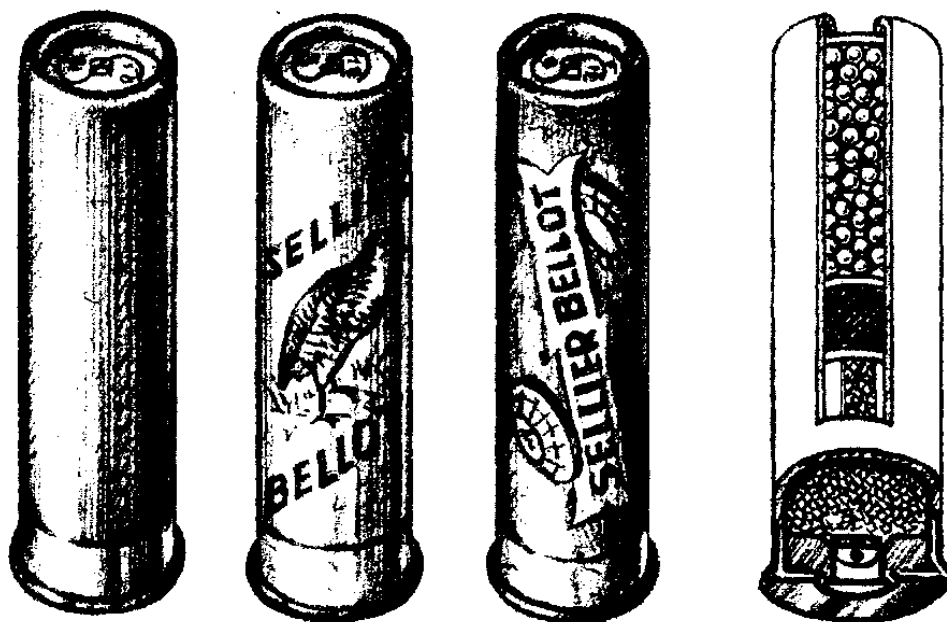


Рис. 2.3. Дробові патрони.

Фабрично дріб проводиться заливанням розплавленого свинцю через сита з установок з висоти 50–70 м в резервуари, наповнені водою. На воді, особливо у нижчих установок, знаходиться шар жиру, який захищає кулі свинцю, що утворилися в ситах і в повітрі, від розплющування при падінні на поверхню води, якщо вони при зіткненні з повітря не тверднуть. Таким чином отримана дріб в спеціальних барабанах округляється, полірується графітним порошком (захищають її головним чином при зберіганні від оксидування) та за розміром сортується на особливих ситах.

При полюванні на орябків, вальдшнепів і голубів використовується найчастіше дріб № 7–(5), діаметр 2,5–(3) мм; на диких качок, фазанів, кроликів, зайців і тхорів № 5–3, діаметр 3–3,5 мм; на зайців (взимку), диких гусей і тетеревів № 3–1, діаметр 3,5–4 мм; на лисиць, котів і глухарів № 1–00, діаметр 4–4,5; на бродячих собак дріб №3–00, діаметр 3,5–4,5 мм.

При стрільбі з дробовика потрібно враховувати, що дріб вилітає зі ствола як компактне ціле, але вже за кілька сантиметрів за дулом дробовий сніп розтягується в довжину і на всі боки. Це викликається опором повітря, що по-різному впливає на дріб будь-якого розміру, маси і форми. Чим більше відстань, на яку стріляється, і чим дрібніше використана дріб, тим скупчення дробу довше. При стрільбі з циліндричного ствола дробом 3 мм це приблизно 10%, а зі ствола з дульним звуженням – приблизно 7% відстані від зброї (до 40 м).

В бік дріб відхиляється під впливом різних деформацій, що виникли вже в процесі виробництва, або придбаних при проходженні стволом.

Однак, однакова деформація, виражена у відсотках, більше в невеликій дробі ніж у великій, і отже, розсіювання дрібного дробу в сторони більше ніж розсіювання великого дробу. Заряд дробу з діаметром дробу 2,5 мм на дистанцію 35 м розсіюється по колу з діаметром близько 2,5 м, а однаковий заряд дробу з діаметром 3,5 мм лише по колу з діаметром близько 1,4 м. Тому і відсоток поєднання того ж ствола (і патрона) нижче у дрібного дробу і навпаки.

Бій дробовика оцінюється в залежності від того, як щільно дріб падає на певну відстань і площу, т. б. яка кучність бою. Дробовики пристрілюються на дистанцію 35 метрів. Для пристрілу використовується дробова мішень з діаметром 75 см. Попадання дробом можна виразити або загальним числом дробу, що потрапила в мішень, або у відсотках. Кучність бою дробовика наводиться зазвичай у відсотках. Кількість дробин цілого заряду означає 100%. Залежно від кількості дробу, що потрапила в пристрілювальну мішень, легко можна обчислити, скільки це відсотків із загального заряду дробу. Наприклад, якщо в патроні 16 калібру 150 дробин №5, а в кругову мішень, що знаходиться в відстані 35 метрів підраховується 105 дробин, то це означає, що у рушниці кучність бою 70%.

При стрільбі потрібно враховувати, що дріб може в залежності від розміру стати небезпечною на відстані 150–350 м.

З дробовиків можна стріляти в разі необхідності спеціально пристосованими кулями: «Бреннеке», «Ідеал», «S-болл» та ін. (рис. 2.4).

Бреннеке – циліндр, оснащений на поверхні нарізами, до якого знизу пригвинчений повстяний пиж. Таким чином, центр ваги кулі просунутий значно вперед, що викликає її перекидання під час польоту.

Ідеал – на вигляд котушка, всередині якої знаходяться гвинтові жолобки, що викликають під час польоту обертання навколо поздовжньої осі, яке теж викликає опрокидування кулі.

S-болл – циліндр з сточеним носиком, схожий на кулю *Бреннеке*, але без приєднаного повстяного пижа.

Кулі *Ідеал* і *S-болл* вкладаються, також як і дріб, на повстяний пиж, що покриває порох. Куля *Бреннеке*, навпаки, вкладається з власним пижем прямо на порох. Ці свинцеві кулі можна використовувати тільки в разі потреби для полювання на диких кабанів, якщо немає штуцера. Однак, рекомендується стріляти ними тільки на невелику відстань, оскільки попадання дуже неточне.

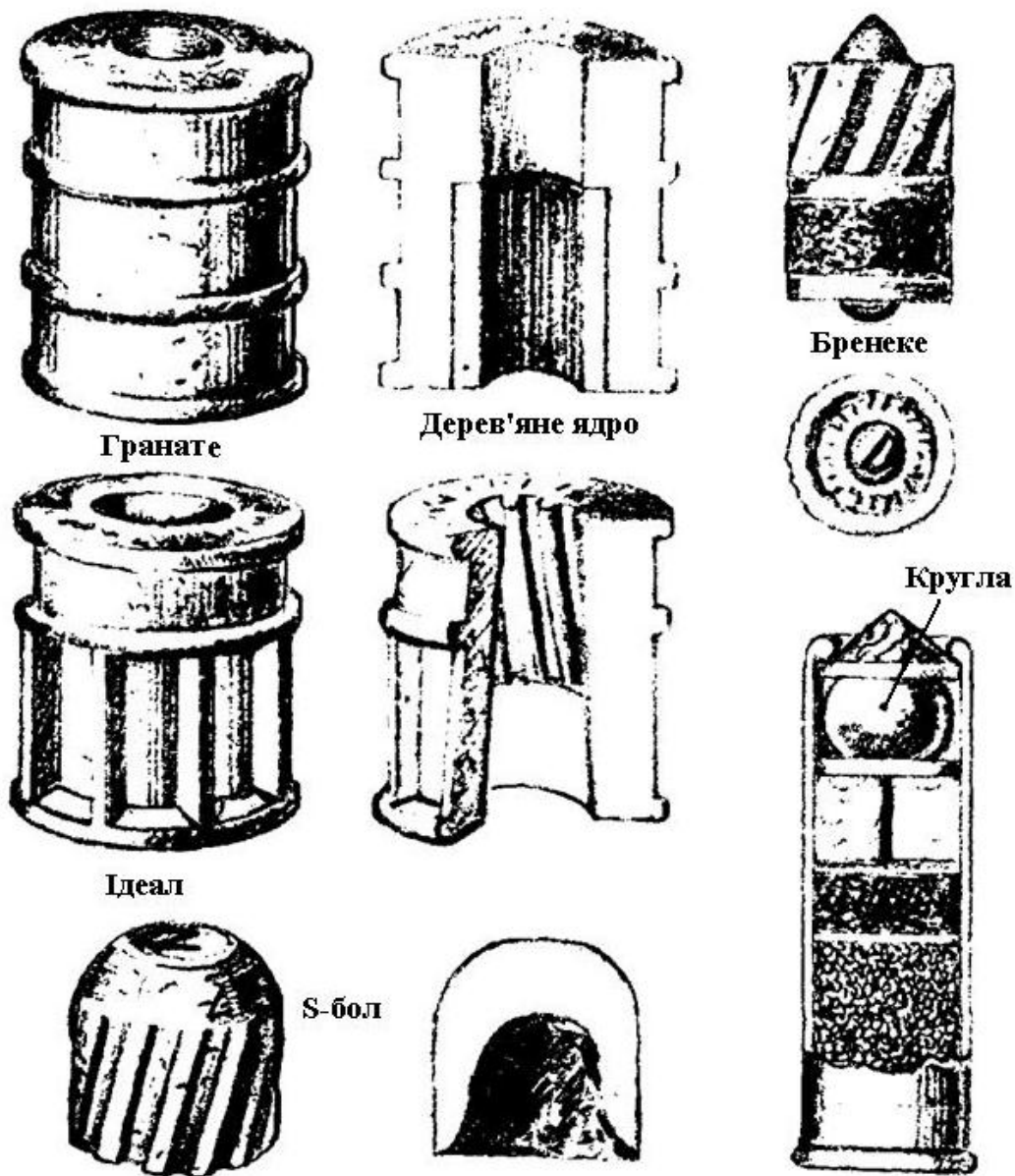
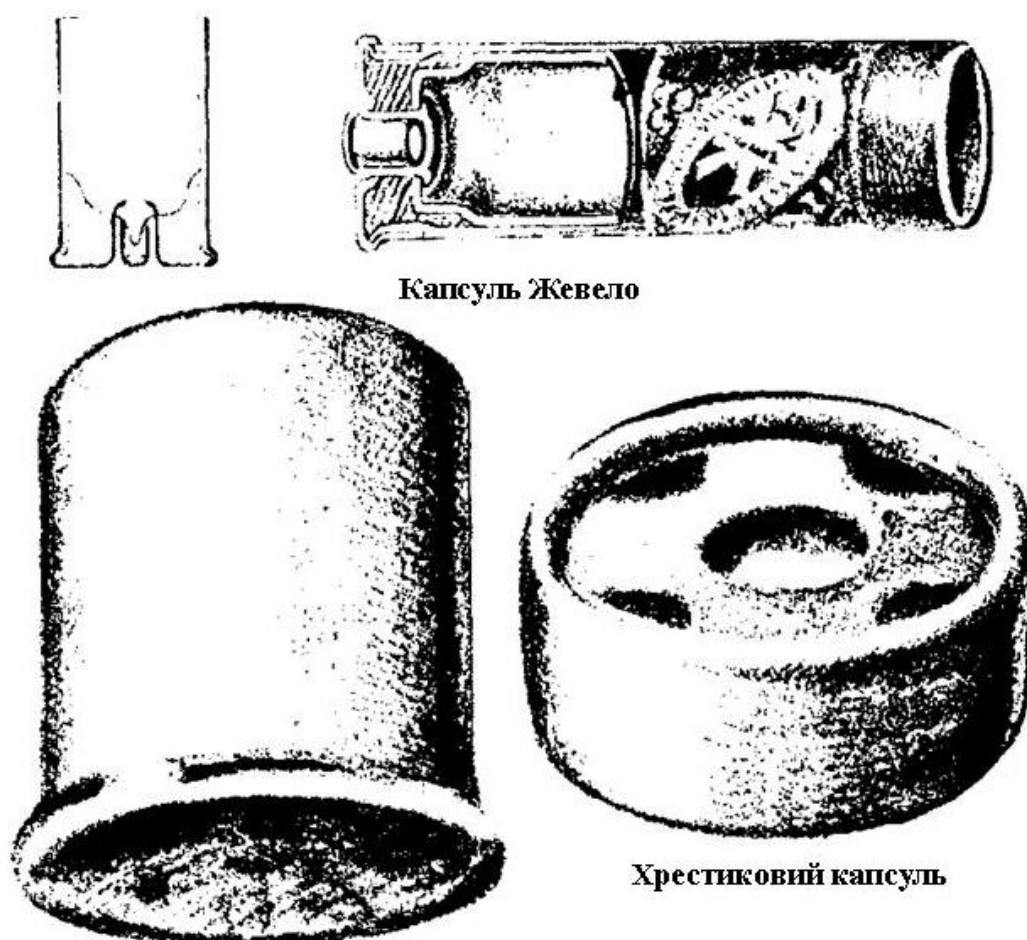


Рис. 2.4. Свинцеві кулі для дробовиків.

Довжина гільз (дробових) для мисливських цілей – 65 і для спортивних цілей (стрільба по батареї) – 70 мм. Сьогодні переходять до виробництва дробовиків для 70 мм гільз. Гільзам пристосовані і патронники рушниць, і тому стріляють лише патронами, відповідними даному патроннику. У самозарядних дробовиків використовуються більш потужні патрони (пороховий заряд на 0,1 г більше).

У дробових патронах із середнім займанням використовуються хрестикові капсулі або капсулі Жевело (рис. 2.5). Капсулі Жевело довші ніж звичайні (хрестикові), швидше спалахують і від них менше іржавіє ствол. Ці капсулі практичні особливо при великому морозі і сирій погоді.



Капсуль Жевело

Хрестиковий капсуль

Рис. 2.5. Поперечний розріз капсуля і гільзи

Порох. Розрізняються два типи пороху: чорний і бездимний.

Чорний порох – суміш нітрату калію або калієвої селітри (75%), сірки (13%) і деревного вугілля (12%). Цей порох запалюється краще ніж бездимний, але більше засмічує ствол. Він не робить такого великого тиску, і, отже, не завантажує до такої міри стволи і патронники стволів. При згоранні 1 кг чорного пороху виникає близько 280 л газу. Після пострілу патрона, наповненого чорним порохом, утворюється хмара диму, яка повільно розсіюється, і таким чином заважає стежити за дичиною безпосередньо після пострілу. Сьогодні чорні порохи вже не використовуються.

Бездимний порох – піроксиліновий або нітрогліцериновий. Піроксиліновий порох виготовляється розчиненням піроксиліну в ацетоні. Часто має форму невеликих квадратиків або паличок. Перемішується ще й з іншими речовинами, що забезпечують його більш повільне згоряння. Основою нітрогліцеринового пороху є нітрогліцерин. Сьогодні від використання нітрогліцеринового пороху відмовляються через його меншу стабільності і через те, що при згорянні він дає високу температуру.

Патрони з бездимним порохом не можна використовувати в старих дробовиках, які сконструйовані не для такого високого тиску газу. При згорянні 1 кг бездимного пороху утворюється до 860 літрів газу, т. б. в три рази більше в порівнянні з чорним порохом. Бездимний порох в порівнянні з чорним набагато могутніший, при згорянні виникають майже невидимі гази і залишають тільки трохи твердих залишків.

Догляд за мисливською зброєю. Кожна рушниця, особливо дробовик, дуже чутлива до удару. Тому треба дбати про те, щоб при його перенесенні і використанні не погнути або не вдарити стволи. Безпечніше і найзручніше переносяться рушниці в чохлах або в спеціально виготовленій валізі. Чохол може бути твердим або м'яким. У штуцерів потрібно оберігати насамперед приціл, мушку і складові частини оптичного прицілу.

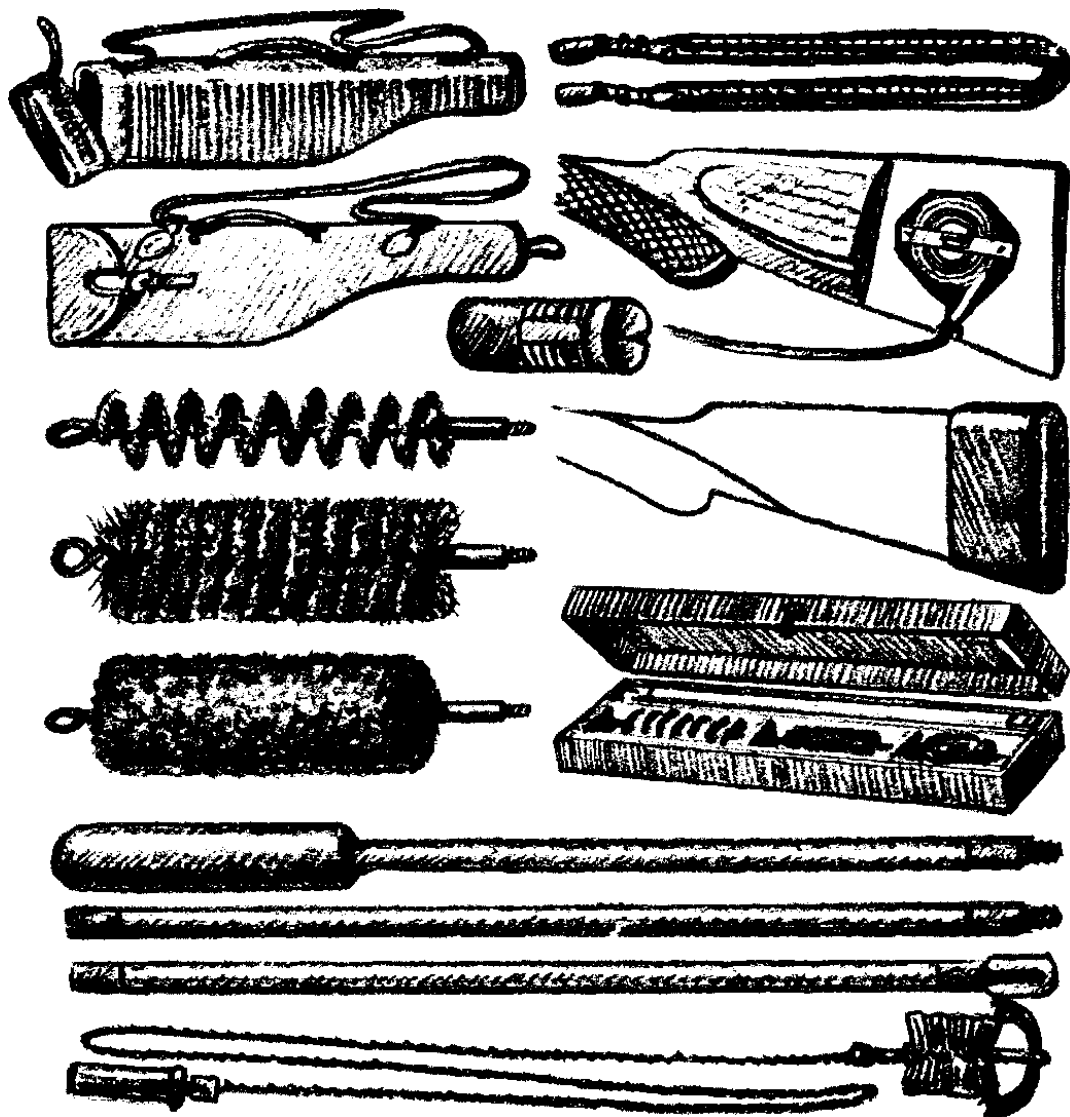


Рис. 2.6. Засоби для захисту і чищення рушниці.

Головне після закінчення полювання – чистка зброї. Для догляду за рушницею застосовується шомпол з відповідними щітками, пакля, м'яка ганчірка і захисні засоби від іржі, т. б. різні вазеліни і масла (очисні і консервуючі). Лужне мастило, що містить аміак, служить для усунення свинцю і залишків, що утворюються в стволі після згоряння пороху. Емульсію лужного мастила і води слід через деякий час усунути з каналу ствола. Лужне мастило ніколи неможна застосувати для змащення (консервації) рушниці. Для консервації зброї застосовується тонкий шар мастила, збройового вазеліну, на ковзаючі площини наноситься фосфорне масло, а у дерев'яних деталей використовується масло лляне.

Аksesуари, особливо шомпол і шматок м'якої ганчірки для чищення, повинні завжди бути під рукою у мисливця. Вони повинні бути також необхідною складовою частиною обладнання кожної мисливської бази та лісової сторожки.

Балістика при стрільбі з дробовика. Згоряння пороху розвиває у дробового патрона тиск від 300 до 650 кг/см², саме в залежності від виду

використаного пороху. У дробового патрона потужність залежить від маси дробу і від її початкової швидкості.

Дробина, що летить повітрям, схильна до тих же законів, що і унітарна куля. Саме тому, що дробина має невелику масу і несприятливу форму, вона втрачає швидкість набагато швидше, ніж куля.

На відстані 30 м дробина діаметром в 2,5 мм має швидкість лише 218 м/с, а дробина діаметром в 4 мм швидкістю 282 м/с, причому початкові швидкості у обох дробин однакові: 400 м/с.

Не можна забувати, що вильотна енергія окремих дробин незрівнянно менше ніж при стрільбі кулею. При стрільбі на дрібну дичину передбачається падіння багатьох дробин, тому що тільки тоді інші можуть мати забійну дію. Дробове скупчення (сніп) після вильоту зі ствола швидко розширюється вглиб і вшир. Сніп з дробинами 3,5 мм покриває на відстані 25 м площу діаметром в 1 м, але глибиною до 3 м.

Віддача рушниці. Причиною віддачі (удару ложі в плече) є або рух кулі в стволі, або зворотний вплив вихідних газів, коли куля покине ствол. Віддача більше у погано врівноваженої рушниці або при стрільбі патронами, зарядженими не відповідними зарядами пороху. Віддачу у мисливської зброї можна зменшити головним чином достатньою масою рушниці і оснащенням ложі пружною шайбою.

Прицілювання і стрільба по дичині.

Умовою успішного потрапляння є перш за все правильна хватка рушниці, правильна стійка, правильна прикладка і прицілювання, потім правильне визначення відстані і швидкості дичини, що біжить і, нарешті, своєчасне натискання курка. Майстерність стрілка обумовлюють особисті якості (спокій, спостережливість, тренованість, гарне і зручно узятє рушницю, також як і знання основних положень балістики).

Стрільба зі штуцерів. Зі штуцера стріляють в стоячу дичину по можливості з упором і використовуючи кнопку. Рушниця не можна підпирати далі ніж в п'ятій частині ствола від початку патронника (чим ближче до курків, тим краще). Перед натисненням курка необхідно глибоко зітхнути, видихнути і на короткий час зупинити дихання, щоб рух грудної клітини не вплинув несприятливо на стрілянину. Використовуючи телескопічний приціл, стріляють в основному з упором. Якщо опорою є твердий предмет, то на нього кладуть м'яку прокладку (носовичок, рукавичку, капелюх і т. п.). Обережності потрібно дотримуватися і при використанні жорсткого упору збоку: тут виникає можливість рикошету. Якщо рушниця спирається знизу на жорсткий упор, більше шансів вразити ціль. Кращим упором є рука стрільця. Однак можна спирати рушницю і на палицю, яку потрібно притримувати рукою. Стріляти рекомендується лише в задалегідь виявлену дичину, по можливості повернену боком до нас, краще в груди або під лопатку. Успіху при стрільби в дичину доб'ється лише спокійний, розважливий і спритний стрілець.

В принципі, зі штуцера стріляють в біжучу дичину (кабана і т. п.) так само, як і з дробовика: різниця полягає лише в траєкторії. При стрільбі з штуцера в біжучий дичину точка прицілювання виноситься вперед в 2–3 рази менше ніж при стрільбі з дробовика. Справа в тому, що куля летить в 2–3 рази швидше ніж дріб.

Штуцери зазвичай пристрілюють рівною мушкою так, що б'ють сантиметра на 3–5 вище. Приціл добре встановлений тоді, коли в ньому мушка сидить так, що її верхній кінчик стикається з подовженою площиною розрізу. Якщо використовують велику мушку, то завишають, якщо використовують дрібну мушку, то занижують. При бічній мушці куля йде боком або наліво, а з навскіс приціленою мушкою треба стріляти завжди вниз і боком в напрямку її відхилення.

Прицілювання в окремі види дичини з рушниці, пристріляної в центр, показано на рисунках 2.7–2.16.

При горизонтальній стрільбі ми стежимо за тим, щоб дичину добре бачити і завжди цілитися їй тільки в груди. Не можна, щоб нашою метою було тільки підстрелити, краще бити наповал. Коли ми стріляємо в гору, треба в дичину потрапити трошки нижче, так як інакше ми б її тільки поранили; при стрільбі з гори потрібно прицілюватися також нижче, тому що куля автоматично потрапляє трохи вище. Слід враховувати те, що при стрільбі в гору і з гори куля падає над пристрілюваною точкою, значить, потрібно прицілюватися нижче цілі.

Наочне зображення різних влучень у звіра наведено на рис. 2.7.

- потрапляння, після якого дичина незабаром загине
- потрапляння, після якого потрібно довше вести пошук
- потрапляння, яке не смертельне.

Стрільба з дробовика. Під час стрільби в дичину, яка біжить, прицілюємося точно, але в те місце, де вона буде перебувати (куди набіжить або долетить) в той момент, коли в це місце долетить скупчення дробу, тобто не туди, де вона зараз перебуває.

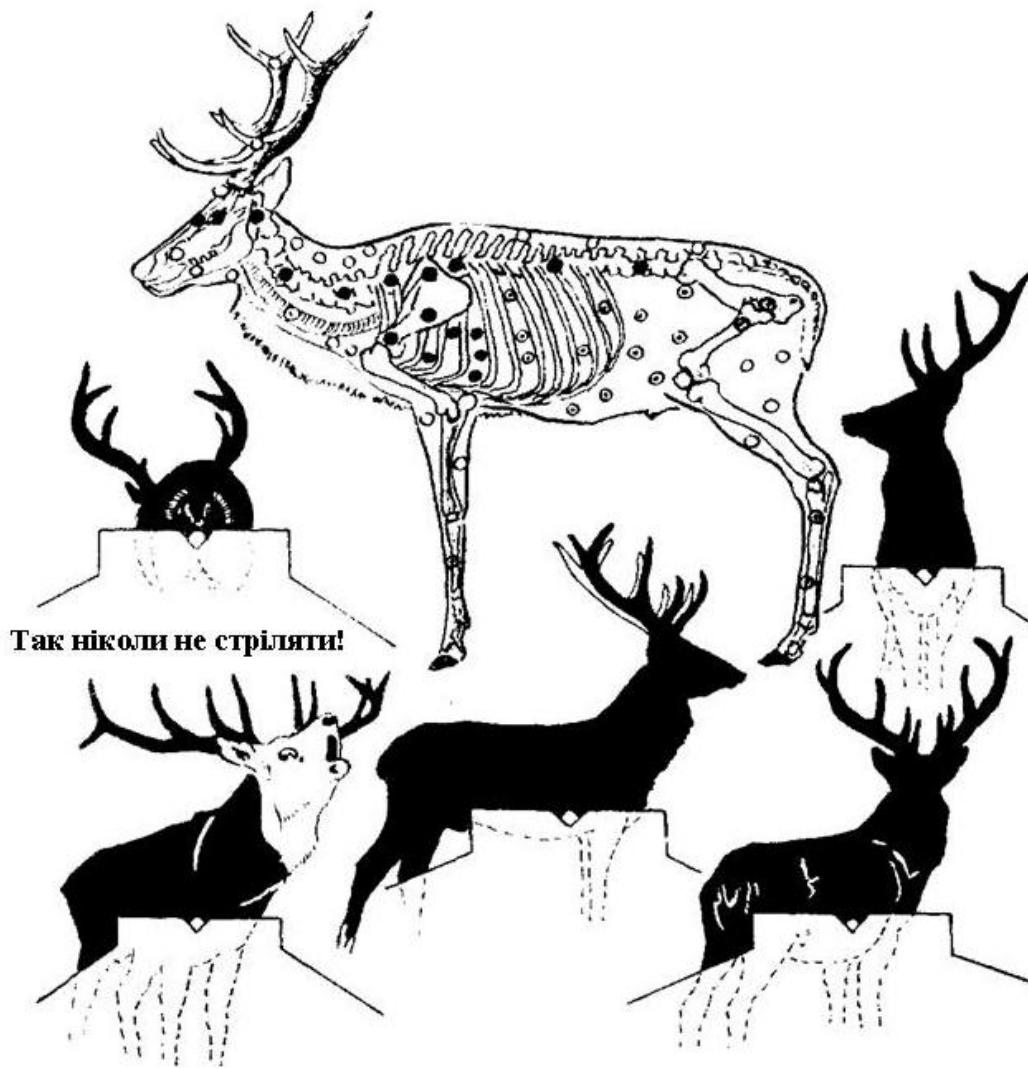


Рис. 2.7. Точка прицілювання по стоячому звіру.

Ми повинні знати, що, наприклад, політ дроби на відстань 40 м триває одну десяту секунди і заць за цей час пробіжить 1 м. Це означає, що якщо ми прицілювалися в зайця, який біжить, дріб упаде в метрі за ним. Значить, необхідно стріляти на дві довжини тіла попереду зайця, щоб дріб потрапила йому в голову і в шию. У момент пострілу необхідно «супроводжувати» біжучу дичину рухом ствола.

Зайцю, що біжить від нас, прицілюємося в вуха. Зайцю, що біжить назустріч нам, стріляємо в передні лапи, якщо він вже ближче і біжить дуже швидко, то стріляємо йому перед передніми лапами.

Якщо заць біжить справа наліво або навпаки, ми повинні винести точку прицілювання, т. б. прицілюватися трохи вперед. У лісі, де немає часу довго прицілюватися, стріляємо побіжно, т. б. швидко прицілюємося, виносимо точку прицілювання і натискаємо курок. Побіжно зазвичай стріляємо по зайцю на просіках і в густих заростях, де його неможливо «супроводжувати» рухом ствола.

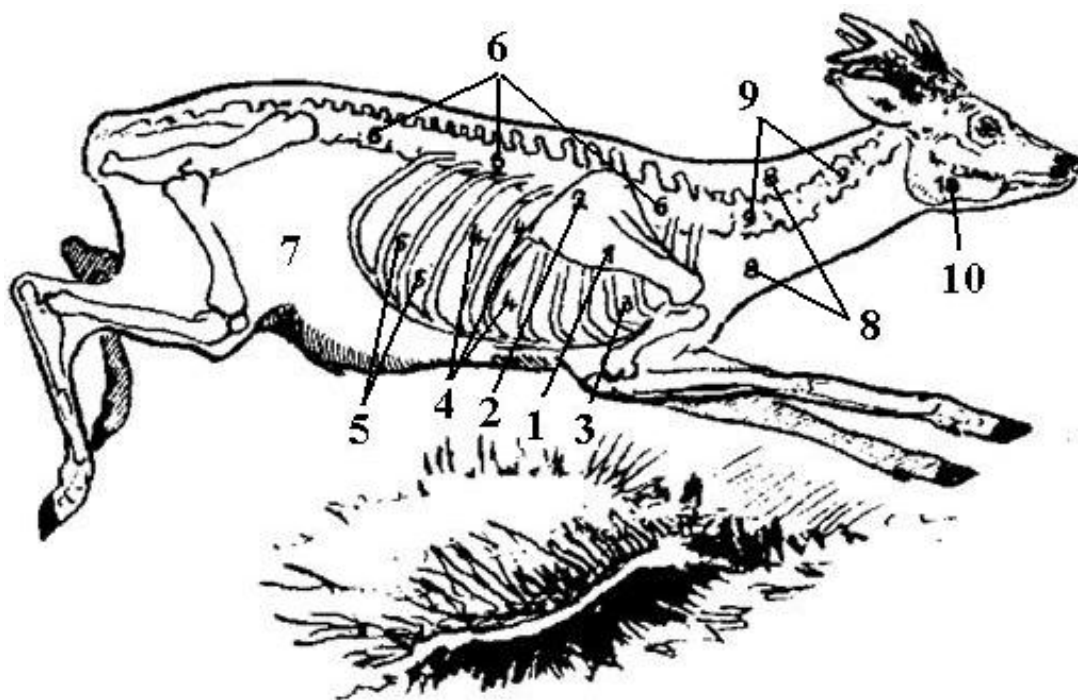


Рис. 2.8. Наочне зображення дії попадання:

1 – гарне попадання в шлуночок серця; 2 - високо в шлуночок серця; 3 - низько в шлуночок серця; 4 – легкі; 5 – печінка–селезінка; 6 – хребет; 7 – м'яке потрапляння; 8 – в шию; 9 – в шийні хребці; 10 – в голову.

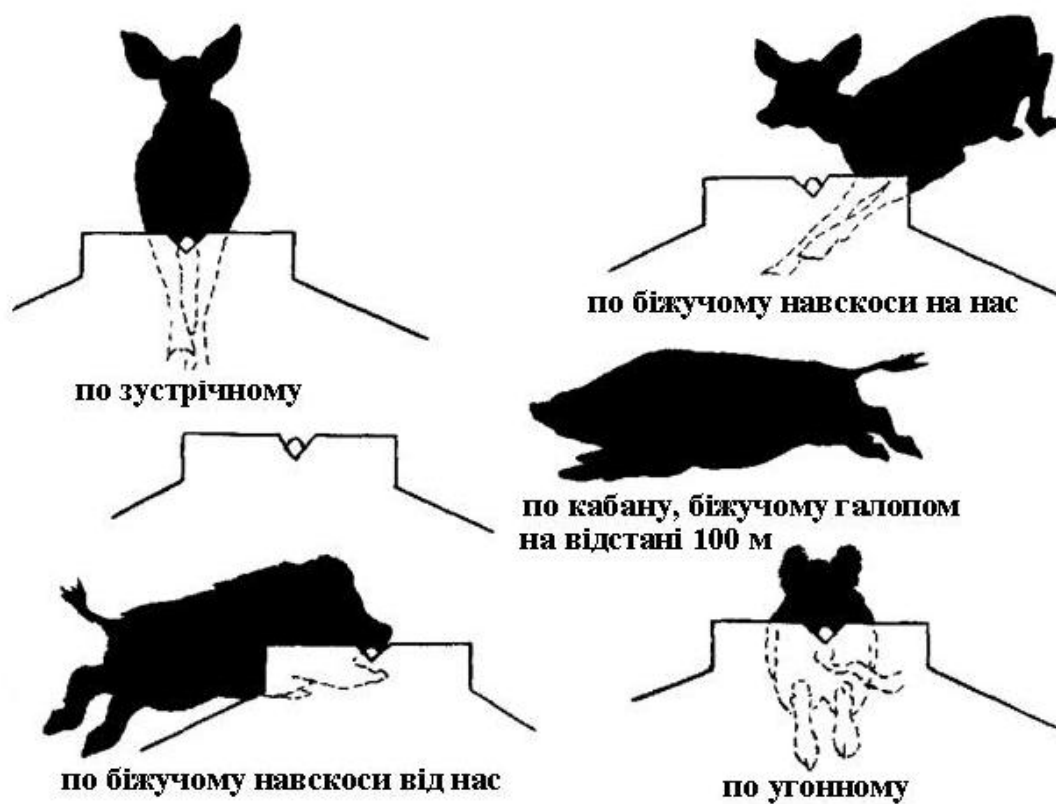


Рис. 2.9. Стрільба по звіру, що біжить.

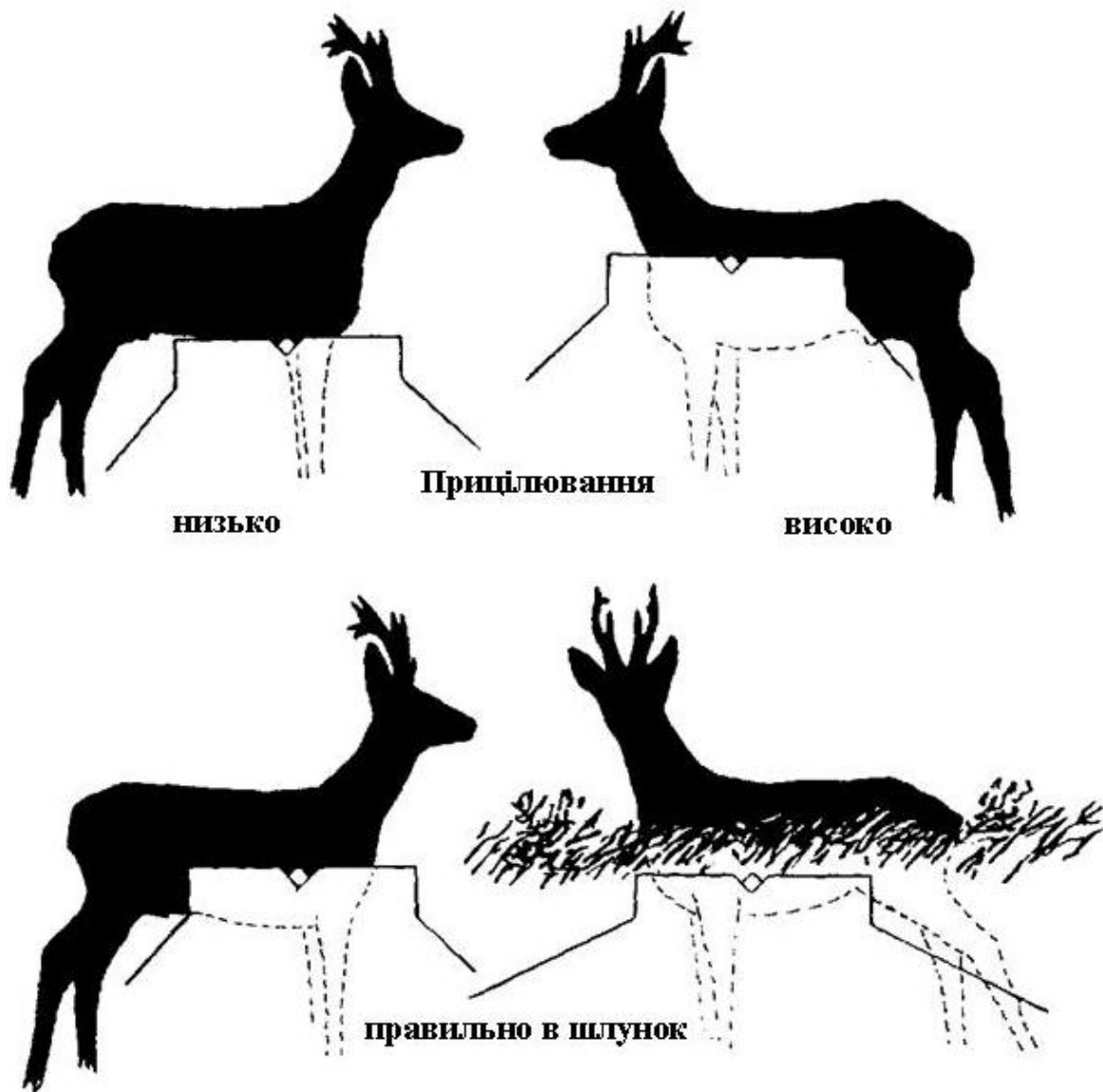


Рис. 2.10. Стрільба по стоячому звіру.

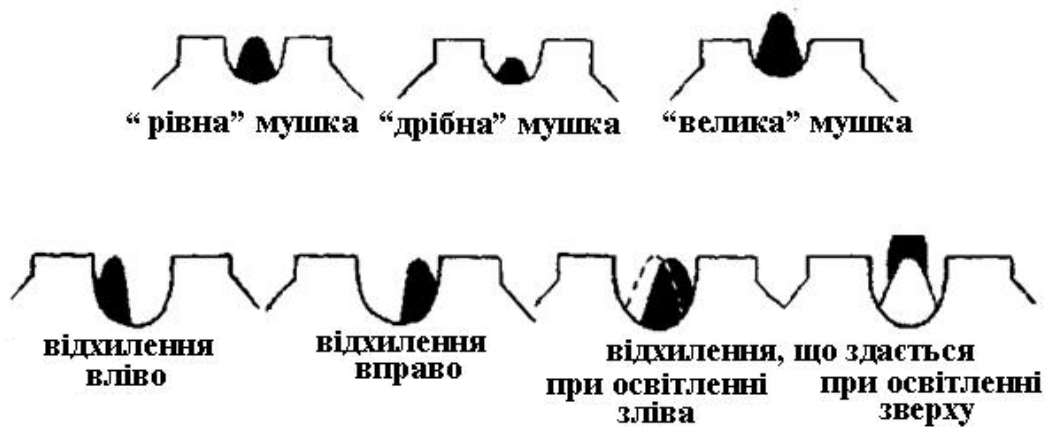


Рис. 2.11. Відхилення, викликані мушкою.

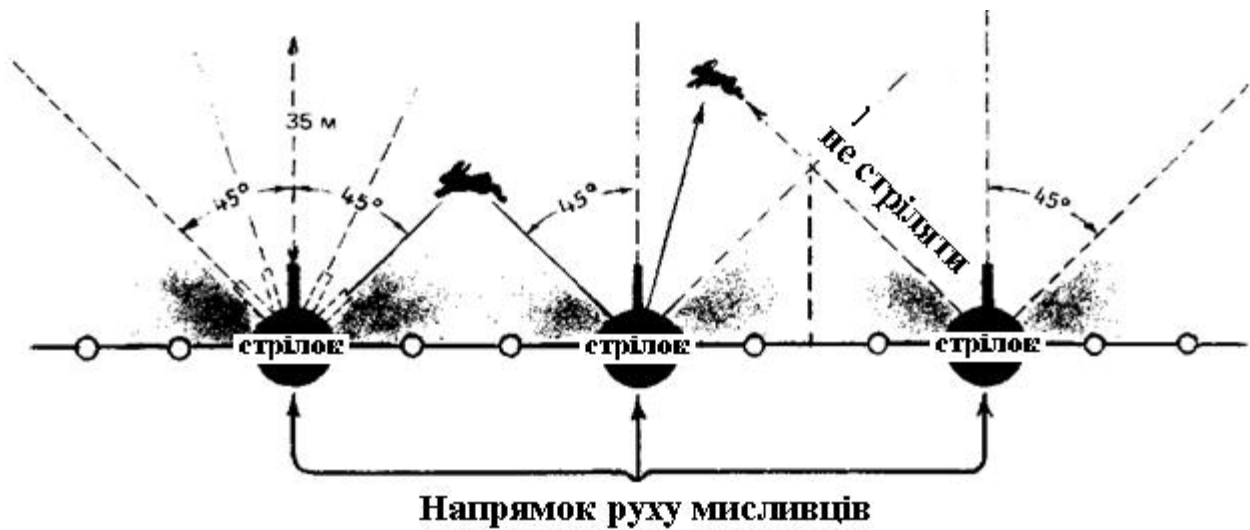


Рис. 2.12. Розміщення стрільків при полюванні на зайця прогоном шеренгою.

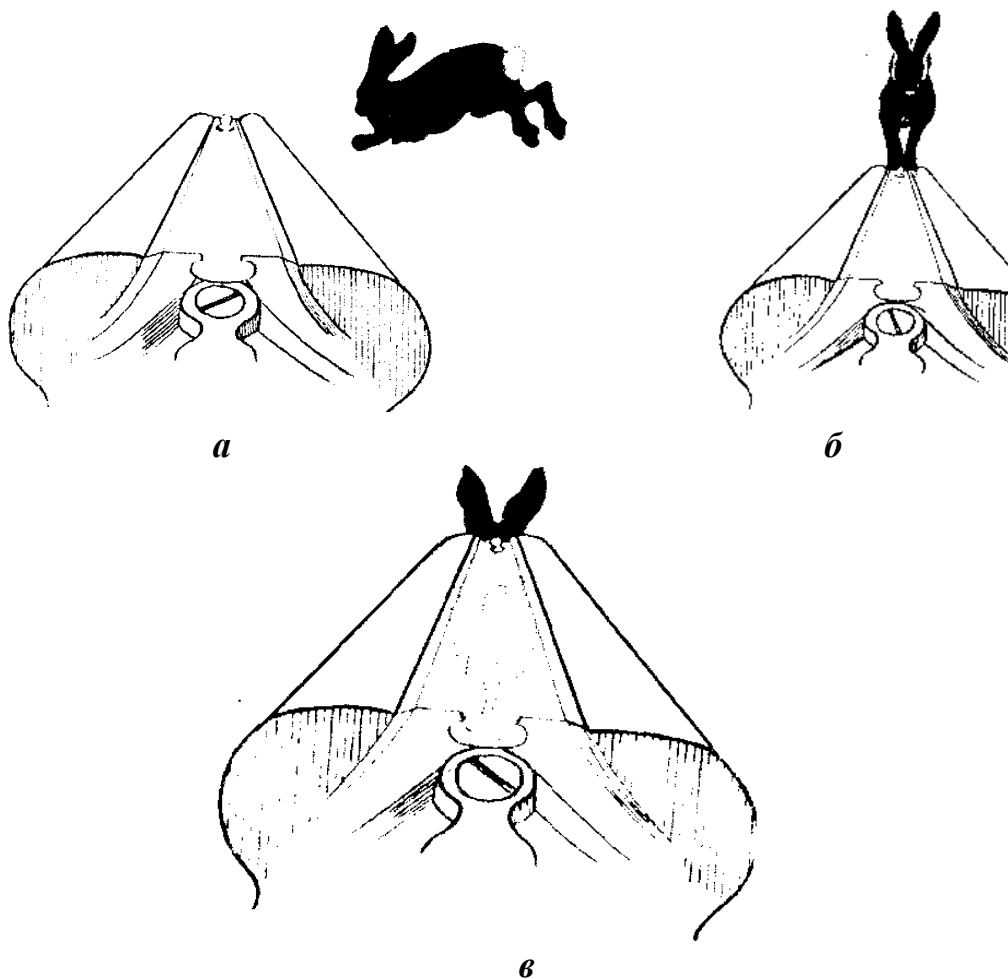


Рис. 2.13. Стрільба по звіру, що біжить:

а – при стрільбі по зайцю, що біжить на відстані 45 м навскоси справа наліво, потрібно точку прицілювання винести на половину довжини тіла; б – зустрічному зайцю потрібно стріляти в передні лапи; в – угонному зайцю потрібно стріляти у вуха.

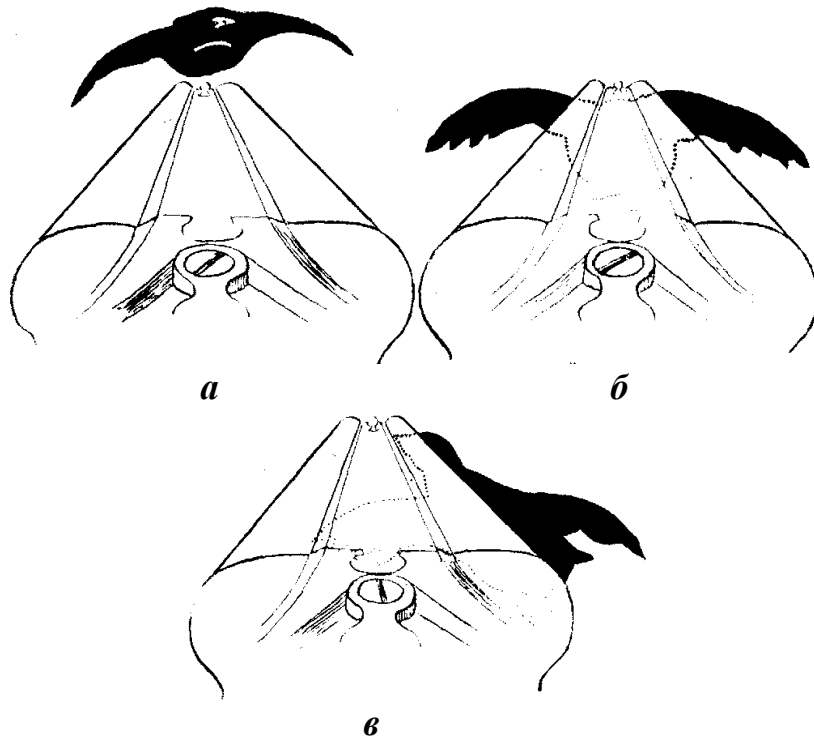


Рис. 2.14. Стрільба по птаху:

а – куріпці, що падає, потрібно стріляти в нижній край тіла; б – куріпці, що йде вгору, потрібно стріляти в верхній край тіла; в – птиці, що піднімається від нас косо вгору, потрібно стріляти в передній край тіла.

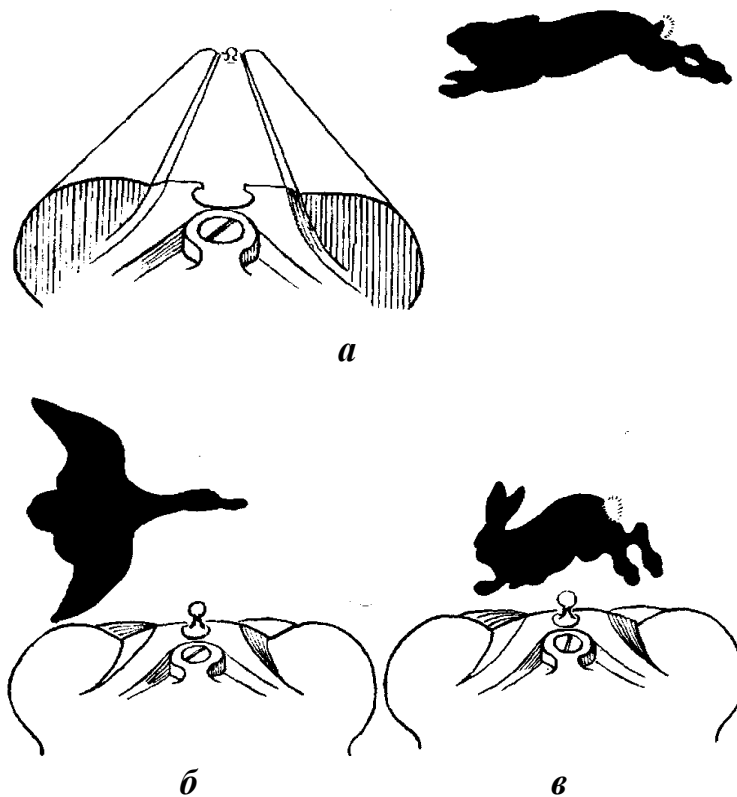


Рис. 2.15. Правильне і неправильне прицілювання:

а – при стрільбі по зайцю, що біжить на відстані 45 м, точку прицілювання потрібно завжди виносити на одну довжину тіла; б, в –

прицілювання неправильне прицілювання – дріб потрапить нижче цілі і позаду неї.

Під час пострілу в птаха, що летить, треба завжди враховувати насамперед швидкість польоту, а також напрямок вниз або вгору.

У птахів, що летять на висоті прямо назустріч нам, цілимося вперед на кілька голів. Від швидкості і висоти польоту залежить, як далеко треба винести точку прицілювання.

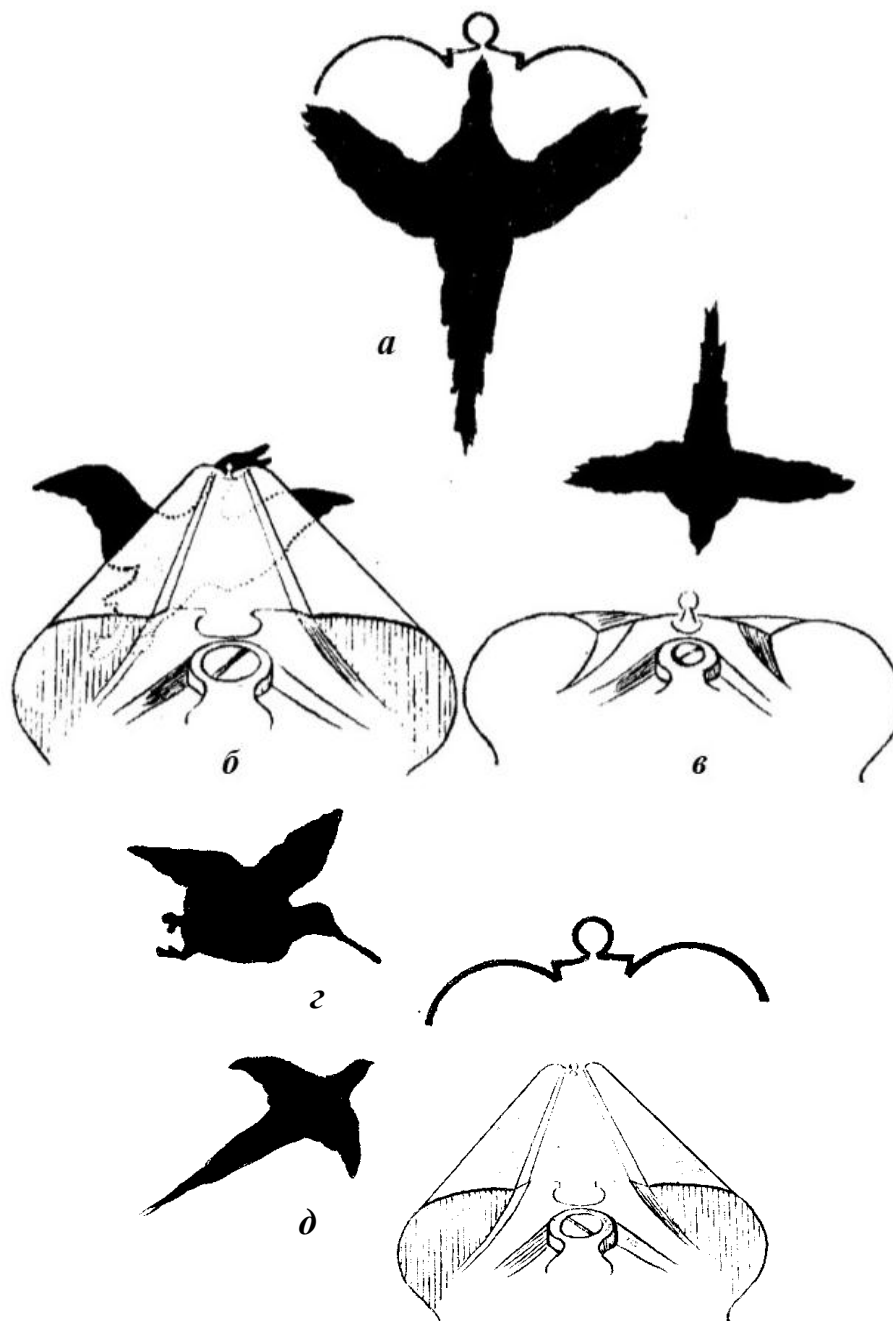


Рис. 2.16. Стрільба по птаху:

а – зустрічному птаху потрібно стріляти в голову; б – качці, що йде вгору потрібно стріляти в голову; в – угонному птаху потрібно стріляти перед тілом і нижче тіла; г – при стрільбі по птаху, що пролітає потрібно точку прицілювання винести на одну довжину тіла; д – при стрільбі по птаху, що летить косо перед

нами на відстані 30 м, потрібно точку прицілювання винести на одну довжину тіла.

Якщо перната дичина пролетіла у нас над головою і летить прямо від нас, ми стріляємо перед нею і нижче неї. Це теж залежить від швидкості польоту і від відстані. У пернату дичину, що злітає вгору, коли вона летить від нас або до нас, ми стріляємо в верхній край тіла. З метою безпеки необхідно стріляти дичину, лише коли вона летить досить високо. Має бути дотримана певна відстань, щоб не «розстріляти» птицю.

Правила безпеки під час поводження з вогнепальною зброєю та боєприпасами.

Випущена дробинка може завдати смертельного поранення на відстань до 350 м; куля навіть на відстань 3–4 км. Тому саме при стрільбі з штуцера ми повинні бути уважними і розсудливими. Треба завжди враховувати, куди куля потрапить. Чи не стріляти в такі місця, де куля може зрикошетити і поранити мисливця або загонича. Якщо ми не бачимо, куди летить перната дичина, якщо летить низько або не злетіла у висоту, або якщо поблизу знаходяться люди (загоничі і т. п.), ні в якому разі не можна стріляти. Рушницю не можна спирати на твердий предмет. Якщо опора тверда, місце попадання буде відхилено в напрямку від опори.

На снігу або на яскравому сонці треба цілитися завжди вище, щоб не було недольоту, бо світло збільшує мушку. У сутінках цілимося завжди нижче, щоб потрапляння не було занадто високо.

На полюванні на водоплавну птицю ні в якому разі не можна стріляти при низькому польоті над очеретами, де знаходяться, наприклад, загоничі, або якщо птиця знаходиться на воді в напрямку загоничів, стрільців і т. п., так як дріб може зрикошетити від очеретів або від поверхні води і привести до серйозних поранень.

Ми повинні бути дуже обережними і при стрільбі на зайця при мерзлій землі, так як дріб від твердої землі може зрикошетити.

При поводженні з рушницею необхідно бути максимально обережними. Дисциплінований мисливець стріляє тільки на таку відстань, на яку може з упевненістю потрапити в дичину і вбити її. У середнього дробовика ця відстань до 45 кроків, у відмінного дробовика до 60 кроків. Взимку ці відстані коротші. Дисциплінований мисливець стріляє по дичині на відстань не більше 150 м. Перш ніж стріляти у що завгодно, необхідно переконатися, якщо напевно це така дичина, по якій закон і план відстрілу дозволяють вести стрілянину; взагалі чи це дичина, на яку ведеться полювання і не приймаємо ми за неї зігнуту людину або домашню тварину. Краще повернутися з порожнім ягдташем, ніж стати причиною нещастя.

Мисливець носить рушницю на лівому плечі, дулом вгору (якщо йде дощ – вниз), щоб виключити можливість поранення при випадковому пострілі. На полюванні, коли ми підготовлені до стрільби, покладемо рушницю на

передпліччя стволом вниз або тримаємо його стволом вгору. При положенні напоготові тримаємо рушницю лівою рукою за шийку ложа, вказівний палець на курку, а праву руку на цівку; лівою рукою притримуємо ремінь. Ложа площиною прикладу торкається стегна і ствол спрямований вліво і вгору. Рушницю можна тримати і правою рукою за шийку ложа, одночасно притримувати ремінь а ствол покласти на праве плече в напрямку вгору і назад. Обидва наведених способу можна застосовувати при ходьбі ланцюжком, при вистежуванні і при круговій облаві. При колективному полюванні ніколи не стежимо за дичиною з дулом ствола спрямованим в ряд стрільців або загоничів. Після полювання (або під час полювання після кожного загону) рушниця відразу розряджається.

На колективному полюванні ми повинні рознімну рушницю перед кожним загонем і після пострілу в ньому відкрити, а на штуцері відкрити затвор. Ні в якому разі не можна класти руку на дуло, навіть в тому випадку, якщо рушниця незаряджена.

З рушницею завжди поводимося так, ніби вона заряджена, тобто носимо або тримаємо її стволом вгору або вниз, але ніколи не горизонтально. Треба звикнути поводитися з рушницею так, щоб дуло ніколи не було направлено на людей. Якщо ми повинні подолати перешкоду, рушниця розряджається (рушницю знову зарядимо після подолання перешкоди) або принаймні поставимо курок на запобіжник. Патрони виймаємо і в тому випадку, якщо нам доведеться йти через густі зарості, по льоду і т. п. Якщо ми пробираємося через зарості, особливо на снігу, на схилах і т. п., ми повинні завжди переконатися, чи не потрапило в ствол чужорідне тіло, яке могло б заподіяти розрив ствола. Навіть після осічки ми повинні переконатися, чи не залишився в стволі пиж.

Перед тим, як засунути патрон в ствол, мисливець повинен спочатку відкрити рушницю, обережно засунути патрон і потім, не застосовуючи сили, закрити її, щоб рушниця не вистрілила в холосту. Патрони, які заподіюють труднощі при закритті рушниці, треба замінити. Мисливець повинен вийняти патрон зі ствола і в тому випадку, коли він переступає перешкоди, стрибає через канаву, піднімається або спускається з вишки, на віз, з возу, входить в житло або в кінці кінців, якщо кладе зброю. Недотримання цих правил вже багато раз привело до смертельного поранення.

Якщо патрон заклинило в стволі, спробуємо спочатку вийняти його екстрактором. Якщо нам це не вдається, рушницю закриємо, патрон вистрілимо і порожню гільзу виштовхнїть паличкою або прутом. На позиції тримаємо зброю міцно, не судорожно, завжди дулом ствола звернену вгору або в землю.

На позиції дотримуємося повної тиші і перед початком полювання в загоні оглянемо місцевість, щоб вибрати місце хорошого пострілу. Заборонено стріляти до початку полювання, в загоні, а також після того, коли пролунає сигнал про закінчення. Мисливцеві неможна залишати самовільно позицію. Після приходу на позицію мисливець подає сигнал сусідам, щоб показати, в якому напрямку він хоче стріляти. У загін і в коло суворо забороняється стріляти після сигналу, бо можна поранити загоничів.

На лінії в лісі під час полювання на дикого кабана та зайців встають завжди близько до заростей, через які дичину женуть і стріляють услід дичини.

Контрольні питання для самоперевірки

1. Назвіть, які Ви знаєте типи мисливських рушниць?
2. Що таке калібр мисливської рушниці і як він визначається?
3. Які бувають мисливські набої?
4. Які типи дробу Ви знаєте?
5. Які типи порохів Ви знаєте?
6. Як правильно прицілюватися в рухомого звіра?
7. Як правильно прицілюватися в летючого птаха?
8. Які місця ураження є найбільш ефективними при полюванні на тварин?
9. Розкажіть, які Ви знаєте правила безпеки під час поводження з вогнепальною зброєю та боєприпасами?

Практичне заняття №3

Тема: ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ, ЕКОЛОГІЇ, ПОВЕДІНКИ ТА СЛІДІВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ БОРОВИХ МИСЛИВСЬКИХ ПТАХІВ.

Матеріали та обладнання: літературні джерела, конспект лекцій. Таблиці з демонстраційним матеріалом.

Завдання: Ознайомитися з матеріалом практичного заняття. Коротко записати основні моменти і положення.

Борова дичина – це група птахів, життя яких постійно, або в основному, пов'язана з лісом. У цю групу входять п'ять видів родини тетерячих: глухарі, звичайний тетерук, орябок звичайний і біла куріпка, а також єдиний вид родини кулики – звичайний вальдшнеп. Глухарі, тетеруки, орябки, куріпка – осілі види птахів, не вчиняють сезонних перельотів у пошуках теплих зимівель.

Ряд Курячі (*Galliformes*) – широко поширена і добре відособлена стародавня група птахів. Основну масу її складають птахи середньої величини; великих і дрібних птахів мало. Маса перепела 80–120 г, глухаря – до 6 кг. Зовнішній вигляд курячих птахів відповідає наземному способу життя, характерному для більшості представників цього ряду. Статура їх щільна, голова невелика, шия коротка, дзьоб короткий, сильний, злегка опуклий, пристосований для добування грубого, переважно рослинного корму з поверхні землі або з деревно-чагарникової рослинності. Крила короткі і широкі, які полегшують швидкий вертикальний підйом, що часто буває важливо для наземних птахів, особливо які живуть в лісі. Політ курячих птахів швидкий, але важкий, зазвичай відбувається на коротку відстань.

Родина Фазанові (*Phasianidae*)

Глухар, або глушець (*Tetrao urogallus L.*) – вид птахів роду тетеруків (*Tetrao*), один із найбільших птахів Українських Карпат. Дорослий самець глухаря може важити до 6 кілограм – приблизно так, як самиця беркута.

Глухар – характерний мешканець тайгових лісів, поширений в Українських Карпатах, у зоні хвойних лісів до верхньої межі лісу. Взимку глухарі спускаються до висоти 800 метрів над рівнем моря. Влітку і восени, коли досягають ягоди, вони підіймаються до субальпійської зони. Глухар споживає рослинну їжу: хвою, бруньки, молоді пагони і ягоди. Рідше, особливо молодняк, їсть також комах та інших безхребетних. Взимку птахи харчуються виключно хвоєю ялиці, сосни та смереки.

Глухар – осілий птах. Він зрідка залишає насиджені місця. Перевагу віддає піщаним ґрунтам для «купання» і великій кількості води. Довжина глухаря 90–110 см, розмах крил 120–140 см. Глухарка досягає довжини до 70 см. Навесні і влітку глухарі живуть сім'ями, восени глухарки збираються в окремі зграї. Старі глухарі живуть на самоті.

Наприкінці березня - початку квітня самці починають відвідувати місця спаровування – токовища. У підвищених місцях токування триває аж до травня. Починають токувати глухарі ще в темряві. Любовна пісня глухаря, строфа,

складається з чотирьох колін – віршів. Перший вірш – токання, другий – трель, третій – поклацування, четвертий – точіння. При токуванні глухар ходить по гілці, звисивши крила і розпустивши віялом хвіст. При точінні, триваючому 2–3 секунди, сприйнятливість слухового апарату у глухаря різко знижується, він практично глухне. Цим моментом користуються мисливці і стрибками наближаються до птаха на відстань пострілу. Глухар токує на дереві, де розташувався ще з вечора (рис. 3.1). Потім продовжує токувати на землі, де і спаровується з глухаркою.



Рис. 3.1. Глухар на токуванні.

Один глухар вступає в контакт з 4–6 самками. Однак природним і оптимальним співвідношенням статей є 1:1 з невеликою перевагою глухарок. Після токування глухар залишає токовище, повертаючись на старі місця. Старі глухарі починають токувати раніше молодих і в місцях токування не переносять суперників. При цьому у самців часто доходить до бійок.

Голова глухаря-півня чорнява, шия темно-зелена з красивим синім відливом (рис. 3.2). Спина і крила темно-руді з металевим відливом. На згині крила маленька біла пляма. Роговий дзьоб брудно-жовтий, його чохол щорічно змінюється, оновлюється. За дзьоба проходить борозенка, що збільшується з кожним роком. Навколо очей є широке голе кільце червоного кольору. Хвіст рудий в чорно-коричневих плямах, віялоподібний. Складається з 18 пір'їн, що досягають довжини до 30 см. Глухарка рудо-попелястого кольору, в коричневих цяточках, дзьоб сіро-чорний.

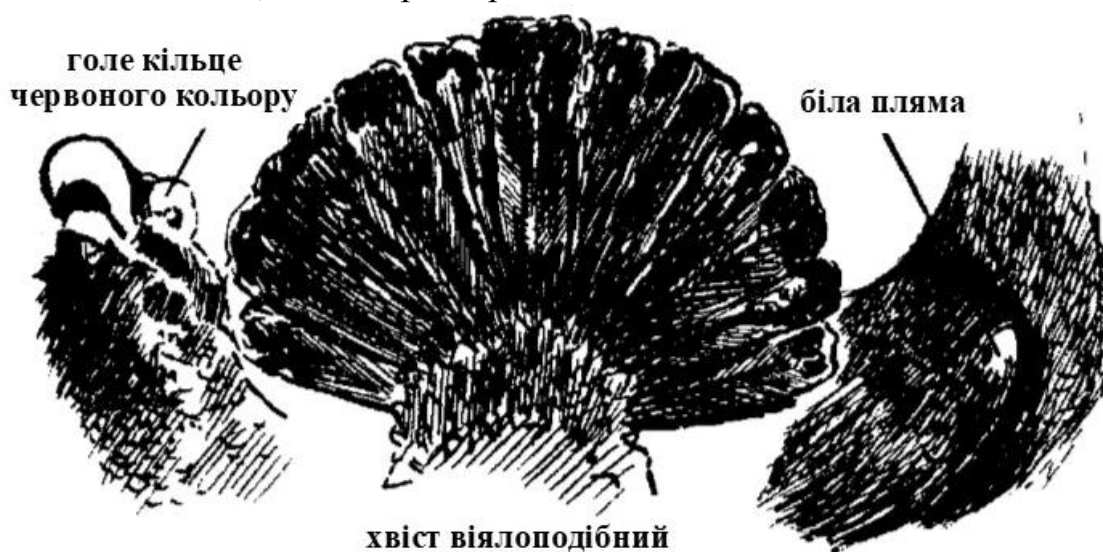


Рис. 3.2. Зовнішні ознаки глухаря.

Старого півня від молодого можна відрізнити за більш потужним рульовим пір'ям в хвості (рис. 3.3). У старих глухарів це пір'я неначе обрубане.

Крім того, вік визначається по загину дзьоба і величині борозенки на ньому. Ноги в пір'ї по самі лапи, але пальці покриті тільки роговими лусочками (рис. 3.4). Лусочки, як і пір'я, глухар регулярно скидає. Лусочки скидає перед літнім линянням. Біла пляма, або дзеркало, на згині крила півня є хорошим орієнтиром при стрільбі в птицю.

Після спаровування самиця відкладає 7–9 яєць у вистелене сухою травою заглиблення в ґрунті. Через 22–25 днів вилуплюються пташенята. Вони розвиваються дуже швидко – через два тижні вже можуть злітати на дерево.

Якщо в Україні живе приблизно 3000 особин цього птаха, то наприклад в Карпатському біосферному заповіднику – приблизно 300. Є різні причини того, чому кількість глухарів у регіоні сильно знизилась. Найважливіші із них – інтенсивне лісокористування, випасання великої рогатої худоби і туризм у місцях токування і насиджування, а також браконьєрство.

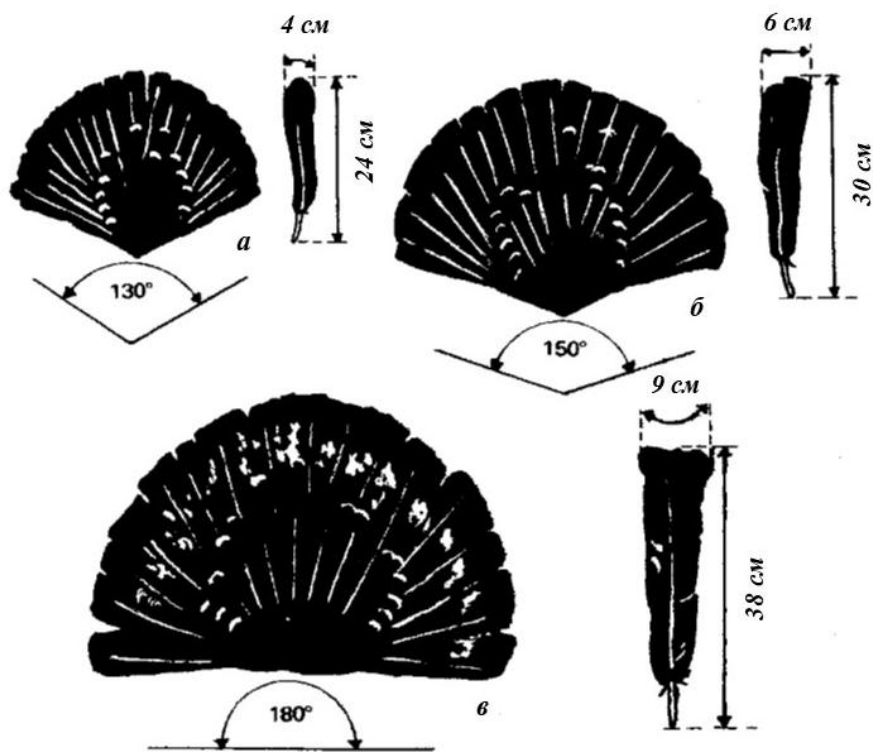


Рис. 3.3. Визначення віку глухаря за розміром хвоста:
 а – однорічний, б – трирічний, в – п'ятирічний.

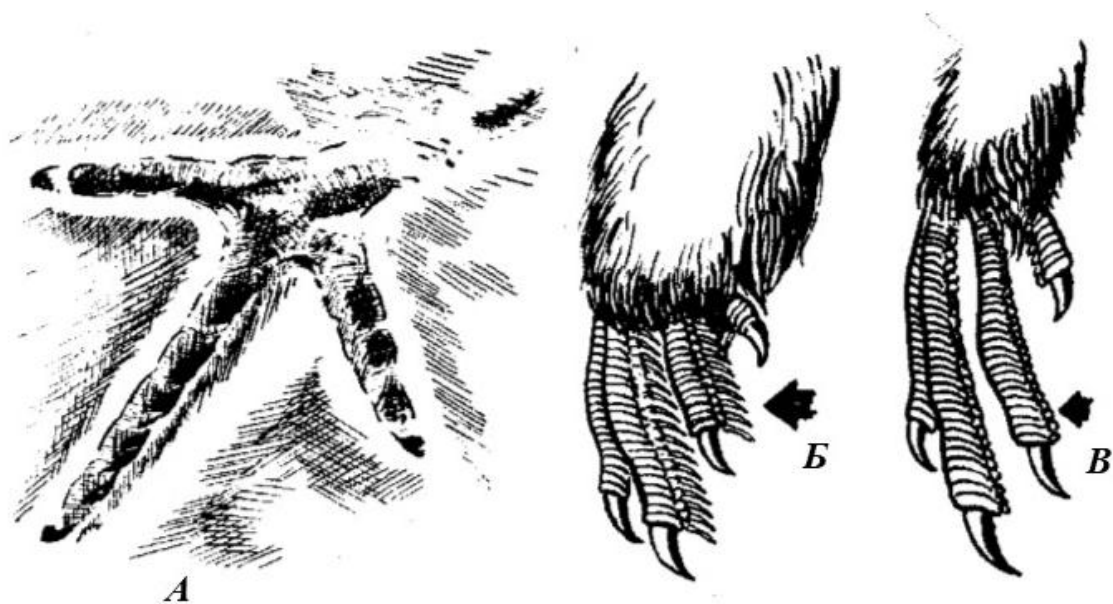


Рис. 3.4. Будова ніг та сліди глухаря:

А – слід глухаря; Б – пазурі ніг з роговими «гребінцями» (взимку); В – без рогових «гребінців» (влітку).

Глухаря Включено до Червоної книги України (1994, 2009) та до Бернської конвенції (Додаток II).

Звичайний тетерук (тетерев-косач) (*Lyrurus tetrix* L.). Маса дорослого самця-тетерука досягає 1,3–1,5 кг, тетерки приблизно на п'яту частину менше. Оперення чорне з металевим блиском. Крайнє рульове (хвостове) пір'я сильно

заломлене назовні (рис. 3.5). Оперення тетерки строкате, з переважанням рудого і бурого забарвлення. Поширений тетерук по всій зоні змішаних лісів Європи і Азії. Відсутній в Криму, на Кавказі, Камчатці, Сахаліні, Курилах, в Приморському краю. Віддає перевагу листяним і змішаним лісам, особливо з галявинами і вирубками. У тайговій смузі розселяється по угіддях, де пройшли суцільні вирубування лісу, і по згарищах. Темнохвойну тайгу уникає.



Рис. 3.5. Звичайний тетерук (самці на токовищі).

Тетерук – птах осілий. Проте в окремих місцях здійснює регулярну сезонну кочівлю на значні відстані. Півень досягає довжини 60 см, розмах крил 90–100 см. Пір'я чорне, з металевим і синім відливом, на череві кілька білих смужок. Такі ж смужки у нього на махових пір'їнах і крилах, де утворюють білі плями. Хвіст утворюють 18 чорних рульових пір'їн (рис. 3.6). Середніх пір'їн шість і вони прямі, шість бічних – ліроподібні. Нижні покривні пера – білі. Дзьоб у півня чорний, над очима криваво-червоні залисинки. Ноги оперені до основи пальців.

Тетерка буро-жовтого кольору, з темними цяточками (плямами і смужками). Дзьоб сіро-бурий. Хвіст не ліроподібний, а у формі вилки, з вирізом, на відміну від глухарки, чий хвіст округлої форми.

Шлюбний період супроводжується своєрідним співом півнів (мимренням), іграми – токами, які розташовуються на лісових галявинах, узліссі лісу, відкритих болотах, на вирубках, згарищах і тому подібне. Гніздо

тетерка владнує на землі, викопуючи невелику ямку, яку вистилає сухою травою і гілочками. Відкладає до 12 яєць. Насиджує 23–25 днів. Самці у висиджуванні яєць і вихованні молодих участі не приймають. Пташенята зростають швидко. На другому тижні життя вони можуть перелітати невеликі відстані. До середини вересня вони досягають розміру дорослої птиці, а молоді самці надівають своє перше чорне оперення.

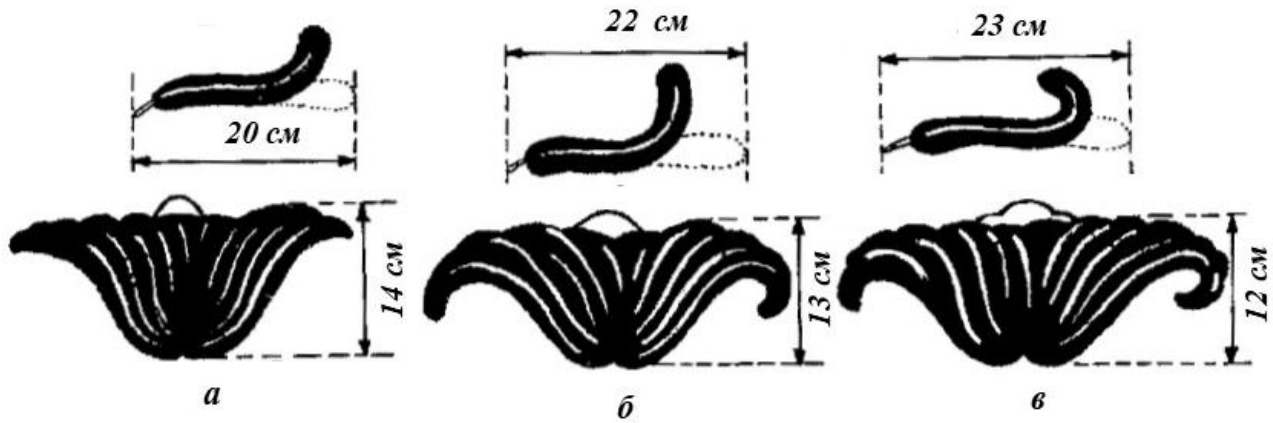


Рис. 3.6. Визначення віку тетерева за розміром хвоста:
а – однорічний, б – дворічний, в – трирічний.



Рис. 3.7. Вигляд хвостів куроподібних:
а – хвіст глухарки, б – хвіст межника, в – хвіст тетерука.



Рис. 3.8. Відбиток сліду тетерука.

Влітку тетерук харчується комахами, зеленню і насінням трав'янистої рослинності. Взматерівші виводки збираються в зграї. Восени, до випадання снігу, зграї регулярно вилітають на жировку (годування) на болота журавлини і брусничника. У місцях, де близько орні землі, годуються на полях. В цей час тетерук, як і інші птаці із ряду курячих, часто відвідує галечники, де збирає дрібні камінчики, необхідні для перемелювання грубих зимових кормів – березових бруньок, пагонів і сережок. Взимку ночує, зарившись в сніг.

Осіннє полювання з собакою по виводках тетеруків і весняне – по токуючих півнях представляє великий інтерес для мисливців-аматорів.

Рябчик, або орябок (*Tetrastes bonasia* L.) – вид невеликих птахів роду орябків (*Tetrastes*). Дуже широко поширений в північній половині Європи і по всій сибірській тайзі, один з найхарактерніших лісових птахів (рис. 3.9). Цей птах розмірами лише дещо більше голуба. Вага коливається від 330 до 480 г. Довжина тіла 35–37 см. Це осілий вид, літає мало, вважаючи за краще бігати по землі. Злітає з шумом, переміщаючись на невеликі відстані. Тримається зазвичай парами. На відміну від глушців і тетеруків орябки є моногамними птахами і не збираються на групові токи. Орябки утворюють пари і селяться в сирих безлистих хвойних (ялиново-ялицевих) або змішаних лісах.

Гніздо збиває курка в кущах. Зносить у нього 6–8 (рідше до 16) рудих в коричневих точках і плямах яєчок, насиджує 21–25 днів. Пташенята через тиждень після вилуплення вже літають на невеликі відстані, і через два тижні літають вже нормально. Літає рябчик низько, ривками, швидко. На яйцях самка сидить часто так міцно, що дозволяє узяти себе в руки. У висиджуванні самець не приймає участі, але тримається поблизу від гнізда і допомагає самці під час догляду за пташенятами. Пташенята, що вилупилися, покриті пухом і вже через декілька годин виходять з гнізда. Через чотири–п'ять днів вони можуть перепурхувати і до 10–11-го дня злітають на дерева. З тритижневого віку пташенята вже ночують на деревах; через шість тижнів досягають розмірів дорослих птахів. Перший час вони харчуються комахами, пізніше – рослинним кормом.

У орябка найсмачніше м'ясо з усіх курячих. Його вороги – хижі звірі й птахи, на пташенят часто нападають ворони і сойки.

Оперення орябка рудувато-сіре з плямами, або рябе (звідси українська назва виду). Зовні схожий на інших тетеруків, але, на відміну від останніх, плесно у нього оперене тільки на три чверті довжини і покрите внизу на передній стороні двома рядами щитків, а пальці голі. Крила короткі, тупі.

Забарвлення оперення у самця і самки в цілому схоже і складається з суміші димчастого і рудого кольорів з чорними і білими штрихами, плямами і крапками. Воно настільки підходить до сірого фону гілок і стовбурів багатьох дерев, особливо ялини, що рябчик, притиснувшись до стовбура або припавши до гілки, яка обросла лишайниками, стає абсолютно непомітним. Цей прийом використовується рябчиками, що ховаються від мисливців та хижаків.

Для самців характерна чорна пляма на підборідді і горлі, добре виражений чубок і широке червоне кільце навколо очей.



Рис. 3.9. Орябок (самец і самка).

Орябок широко поширений на більшій частині північної Євразії – від Скандинавського півострова і Піренеїв на заході до лісової зони Охотського узбережжя, Сахаліну, Маньчжурії, Кореї, Північної Японії, Північної Монголії і Алтаю на сході. Основні природні житла на території колишнього СРСР – в лісовій зоні від Карпат до Сахаліну. Відсутній в лісах Кавказу і Камчатки. На півночі вважає за краще сирий і густий хвойний ліс, по південних же околицях області свого розповсюдження тримається в змішаному чорноліссі, особливо у березових, вільхових і осикових лісах.

Орябки живуть осіло, здійснюючи лише коротку кормову кочівлю. Основні корми влітку і восени – зелені частини рослин, суниці, насіння і комахи. Люблять розривати мурашники, щоб дістати кокони мурах. Взимку і весною харчуються переважно бруньками дерев і лісовими ягодами, що залишилися, особливо ягодами ялівця.

Взимку також годуються на деревах сережками берези, вільхи і інших видів. Ночують в снігу. Рятуючись від морозів, зариваються в сніг. Тому велике число рябчиків гине від замерзання в результаті появи після відлиги міцного насту. Те ж саме спостерігається в несніжні зими.

Орябок – цінний промисловий птах і один з найчисленніших і широко поширеніших представників пернатої дичини. У нього ніжне біле м'ясо. На початку 20 століття на ринки Російської імперії щорічно поступало близько 5 млн. рябчиків, а в сприятливі роки – до 7–10 млн. шт. цих птахів.

Навесні на орябка полюють з пищиком – дудочкою з гусячого пера або з пташиної ножної кістки, рідше з дерева і свинцю. На початку весни використовують манки з голосом самця, а коли самки сядуть на яйця, підманюють самців голосом самки. Цей спосіб полювання надає дуже багато здобичі. Краще всього рябчик йде рано вранці, о 9 годині, і потім години за 2–3 до заходу сонця. Приманений рябчик підлітає до самого мисливця, який стріляє в нього, коли рябчик сидить.

Літнє полювання на рябчика проводиться або без собаки, або з собакою (лягавою і лайкою), роль якого полягає лише у пошуку виводка. Рябчики, сполохані із землі тим або іншим способом, зазвичай не відлітають далеко, а розсаджуються поблизу на деревах і затаюються, підпускаючи на постріл мисливців, що видивляються їх. В кінці липня або в серпні молоді рябчики також починають йти на пищик, причому, використовуються манки з голосом молодого рябчика. Іноді пищиком користуються тільки для того, щоб по відгуку визначити місце, де причаївся рябчик на дереві.

На території України полювання на орябка заборонене. Його включено до Червоної книги України (1994, 2009), до Бернської конвенції (Додаток III). З метою охорони слід проводити біотехнічні заходи з поліпшення кормових та захисних властивостей угідь, обмежити антропогенний вплив на біотопи поширення виду, регулювати чисельність ворогів, налагодити штучне розведення з наступною інтродукцією у природне середовище.

Сіра куріпка (*Perdix perdix* L.). Довжина тіла – 29–31 см. Розмах крил – 45–48 см. Вага – 350–400 г. Тривалість життя – 12–13 років (рис. 3.10).

Заселяє всю європейську частину континенту, Кавказ, Казахстан і південні райони західного Сибіру. Північний кордон поширення проходить через Карелію, Архангельську область, середній Урал. Населяє лісові галявини, лісосіки і згарища з трав'янистою рослинністю і чагарниками, поля і суходільні луки, зарослі чагарником яри і балки. У гірських місцевостях піднімається до субальпійських луків. Залежно від умов проживання веде осілий або кочовий спосіб життя, інколи здійснює переліт на значну відстань.

В період розмноження куріпки розбиваються на пари. Самець бере участь в насиджуванні яєць і, як правило, завжди супроводжує виводок. Розмір кладки від 10 до 23 яєць. Термін насиджування 23–25 днів. Перший тиждень пташенята харчуються комахами, гусінню і личинками. Потім переходять на харчування рослинними кормами, насінням трав і культурних рослин. До кінця серпня

молоді куріпки досягають розміру дорослої птиці. До осені виводки збираються в зграї і кочують всю зиму, інколи перелітаючи на великі відстані.



Рис. 3.10. Куріпка сіра (самець і самка).

пляма біля ока

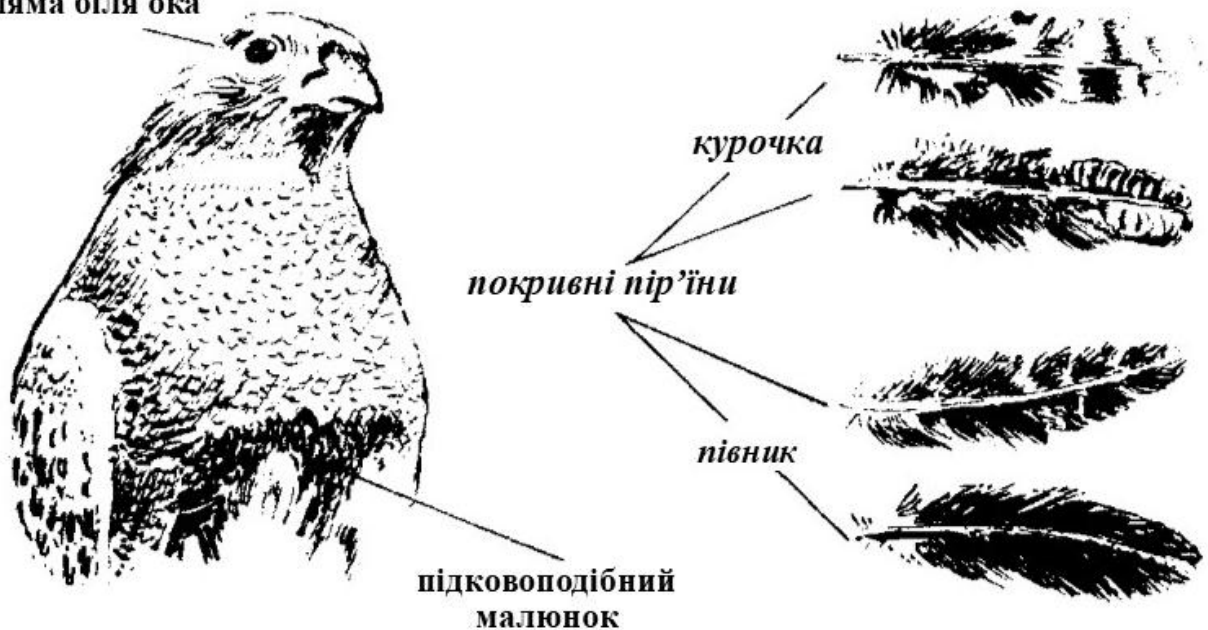


Рис. 3.11. Зовнішні ознаки статей куріпки сірої.

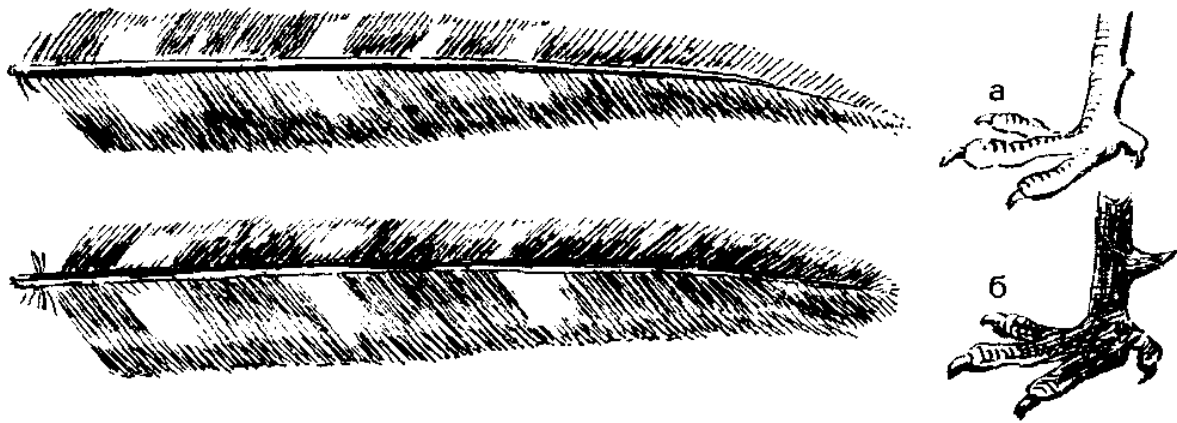


Рис. 3.12. Вікові ознаки куріпки сірої:

а – крайнє махове перо і нижня частина ноги молодої куріпки, б – крайнє махове перо і нижня частина ноги старої куріпки.

В Україні чисельність сірої куріпки різко зменшується. Вид занесений до Бернської конвенції (Додаток III), Директиви Європейського союзу з охорони диких птахів (SEE 1, 2, 3) і до переліку видів, що знаходяться під опікою Європейського товариства охорони навколишнього середовища (SPEC 3).

Фазан (*Phasianus colchicus* L.). Маса досягає 1–1,5 кг. Самець відрізняється дуже яскравим, красивим оперенням. Самка сіра з плямами (рис. 3.13). Мешкає в дельті Волги, на Північному Кавказі, в Казахстані, Середньому Приамур'ї, на півдні Хабаровського краю і південно-західної частини Примор'я. Акліматизований на Україні, в Молдові. Розводять в багатьох мисливських господарствах. Заселяє чагарникові і очеретяні чагарники і змішані ліси. Зимую тримається невеликими зграями (по 3–5 птиць).

Фазан, фазанка і фазанята – так підрозділяються ці птахи. Довжина фазана 80–90 см, хвіст до 40 см, з 18 рульовими пір'їнами. Розмах крил 75–80 см. Самець чорно-коричневого забарвлення з золотистими плямами. Пір'я блискуче, з чорною облямівкою, а на голові і шиї зелені з сталевим відливом. Крила рудо-жовті, клиноподібний хвіст сіро-бурий з чорними поперечними смугами.

Самка завдовжки близько 65 см, хвіст 30 см. Розмах крил досягає 60–65 см. Забарвлення сіро-коричневий, з темними плямами і смугами. Ноги у фазанів безпері, лускаті, у молодих жовто-коричневі пізніше-темні. На задній частині ноги у самця шпора, яка з роками стає все більш міцною. У самки шпора відсутня. У самця близько очей гола червона бородавчаста залісинка. На потилиці, особливо в роздратованому стані, видно рижки з пір'я. Деякі види, у тому числі помісі, відрізняються білим нашійником, вираженим повністю або з розривом ззаду.

Кладка складається з 8–18 яєць оливково-бурого кольору з різними відтінками. Іноді можна виявити і 25–30 яєць в одному гнізді від різних самок. Якщо кладка гине, через три тижні самка зносить ще 6–8 яєць. Інкубаційний період у квітні-травні триває 26 днів. Фазанята народжуються рудого кольору з темними смужками, рухомі і самостійні, але перші два тижні дуже

сприйнятливі до захворювань. Самець не приймає участі в насиджуванні яєць, але тримається в районі гніздової ділянки. При одному півневі буває по дві і три курочки, які гніздяться в одному гніздовому районі. Виводок тримається разом тривалий час. Часто декілька виводків з'єднуються в одну зграю.



Рис. 3.13. Фазан (самець і самки).



Рис. 3.14 Вікові ознаки фазана.

Найкраще співвідношення статей в фазанарії 1:5–7, тобто 5–7 самок на одного півня. Поза мисливських районів допускається співвідношення 1:3.

Ворогами фазанів, крім бродячих собак і кішок, є хижі звірі й птахи, з хвороб – особливо небезпечні холера, куряча чума, сінгамоз і т. д.

Харчуються насінням і ягодами різних диких рослин, зернами пшениці, рису, кукурудзи і інших злаків. У літній час в їжі переважають зелень і комахи. У місцях з великою кількістю сарани фазани харчуються майже виключно нею, приносячи тим самим величезну користь сільському господарству. Фазани промислового значення не мають. Для мисливця-аматора це коштовний трофей.

Ряд Сивкоподібні (*Charadriiformes*)

Родина Баранцеві (*Scolopacidae*)

Слуква, або вальдшнеп (*Scolopax rusticola* L.) – перелітний птах, так як не здатний, подібно тетерячим, існувати в умовах суворої сніжної зими (рис. 3.15).

З перерахованих видів борової дичини весняне полювання може проводитися тільки на глухарів, тетеруків і вальдшнепа. Інші два види – рябчик і куріпка – не підлягають весняному полюванню, оскільки вони утворюють на період виведення пташенят стійкі пари.

Вальдшнеп є типово лісовим птахом, він гніздиться по всій лісовій зоні, а також місцями в лісостепу. Зимує вальдшнеп в Криму, в Закавказзі, місцями і в середній Азії, відлітає вальдшнеп і в західну Європу. Звичайна маса цього середнього за величиною кулика становить 270–300 г у весняний час і 340–400 г в період осіннього прольоту, максимальна маса 440 г, середня – 350 г. Довжина птаха від кінчика дзьоба до кінця хвоста 340–360 мм. Самець зазвичай дещо більше самки. За орнітологічним даними граничний вік вальдшнепа визначений 12 роками.

Як представник наземно-лісової групи птахів, вальдшнеп, подібно курячим, адаптувався до лісового способу життя. Така адаптація проявляється в округлій формі, укороченні крил, значному укороченні ніг, забарвленні оперення, подібному з загальним тлом лісової підстилки. Тому вальдшнеп здатний злетівши, виплутатися зі сплетення гілок і спіралью навколо стовбура набрати висоту. Навіть піднявши вальдшнепа на узліссі, неможливо вгадати його політ (рис. 3.16). Він може полетіти вздовж узлісся низом і миттєво завернути в лісовий прогалок, може відразу набравши висоту злетіти свічкою до вершини дерева і пірнути в нього.

Улюблені для гніздування і жирюк місця вальдшнеп знаходить в темних (ялинових і змішаних) сирих лісах, які перемішуються зниженими ділянками із заростями вільшанику, березняка, осичняків. Значно рідше він гніздиться в зволжених листяних лісах. При цьому густого підросту і трав'янистих заростів уникає.

Харчовий раціон вальдшнепа і способи добування корму залежать від пори року. Відразу по прильоту, доки земля ще не скрізь відтанула, в цей короткий період весняного часу вальдшнеп годується рослинною їжею, а також видобуває комах, перевертаючи торішнє листя. В інший час року і влітку він добуває їжу переважно з землі – хробаків і ґрунтових безхребетних (личинок комах). З кінця липня - початку серпня починається сутінкові вильоти

вальдшнепів на пасовища і на грязьові калюжі на дорогах і галявинах, а пізніше і на сиру стерню, де вони жирують до світанку.

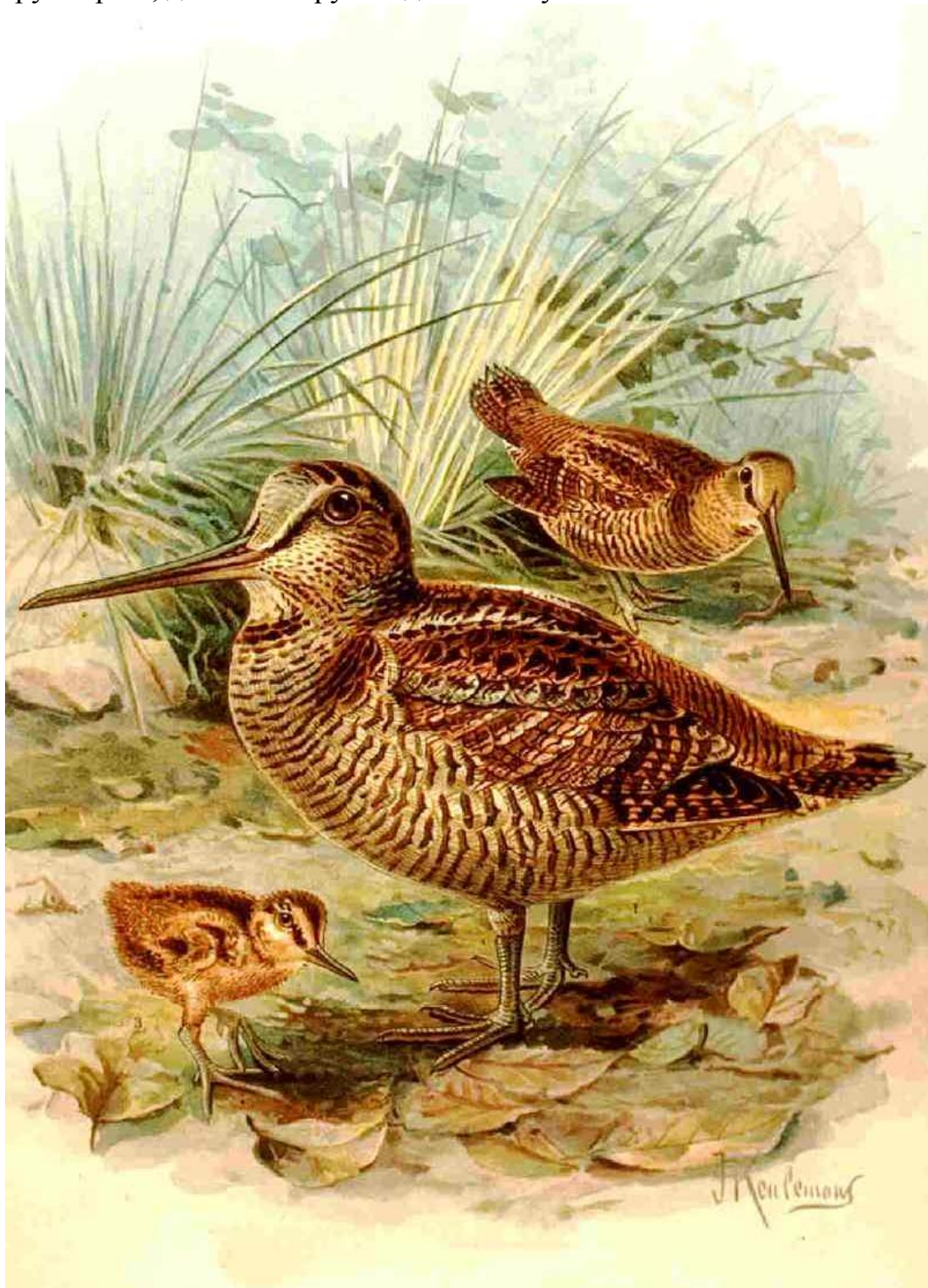


Рис. 3.15. Вальдшнеп.

Цікаво, що восени, точніше в першій половині жовтня вальдшнепи зустрічаються на сухих місцях: зарослих вигонах і дрібноліссі, по вільшняках, на вирубках, ріллі і тому подібних місцях. Іноді вони утворюють скупчення на невеликому просторі таких угідь – це так звані «висілки». Птахи знаходять тут

достатньо корму. Приліт вальдшнепів в місця гніздування відповідає часу активного сніготанення, – як тільки з'являться перші проталини навколо дерев, пнів та кущів у рідколіссі; по узліссях лісової порослі та мілколісся на кордоні з лугом або ріллею, і особливо рано з'являються птаці в чорноліссі на крутих південних схилах ярів і берегів річок, де, перш за все, поживляється життя комах.

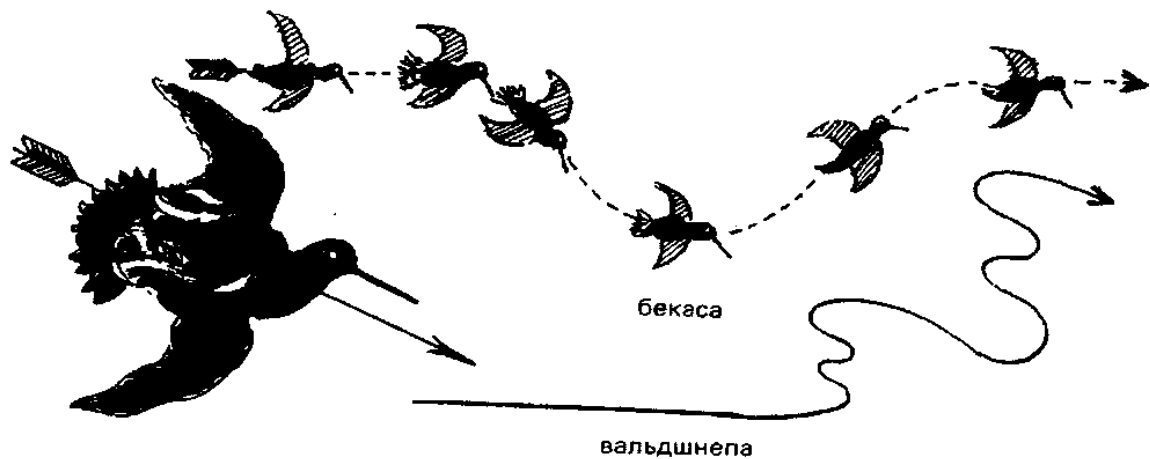


Рис. 3.16. Порівняльна схема польоту куликів.

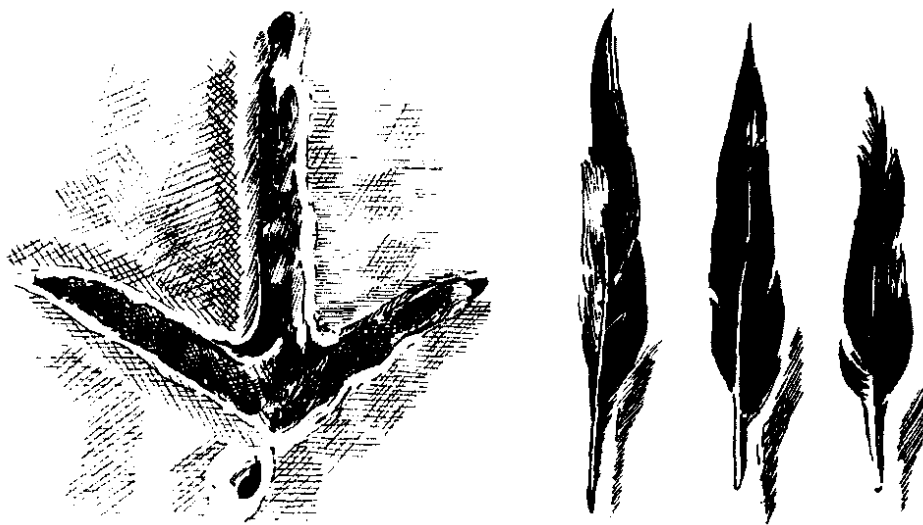


Рис. 3.17. Відбиток сліду та типи пер вальдшнепа.

В залежності від ходу весни перші вальдшнепи з'являються у нас в проміжку від 25 березня до 12 квітня. Але прилітають птахи не всі відразу, а за 2–3 перельоти. Відзначено, що приліт перших вальдшнепів збігається з появою співочих дроздів.

Ряд Голубоподібні (*Columbiformes*)

Родина Голубині (*Columbidae*)

Витютень (вяхирь) (*Columba palumbus* L.). Оперення сіро-голубуватого кольору з пурпуровим відливом на шиї і грудях(рис. 3.18). На боках шиї є поодинці білі плями. Голова сиза.

Поширений по всій європейській частині континенту (окрім тундри), на Кавказі і в західних районах Західного Сибіру. Гніздиться в лісах, а годується на полях. Гніздо самець і самка будують на гілках дерев біля стовбура. Кладка складається з 2 яєць. Висиджують яйця і самка, і самець. В середині літа витютень робить другу кладку. Коли молодняк другої кладки підросте, птиці збираються зграями і кочують по хлібних полях, дубових лісах, годуючись там жолудями, а восени відлітають на південь.

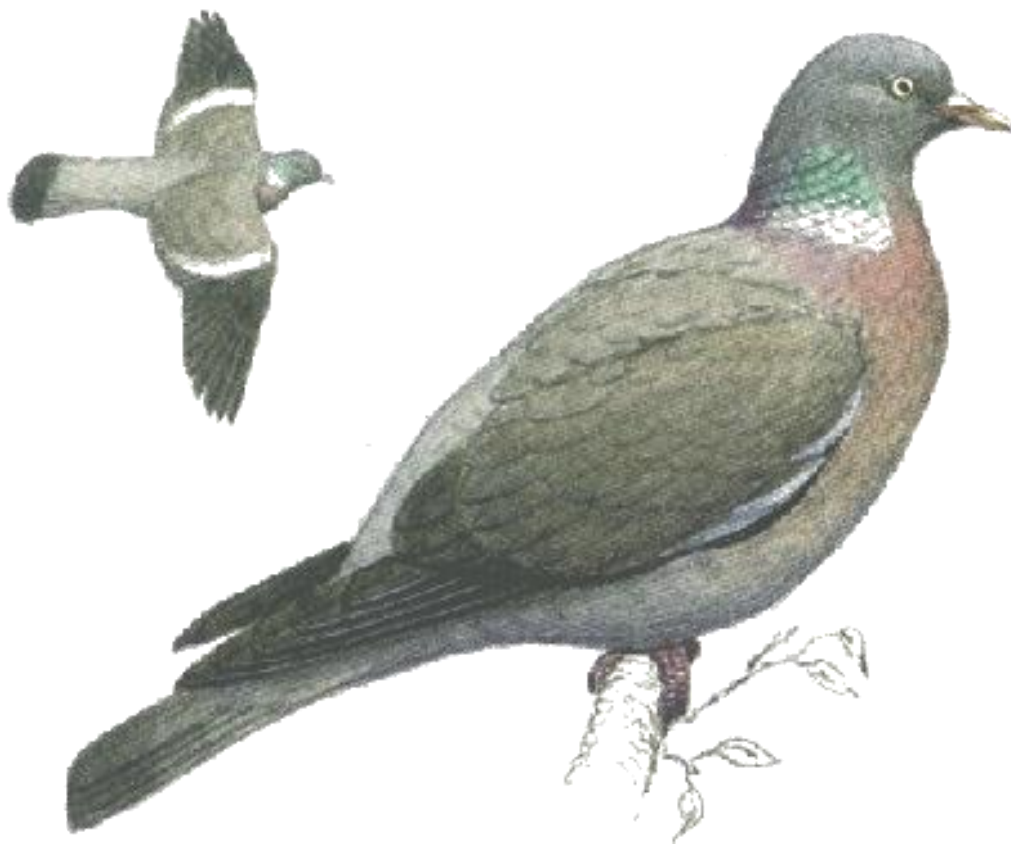


Рис. 3.18. Витютень.

Клінтух (*Columba oenas* L.). Відрізняється від голуба сизого відсутністю темних смуг на крилах і темним оперенням надхвістя (рис. 3.19). Поширений на північ до Онежського озера, Татарії, Середнього Уралу, Північного Казахстану; на південь – до України, Закавказзя, Середньої Азії.

Маса тіла – до 300 г, довжина тіла – 31–34 см, розмах крил – 63–70 см. Доросла птиця сизувато-сіра, шия і зоб мають металевий блиск, верхівка хвоста чорна, дзьоб червоний з жовтою верхівкою, ноги червоні, восковиця біла. Молодий птах буруватий.

Живе в листяних і змішаних лісах. Гніздо будує в дуплах дерев, рідше в дуже густих гілках. Відкладає 2 яйця. Серед літа дають другу кладку, а на

півдні – третю. Годуються на полях де клюють зерна різних бур'янів, злаків і насіння бобів. У вересні - жовтні відлітають на південь. Великі зграї зимують в Середній Азії.



Рис. 3.19. Клінтух.

До включення до Червоної книги України вважався мисливським видом. Занесений до Додатку III Бернської конвенції, в червоних переліках Дніпропетровської, Полтавської і Харківської областей. Охороняється в заповідниках і національних парках.

Голуб сизий (сизарь) (*Columba livia* L.). До цього виду відносяться дикоживучі (переважно в гірських і степових районах півдня нашої країни, так звані «скелясті» голуби) і напівдомашні сизарі – постійні жителі міст і сіл (рис. 3.20).

Цього голуба легко впізнати по білому надхвостю і темних смугах на крилі. Дикі голуби гніздяться великими колоніями в щілинах, на карнизах скель, в стінах степових колодязів. Напівдомашні сизарі гніздяться на горищах, карнизах будинків. Самки кладуть по 2 яйця, які висиджують обидва батьки протягом 18 днів. Харчуються дикі сизі голуби різними зернами і насінням, поїдаючи також і равликів, комах і інших дрібних безхребетних тварин.



Рис. 3.20. Голуб сизий.

Горлиця звичайна (*Streptopelia turtur* L.). Голуб середнього розміру, приблизно як сизий голуб (рис. 3.21). Маса тіла близько 200 г, довжина тіла 31–33 см, розмах крил 47–55 см. Статевий диморфізм не виражений. Оперення на спині коричневе, голові – сизе, грудях – рожеве, череві – біле. На боках шиї пляма з білих і чорних крапок. Хвіст довгий, на кінці біле пір'я.

Населяє майже всю європейську частину континенту (окрім півночі), Кавказ, південні райони Західного Сибіру, Казахстан, Середню Азію. Звичайна і велика горлиці гніздяться в змішаних лісах, степових гаях, заплавлених лісах, садах. Часто селиться в спорудах.

Осілий птах. До гніздування приступає рано: у деяких пар відкладання яєць починається вже наприкінці березня. Гніздовий період розтягнутий, свіжі кладки з'являються навіть у квітні та травні. Насиджують кладку самець та самка протягом 14–16 діб. У недбало зроблене з гілок гніздо, поміщене на кущі або дереві, самка кладе 2 яйця (за літо – 2–3 кладки). Висиджують і вигодовують пташенят самка і самець. Харчуються горлиці зерном, насінням, ягодами. На зиму відлітають на південь.



Рис. 3.21. Горлиця.

Контрольні питання для самоперевірки

1. Назвіть види борової пернатої дичини.
2. Які особливості токової поведінки глушця?
3. Які особливості токової поведінки тетерука?
4. Які статеві особливості в оперенні притаманні боровим птахам?
5. Який термін висиджування яєць у борових птахів?
6. Назвіть види голубоподібних та особливості їх біології?

Практичне заняття №4

Тема: ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ, ЕКОЛОГІЇ, ПОВЕДІНКИ ТА СЛІДІВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ВОДОПЛАВНИХ МИСЛИВСЬКИХ ПТАХІВ.

Матеріали та обладнання: літературні джерела, конспект лекцій. Таблиці з демонстраційним матеріалом.

Завдання: Ознайомитися з матеріалом практичного заняття. Коротко записати основні моменти і положення.

Ряд Гусеподібні (*Anseres*).

Гусеподібні – крупні і середньої величини птахи, рідше менших розмірів (рис. 4.1). Найбільший представник загону в нашій фауні – лебідь-шипун – досягає маси 13 кг, найдрібніший – чирок-свистунок – 200–300 г. У зв'язку з водним способом життя тіло у гусеподібних щільне, валькуватої форми, з подовженою, а іноді і дуже довгою шиєю, що полегшує добування їжі з-під води. Ноги чотирипалі, помірної довжини, дещо відставлені назад. Передні три пальці відносно довгі, з'єднані плавальною перетинкою, задній – короткий, знаходиться вище рівня передніх.

Дзьоб зазвичай сплющений і широкий, покритий тонкою чутливою шкіркою, що переходить на вершині в тверде рогове потовщення, так званий «нігтик». Краї верхньої і нижньої частини дзьоба з вузькими поперечними роговими пластинками, що утворюють у річкових качок цідильний апарат. У крохалів вони оздоблені роговими зубцями, які допомагають міцно утримувати в дзьобі спійману рибу. У гусей і казарок жорсткі поперечні пластинки по краях надкльов'я служать для щипання трави.

Оперення густе, щільне, з великою кількістю пуху, рівномірно покриває тіло. Забарвлення оперення дуже різноманітна, часто неоднакове у самців і самок. Крім забарвлення оперення, статевий диморфізм виражений і в розмірах: самці зазвичай більші за самок.

Крила у гусеподібних середніх розмірів, загострені; хвіст у більшості видів короткий. Політ швидкий, з частими помахами крил, при цьому кінці їх пір'я, вібруючи, видають характерні для кожного виду звуки. Деякі види майже не можуть літати, а південноамериканські качки-пароплави зовсім не літають у зв'язку з сильною редуцією крил.

По землі багато гусеподібних пересуваються погано, ходять перевальцем, і лише гуси і казарки можуть досить швидко бігати. Зате вони, як правило, чудово плавають і пірнають, залишаючись під водою до 3,5 хв і занурюючись на глибину до 40 м. Під водою пересуваються за допомогою ніг, а деякі і крил. Види, що не ниряють, при добуванні їжі занурюють у воду передню частину тіла і витягнуту шию, дістаючи дзьобом дно водойми. Життя птахів цього ряду тісно пов'язана з водою. Населяють вони самі різноманітні морські і внутрішні водойми, в яких добувають їжу, або ж годуються на їх узбережжях. Багато видів, що населяють холодні і помірні широти, регулярно роблять іноді дуже далекі сезонні перельоти.

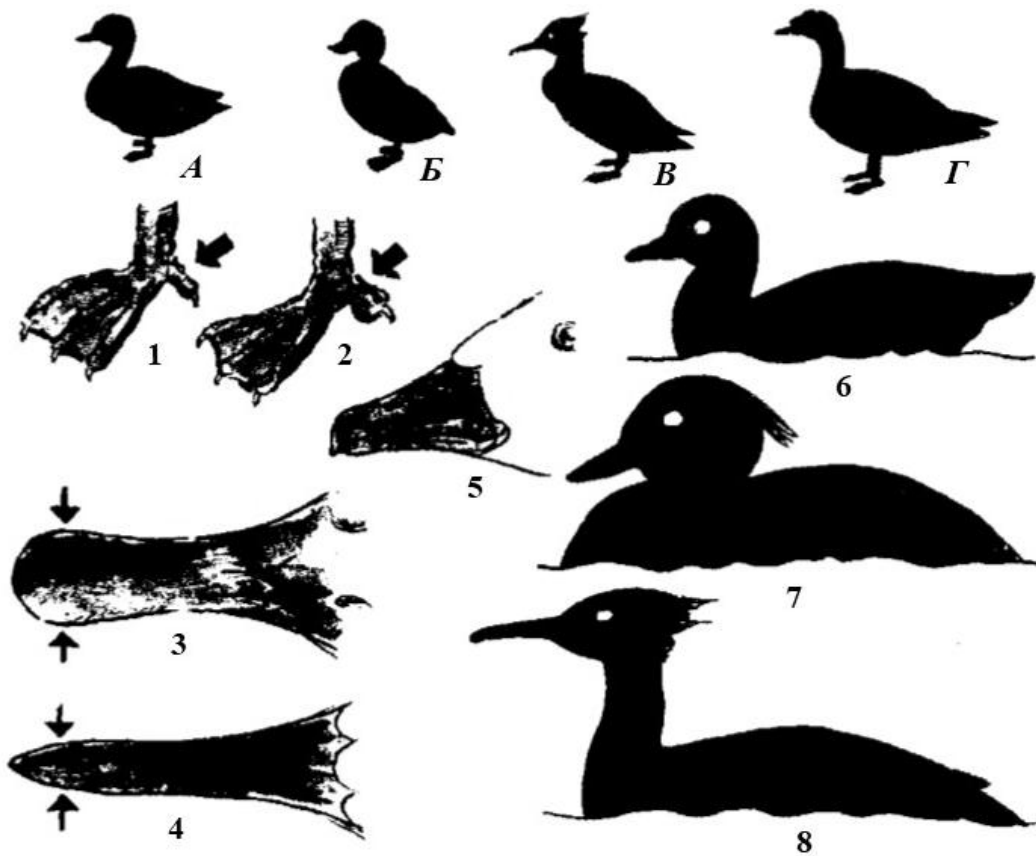


Рис. 4.1. Зовнішні ознаки гусеподібних.

Положення тіла гусеподібних птахів на суші: А – дика качка, Б – нирок, В – крохаль, Г – гуси; відмітні ознаки гусеподібних: 1 – нижня частина ноги у дикої качки, 2 – нижня частина ноги у нирка, 3 – дзьоб диких качок і нирків, 4 – дзьоб крохалю, 5 – дзьоб гусака, 6 – дика качка, 7 – нирок, 8 – крохаль.

Більшість видів – моногамні: пари утворюються або на все життя, або тільки на період розмноження. У багатьох пари існують лише протягом періоду спарювання, а як тільки самка сяде на гніздо, самець залишає її і ніякої участі в насиджуванні яєць і вихованні молоді не приймає. Самці деяких видів (качок) часто спаровуються з самками інших пар, а іноді і з самками інших видів, в результаті чого з'являються гібриди. Гніздяться гусеподібні здебільшого окремими парами, рідше – розрідженими колоніями. Гнізда розташовуються найчастіше поблизу водойм у траві, в берегових заростях, на заломках очерету, іноді на воді, в дуплах, в земляних норах або в поглибленнях серед скель. Матеріал для будівництва різноманітний, самі будівлі прості, але всередині рясно вистелені пухом, який самка висмикує в себе, а іноді й у самця.

Гусеподібні відносяться до виводкових птахів. Пташенята викльовуються покриті пухом і через кілька годин, як тільки обсохнуть, здатні плавати, пірнати, бігати і самостійно годуватися, перебуваючи при цьому під наглядом самки або обох батьків. У разі небезпеки останні самовіддано їх захищають. Пташенята ростуть порівняно повільно і починають літати у середніх за розміром видів у віці 2–2,5 місяців, у великих 3,5 і навіть 4 місяці. Лише у

деяких видів молоді досягають розміру і маси дорослих птахів, а також стають статевозрілими в перший рік життя. У більшості ж статева зрілість настає на другий і третій, а в деяких тільки на четвертий рік життя.

Линька у представників описуваного ряду буває дворазова або один раз на рік. В одних видів вона починається зміною дрібного пера, в інших – зміною махових. У більшості видів махові пера випадають одночасно, і птахи втрачають здатність до польоту на 21–45 днів, поки не відростуть нові пера крила. Самки линяють при виводках, самці ж у багатьох видів, що не беруть участь в турботах про потомство, а також холості самки линяють окремо. При цьому характерна масова концентрація линяючих птахів в густих заростях по водоймах або на великих відкритих водних просторах. При відсутності в районі гніздування сприятливих для линьки водойм відбувається міграція птахів в інші місця, нерідко віддалені на багато сотень кілометрів. Ці міграції в ряді районів приймають характер яскраво виражених літніх перельотів.

З метою охорони гніздівель, зимівлі і прогонових шляхів водоплавних птахів, і в першу чергу гусеподібних, в нашій країні організовані заповідники: Чорноморський у гирлі Дніпра, Лебедині острови та ін.

Ряд гусеподібних ділиться на 2 родини: паламедеї (*Anhimidae*) і качині (*Anatidae*). До першого належать 3 види, до другого 147 видів.

Родина Качині (*Anatidae*).

Гусак сірий (*Anser anser* L.) великий птах, з щільною статурою, довгою шиєю, невеликою головою, товстим дзьобом і помірної довжини ногами, забезпеченими плавальними перетинками (рис. 4.2). Вага його коливається від 2,5 до 4,4 кг, зрідка до 6 кг.

Як птах, який збирає корм значною мірою на суші, добре ходить і швидко бігає по землі. Чудово плаває і пірнає, але рятується пірнанням тільки в період линьки або будучи пораненим. Взагалі це дуже сильний, хоча до крайності обережний птах; поранений і переслідуваний гусак захищається з дивовижною силою і спритністю і завдає крилами такі сильні удари мисливським собакам, що ті випробувавши їх, вже бояться кидатися до гусаків. Політ сильний і швидкий, хоча помаху крил рідкісні. Піднімається високо тільки під час перельоту, в інший час літає низько.

За забарвленням оперення сірий гусак схожий на домашніх. Верх тіла сірувато-бурий, перехідний на спині та попереку в попелясто-сірий колір. Надхвістя біле. На сірувато-бурих боках поперечні світлі смуги, на грудях і передній частині черева чорні плями. Дзьоб блідо-тілесного чи рожевого кольору, ноги м'ясо-червоні. Самка не відрізняється від самця, але декілька дрібніша.

Гніздиться сірий гусак по всій Європі, Монголії і північній половині Китаю. Будучи насамперед всюди численним, в даний час він у багатьох місцях став рідкісним або зник зовсім і в межах великої гніздової області селиться ізольованими колоніями. Найбільш типовими місцями проживання сірого гусака є річкові заплави, озера і лимани з густими заростями очерету та іншої водної рослинності, трав'янисті болота, мокрі луки. Усюди для гніздування

обирає лише найнедоступніші і непролазні місця і притому по сусідству з заболоченими трав'янистими луками, на яких він годується.

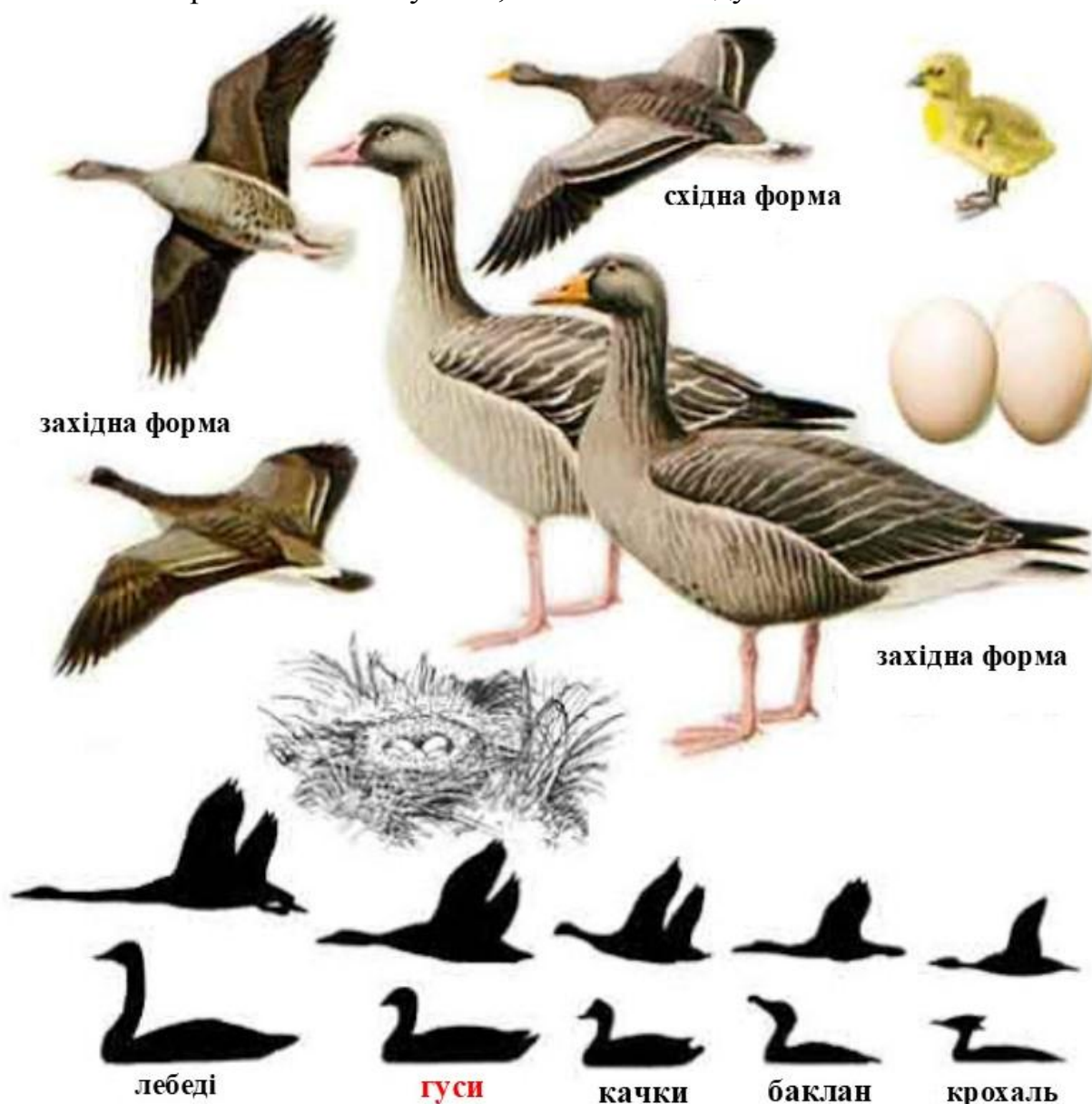


Рис. 4.2. Гусак сірий.

Описуваний вид – перелітний птах. Зимує на Британських островах, на європейському та африканському узбережжі Середземного моря, в Ірані, Афганістані, Індії, Індокитаї і в південній частині Китаю. Навесні сірі гуси прилітають дуже рано, коли величезна більшість водойм ще під льодом, багато снігу і є лише невеликі проталини. У південних районах області гніздування це спостерігається приблизно у першій половині березня, в північних – в квітні.

На місця гніздування прилітають гуси, які вже розбились на пари, і тільки у частини птахів пари утворюються на місці. До розмноження приступають тільки на третьому, а деякі, може бути, і на четвертому році життя, після досягнення статевої зрілості. Відразу після прильоту пари займають гніздові

місця, але до будівництва самого гнізда приступають тоді, коли сніг уже майже повністю зійде і більшість водойм звільниться від льоду.

Для гнізд вибирають сухі гриви, горби, купини, купи старого очерету, сплавини і т. п. Гніздо будує одна самка, переважно зі стебел і листя очерету та інших водних рослин, хоча місцями використовуються деревні гілки і сучки. Саме гніздо являє собою циліндричну купу з рослинних матеріалів, більш грубих і недбало складених зовні, більш м'яких і ретельно звитих зсередини. Лоток круглої форми, ретельно вистелений м'якими листям і пухом, яким обкладаються і края гнізда. Розміри гнізда в різних умовах сильно варіюють, досягаючи 60–100 см. в основі, 40–100 і навіть 120 см. висоти; діаметр лотка від 18 до 30 см., глибина лотка від 6 до 20 см. Повна кладка з 4–10, частіше 4–5 білих гладких з легким палевим, іноді зеленуватим відтінком яєць.

Відкладання яєць в різних частинах ареалу падає на другу половину березня, квітень і навіть першу половину травня, причому терміни відкладання бувають розтягнуті на місяць і більше у птахів навіть одного й того ж району. Насиджує яйця одна самка, але самець постійно тримається поблизу гнізда, при небезпеці сильно хвилюється і видає крики. Злітаючи ненадовго з гнізда на годівлю, самка прикриває яйця листям і пухом. Насиджування триває 27–28 днів. Пташенята, які вилупилися і обсохли під крилами матері, залишають гніздо і тримаються на водоймі серед заростей водних рослин. Самець і самка перший час знаходяться невідлучно при виводку.

Чирок-свистунок (*Anas crecca* L.) одна з найменших качок, вага його становить усього лише 200–450 г. Від усіх інших качок відрізняється, крім розмірів, яскравим зеленим дзеркальцем на крилі (рис. 4.3).

Має найбільш вузькі і гострі крила серед усіх річкових качок і відповідно до цього найбільш швидкий політ. Літає майже безшумно, з частими поворотами тіла, так що іноді видно на льоту зі спини. Він може злітати і з води, і з суші майже вертикально вгору, що дає йому можливість відвідувати навіть найменші бочажки серед очеретяних заростей і годуватися в затоплених лісах під час повені.

Забарвлення оперення самця в шлюбному наряді досить яскраве. Голова, горло і верхня частина шиї спереду рудувато-коричневі, боки голови синювато-зелені з мідно-червоним відливом. Передня частина спини і боки сірі з чорними поперечними цівками, інша частина спини буро-сіра. На крилі двоколірне дзеркальце: зовні бархатисто-чорне, всередині яскраве металево-зелене. Зоб і верхня частина грудей з невеликими буро-чорними плямами. Інші частини низу білі або блідо-вохристі. Самка забарвлена більш скромно.

Область гніздування чирка-свистунка обширна і захоплює майже всю Західну Європу і значну частину Середньої Азії. На південь іде до північної частини Ірану, Північно-Західної Монголії та Маньчжурії. Населяє північну половину Японії і західну частину Північної Америки до Великих озер. Гніздиться по різноманітним, переважно дрібним, мулистим, багатим рослинністю прісноводним водоймам. Протягом більшої частини ареалу перелітний птах. Зимує в Західній Європі, Середземномор'ї, на півдні Азії та

Північної Америки. Чирок-свистунок – один з найбільш численних видів качок, особливо в лісовій і лісостеповій смузі, в багатьох місцях перевершує за чисельністю крижня, з яким має дуже подібний ареал. Навесні чирки-свистунки з'являються в місцях розмноження рано: на початку березня на півдні ареалу, в першій половині травня – на півночі.

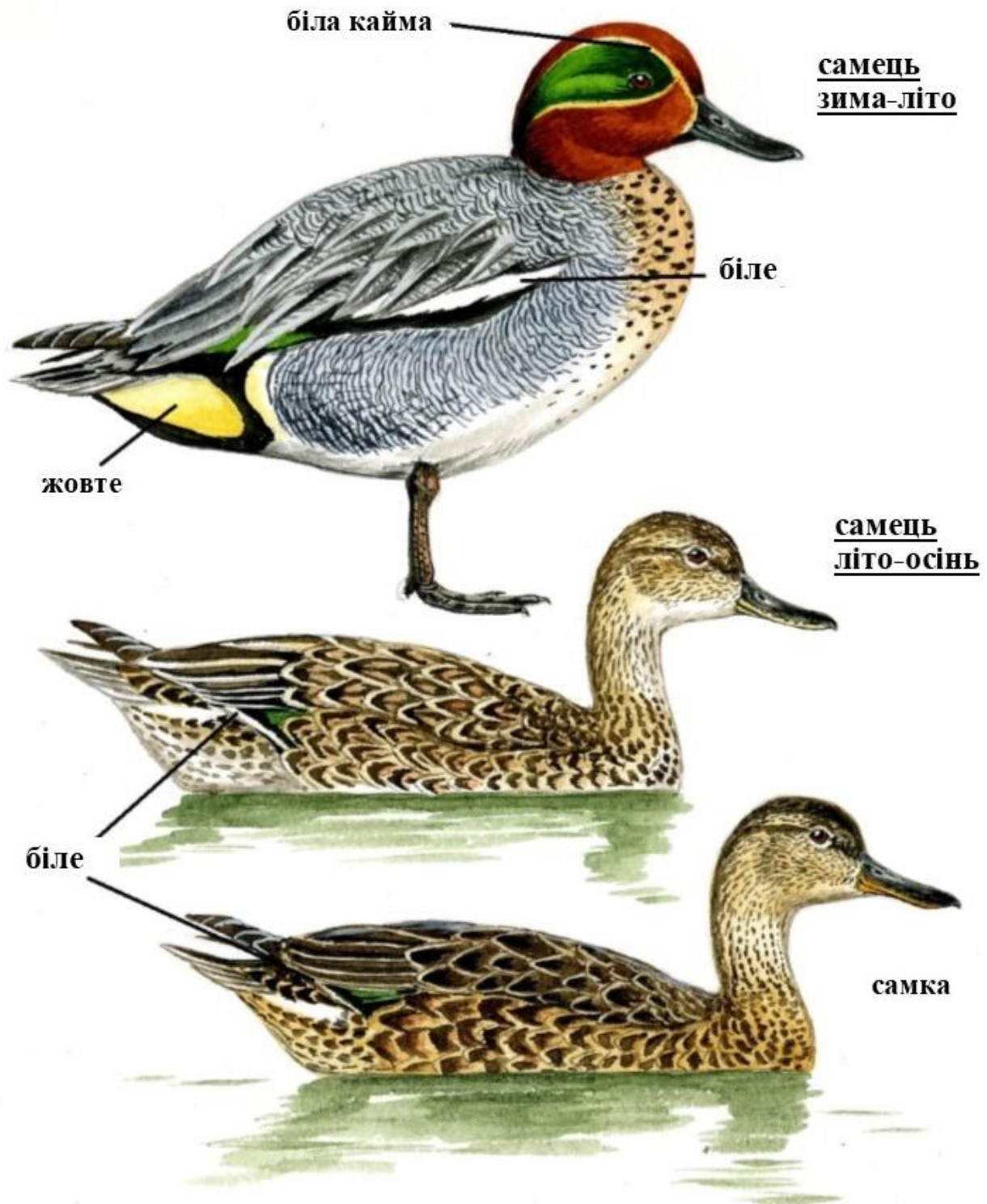


Рис. 4.3. Чирок-свистунок.

На прольоті тримаються зграями в кілька десятків птахів. Прилітають парами, які утворюються на зимівниках і під час прольоту. Незабаром після

прильоту можна спостерігати токування самців, яке дуже схоже з токування крижня. Гнізда свистуни влаштовують у околиць водойм у місцях, де є хороші укриття – чагарники, куртини густої трави, купи хмизу і т. д., під якими і ховають свої гнізда. Гніздо у вигляді ямки з мізерною вистилкою зі стебел сухих тонких злаків; до кінця насиджування у ньому з'являється валик з темного пуху, як і в інших качок. Розміри гнізда: діаметр гнізда 14–18 см, висота його бортів над землею 7–9 см, діаметр лотка 12–15 см, глибина лотка близько 10 см. До відкладання яєць качка приступає незабаром після прильоту. Повна кладка складається з 8–11 білих або злегка жовтуватих яєць. Насиджує одна самка.

Перші виводки пуховичків можна спостерігати в кінці травня - початку червня у південних районах ареалу і в липні – в північних. Пташенята значно самостійніші пуховичків крижня та інших річкових качок. З першого ж дня життя вони чудово пірнають і добре бігають по землі. У міру зростання їх здатність до пірнання поступово втрачається. Зростають пташенята досить швидко і вже в місячному віці піднімаються на крило. З цього часу виводки починають здійснювати перельоти з водойми на водойму. Незабаром слідом за цим вони збиваються в зграї і переміщуються на великі водойми.

Після того як самки сядуть на яйця, селезні залишають їх, збиваються в зграйки і починають пересуватися до місць линьки.

Харчується чирок-свистунок як рослинними, так і тваринними кормами. Останні помітне місце займають у кормовому раціоні головним чином влітку. До складу рослинних кормів входять насіння і зелені частини різних водних рослин, до складу тварин – різноманітні водні безхребетні.

Промислове значення чирка-свистунка надзвичайно велике. Високі смакові якості м'яса, великий ареал і висока чисельність роблять його одним з найбільш масових об'єктів спортивного полювання і промислу. Видобувають його рушницею, а в Західній Європі ловлять на прольоті і місцях зимівлі різного роду промисловими пастками.

Широконіска (*Anas clypeata* L.) – качка порівняно невеликих розмірів з короткою шиєю, невеликою головою і крупним широким дзьобом (рис. 4.4). Зазвичай у всьому своєму ареалі широконіска є перелітним птахом.

Довжина: 44–52 см. Розмах крил: 70–84 см. Маса: 470–1100 г.

Широконіски живуть у прісноводних водоймищах, тримаються переважно на мілководдях. На березі відшукують місця, густо порослі очеретом і травою. На озерах з густою рослинністю вони іноді об'єднуються у великі зграї.

Корм широконіски шукають уздовж берегів та уникають глибоких місць. Ці качки найчастіше живуть у низинах. Нерідко тримаються на невеликих ставках, якщо знайдуть там достатньо корму.

Широконіска легко піднімається на велику висоту. Летить вона часто змахуючи своїми сильними крилами. Цим нагадує інших представників родини качиних. Під час весняних і осінніх перельотів птахи зазвичай об'єднуються у великі зграї. В інший час широконіски тримаються парами або ж зграями до 20

особин. Під час тривалої подорожі з північних гніздувань на південь ширококоніски регулярно зупиняються на відпочинок.

Ширококоніски є всеїдними птахами. З рослинних кормів перевагу надають зеленим частинам і насінню різних водних рослин. У більшості районів ширококоніски годуються вдень, а там, де на них полюють, також і вночі.

Статеве дозрівання: з 1 року. Період гніздування: квітень-травень. Кількість яєць: 9–11. Висиджування: 25–27 днів

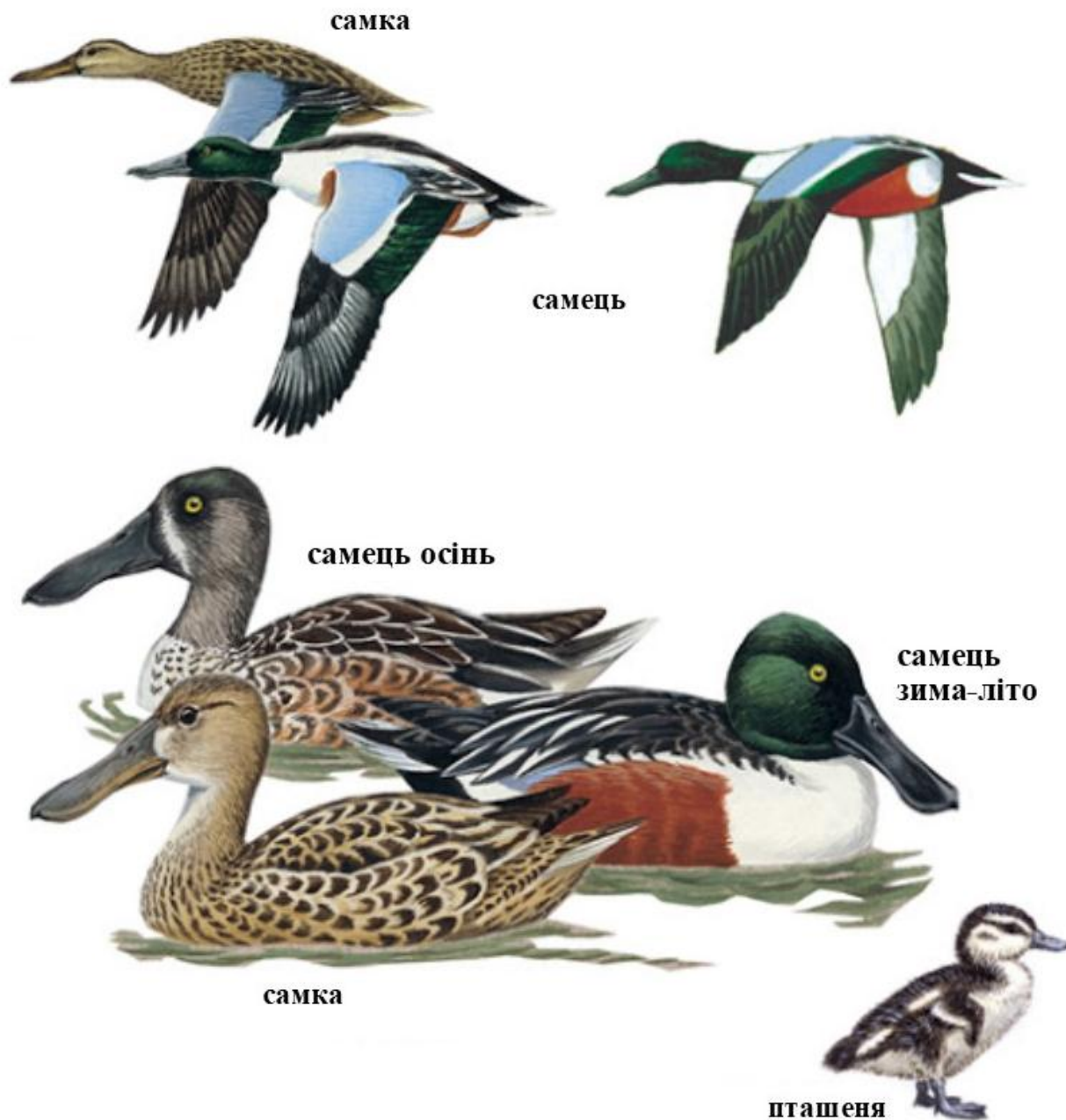


Рис. 4.4. Ширококоніска.

Ширококоніски створюють пари ще на зимовищах. До однієї самки часто залицяється до 12 самців. Вони плавають за нею по воді або ж переслідують самку в повітрі.

У м'якій землі самка робить овальне поглиблення, яке вистеляє травою, опалим листям і м'яким пухом, що його вона вириває зі своїх грудей. Пух, як і в інших качиних, викладається валиком по краях гнізда. Самка одна займається облаштуванням гнізда, насиджуванням яєць і сама піклується про пташенят. Функція самця – забезпечити охорону самки і пташенят. Протягом двох тижнів самка відкладає 9–11 яєць. До насиджування вона приступає тільки після того, як відкладе останнє яйце.

Крижень (*Anas platyrhynchos* L.) – типовий мешканець прісноводних водоймищ (рис. 4.5). Крижень також добре почувується на суші, де пасеться, як гусак. Археологічні розкопки показують, що вже стародавні єгиптяни вирощували крижнів як свійських птахів. Довжина: 50–65 см. Розмах крил: 80–98 см. Маса: самки – 1080 г, самці – до 2000 г.

Статеве дозрівання: з року. Період гніздування: з березня по липень. Несіння: 1, однак якщо кладка знищується, самка робить повторну. Висиджування: 27–28 днів. Пташенята стають на крило: через 50–60 днів.

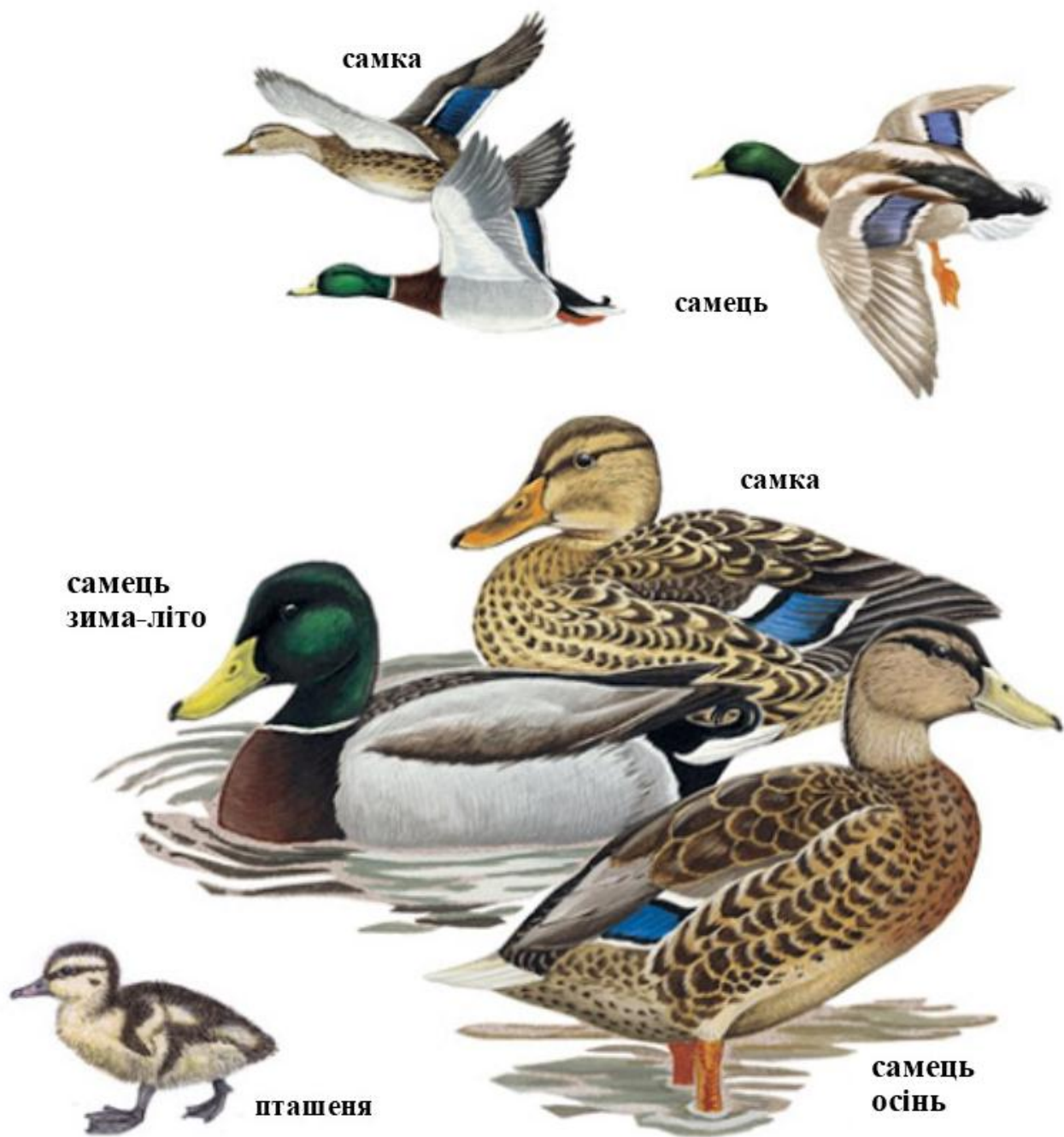


Рис. 4.5. Крижень.

Крижень має дуже багатий раціон. Ці качки практично всеїдні і харчуються як рослинними, так і тваринними кормами. Пропорції між цими складовими змінюються в залежності від пори року. Якщо вода достатньо багата на їжу, крижні занурюють у неї голову і широким, плоским дзьобом розшукують рослини і дрібних тварин. Більші шматки їжі крижні розтирають своїм жорстким дзьобом. Вони також поїдають підводні рослини. Щоб дістатися до них, крижні не пірнають, а просто занурюють у воду передню частину тіла таким чином, що на поверхні залишається тільки задня частина. Каченята люблять повністю занурюватися у воду. Протягом року крижні харчуються також зерном, поїдають траву, пробують їсти картоплю, ловлять комах у повітрі або шукають під водою насіння і листя різних рослин.

Крижні зазвичай створюють пари ще в серпні. Представники перелітних популяцій у парі об'єднуються лише навесні. Крижні перебувають у парі здебільшого один рік, але інколи партнери залишаються разом протягом усього наступного сезону. Їхній союз нетривалий, зазвичай вони розлучаються, щойно самка починає насиджувати яйця. Селезні в цей час намагаються знайти нову партнерку.

Після того, як птахи створять пари – з вересня по березень – починається парування. Селезень демонструє характерний, дуже складний шлюбний танець, яким привертає увагу качки. Спочатку він плаває навколо самки з опущеним дзьобом і скуйовдженим пір'ям на голові, весь час помахуючи хвостом. Потім самець розмахує головою, занурює дзьоб у воду і несподівано набуває вертикального положення, розбризкуючи навколо себе воду, при цьому він різко посвистує.

У лютому місяці кожна пара шукає зручне для гнізда місце і займає свою ділянку. Коли відповідне місце знайдено, самка починає будувати гніздо. Гніздо крижня зазвичай розташоване на землі, проте птахи також нерідко гніздуються поряд з водоймищем – гнізда можуть бути в дуплах дерев або навіть на дахах будинків. Качка насиджує яйця без допомоги самця.

Пташенята, що вилупилися, покидають гніздо через 13–16 годин після появи першого каченяти. Пухнастики вже здатні швидко пересуватися по суші, плавати і пірнати.

Ряд Журавлеподібні (*Gruiformes*)

Родина Пастушкові (*Rallidae*)

Лиска (*Fulica atra* L.) – широко поширена на великій території Євразії, Північної Африки і Австралії (рис. 4.6). В Україні гніздовий, перелітний, зимуючий птах. Гніздиться на всій території, крім Карпат; мігрує скрізь; регулярно зимує на Закарпатті та на півдні, інколи трапляється взимку на водоймах в глибині суходолу. Середовищем існування лиски є різноманітні водойми з прісною або слабо-солonoю водою – озера, заплави і дельти річок, лимани. В період гніздування уникає швидких потоків, відкритої води і великої глибини; гніздиться тільки на мілководді і при наявності рясної водної рослинності – заростей очерету, рогозу або осоки. У місцях зимівлі займає різноманітні водойми, в тому числі морські затоки, великі відкриті озера і водосховища.

Довжина тіла – 36–38 см. Розмах крил – 70–80 см. Вага – 300–1200 г.

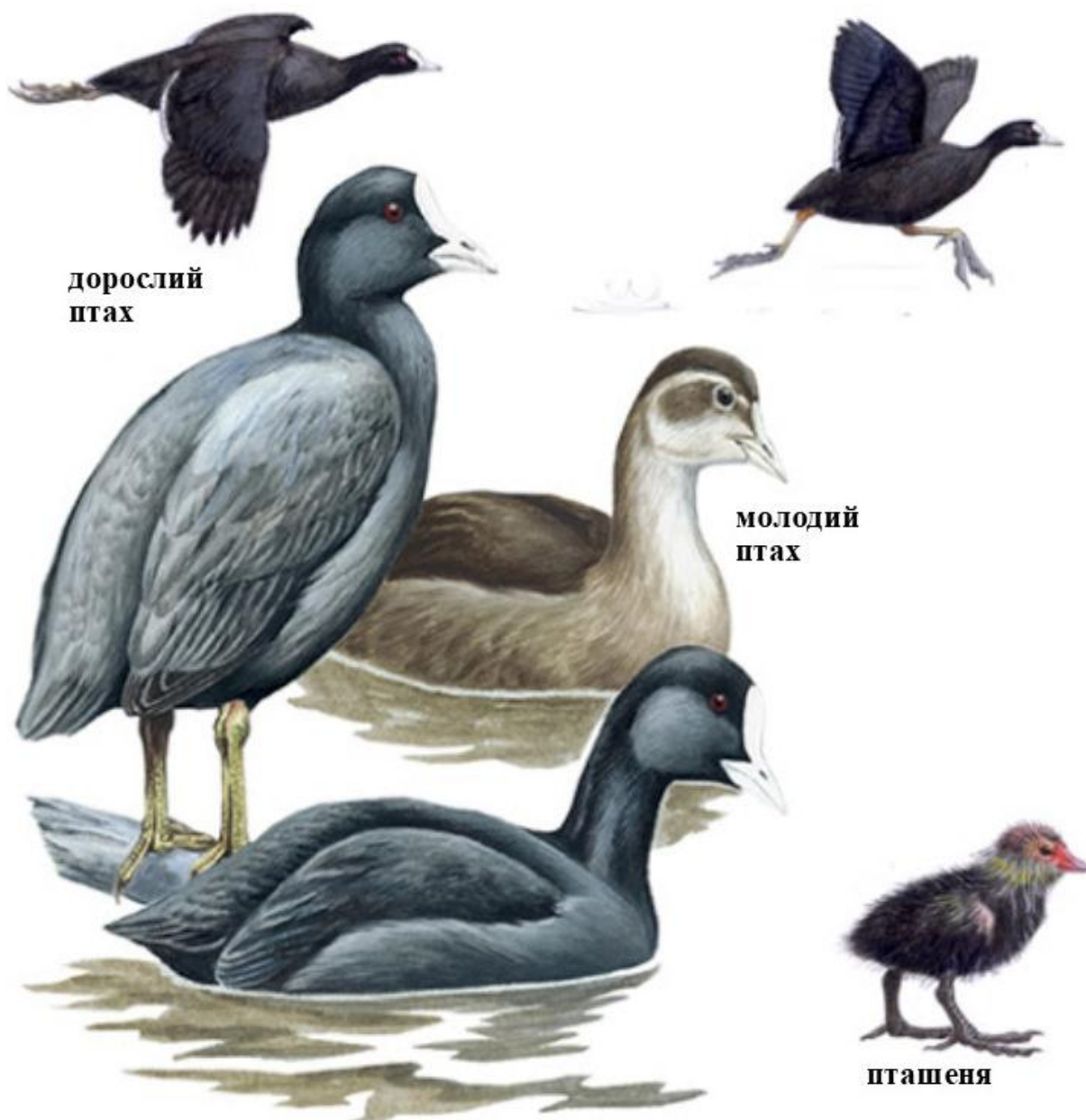


Рис. 4.6. Лиска.

Лиска – птах з міцною статурою та тулубом дещо плескатим з боків. Оперення голови, шиї та верхньої частини тулуба темно-сіре або чорне, матове, з сіруватим відтінком на спині. Груді і черево трохи світліші – димчасто-сірі. На лобі є добре помітна шкіряста пляма білосніжного кольору. Дзьоб також білого кольору, невеликий, гострий, стиснений з боків. Райдужна оболонка очей яскраво-червона. Хвіст короткий, складений з м'яких пір'їн. Ноги жовтуваті або жовтогарячі з довгими сірими пальцями. Плавальні перетинки на пальцях відсутні, проте з боків є фестончаті лопаті, завдяки яким птахи впевнено почувають себе на воді. Статевий диморфізм виражений слабо – самці виглядають дещо більшими й темнішими, з більшою плямою на лобі. Молоді птахи загалом буруваті, з сірим черевом і світло-сірим горлом.

Лиски ведуть частково осілий спосіб життя. У тих місцях, де взимку зберігаються незамерзаючі ділянки водойм (наприклад, поблизу електростанцій або каналізаційних колекторів) можна спостерігати величезні скупчення цих птахів. Часом лиски зимують в міських парках або там, де можна розраховувати на підгодівлю з боку людей. У той же час деякі групи лисок відлітають зимувати в південно-західні регіони Європи або Північної Африки. Лиски чудово плавають і спритно бігають по суходолу. Перебуваючи на плаву, вони ритмічно кивають головами, а щоб пірнути, трохи піднімаються над водою. Після завершення гніздового сезону лиски знаходять собі захищені місця, де у них відбувається масова линька. Будучи всеїдними, влітку лиски живляться молодими пагонами очерету та інших водних рослин, водоростями й травою, урізноманітнюючи своє меню комахами, личинками, слимаками, пуголовками й приспаною рибою. Взимку їх рятують від голоду подачки людей і харчові рештки, а в тепліших краях – зелень.

З настанням весни численні зграї лисок розбиваються на дрібні групи і влаштовують на плесах шлюбні ігри, після чого утворюють подружні пари. Кожна пара займає свою гніздову ділянку й енергійно обороняє її від інших водоплавних птахів. В цю пору нерідко трапляються поєдинки між двома суперниками: самцями або самками (птахи різної статі ніколи між собою не б'ються). Пари, що займають сусідні ділянки, гордо плавають на видноті один в одного, трохи піднявши крила і настовбурчивши пір'я. Роздратовані птиці щосили перебирають ногами у воді і ляскають крилами, щоб піднятися вище і завдати противникові удару обома лапами. Якщо ніхто не бажає поступатися, противники йдуть в лобову атаку і в останній момент зриваються в енергійний політ, який може завершитися зіткненням. Часом обидва забіяки з головою занурюються у воду. Переможений дуелянт пірнає і поспішно втікає з поля бою.

Статеве дозрівання: з 1–2 років. Період гніздування: березень-травень. Для будівництва гнізда пара використовує стебла і листя відмерлих рослин, а в період з квітня до кінця липня самки відкладають яйця. У разі загибелі першого виводку птахи можуть спробувати зробити другий. Кладка дуже зрідка залишається без опіки: протягом всього терміну інкубації один з батьків сидить у гнізді, а інший плаває поблизу, пильно озируючись по сторонах і попереджаючи партнера про наближення хижака. Новонароджені пташенята покриті густим пухом. Ледь обсохнувши, вони полишають гніздо, але в перші дні життя часто повертаються туди відпочити. Незабаром малята остаточно йдуть на воду і залишаються під наглядом батьків до 8 тижнів. До цього часу вони стають на крило і цілком можуть про себе подбати самі. Несіння: одне на рік. Кількість яєць: 7–12. Висиджування: 21–24 дні.

Контрольні питання для самоперевірки

1. Назвіть види пернатої дичини з ряду гусеподібні.
2. Які особливості гніздової поведінки сірого гуся?
3. Які екологічні особливості притаманні водоплавним птахам?
4. Які статеві особливості в оперенні притаманні водоплавним птахам?
5. Який термін висиджування яєць у птахів родини качиних?
6. Назвіть види ряду журавлеподібних та особливості їх біології?

Практичне заняття №5

Тема: ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ, ЕКОЛОГІЇ, ПОВЕДІНКИ ТА СЛІДІВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ КОПИТНИХ МИСЛИВСЬКИХ ТВАРИН.

Матеріали та обладнання: літературні джерела, конспект лекцій. Таблиці з демонстраційним матеріалом.

Завдання: Ознайомитися з матеріалом практичного заняття. Коротко записати основні моменти і положення.

Ряд Парнокопитні (*Artiodactyla*)

Родина Оленеві (*Cervidae*)

Олень благородний (*Cervus elaphus* L.). Олені – дуже поширені в Україні тварини (рис. 5.1). Сьогодні вони водяться практично у всіх лісових масивах, правда, в неоднаковій кількості. В українських лісах в роки війни чисельність оленів значно зменшилася, а розмноженню перешкоджало велике число мешкаючих в цих місцях вовків, що завдають відчутної шкоди оленям.



Рис. 5.1. Олень благородний.

У оленя в зимовий час шерсть сіра, влітку – з рудувато-бурим або рудувато-темно-сірим відтінком. Досягає маси 180–250 і навіть до 300 кг. Самка важить значно менше. Зубна формула

$$i \frac{0}{3} c \frac{1}{1} p t \frac{3}{3} m \frac{3}{3} = 34$$

Олені живуть стадами, створюваними по статі. Старі і хворі олені живуть самотньо. У самок зазвичай очолює стара самка, стадо самців веде наймолодший олень. На початку гону стада об'єднуються, і дорослі олені створюють з самками і дитинчатами самостійні стада, які зберігаються протягом гону. Поблизу стада з ватажком тримаються 1–2 молодих олені, старший з них бере активну участь у злучці. Харчуються рослинною їжею: травою, конюшиною, зерновими. Обгризають пагони дерев, поїдають плоди дичок, жолуді, букові горіхи, горобину, дикі каштани. Їдять соковиті листя, кору дерев і кущів.

Початок і хід гону в оленів залежить від активності самок, співвідношення статей, погоди і фізичного стану тварин. На території України гін у оленів починається в середині вересня і триває 3–4 тижні. Самці під час гону голосно ревуть, іноді видають звуки, що нагадують відхаркування. Самок запліднюють поступово, по мірі їх готовності до гону. Самці-суперники ведуть запеклі бої за самку (рис. 5.2). Часто такі сутички використовують більш слабкі олені і відводять спостерігаючу за боєм самку, або спаровуються з нею прямо на місці бою.



Рис. 5.2. Турнір самців оленів.

Вагітність самки триває 34 тижні. В кінці травня - на початку червня самка народжує одного, рідше двох покритих шерстю з білими плямами на спині дитинчат. У перший тиждень оленята вельми слабкі. Харчуються молоком матері до пізньої осені, іноді до зими, хоча вже самостійно приймають і рослинну їжу. Статеве дозрівання оленя настає на третьому році, оленухи на другому.

Роги в оленів виростають з виростів лобових кісток (рис. 5.3). На виростах формуються віночки, потім виростають стовбури, що закінчуються верхівками, виделками або короною.

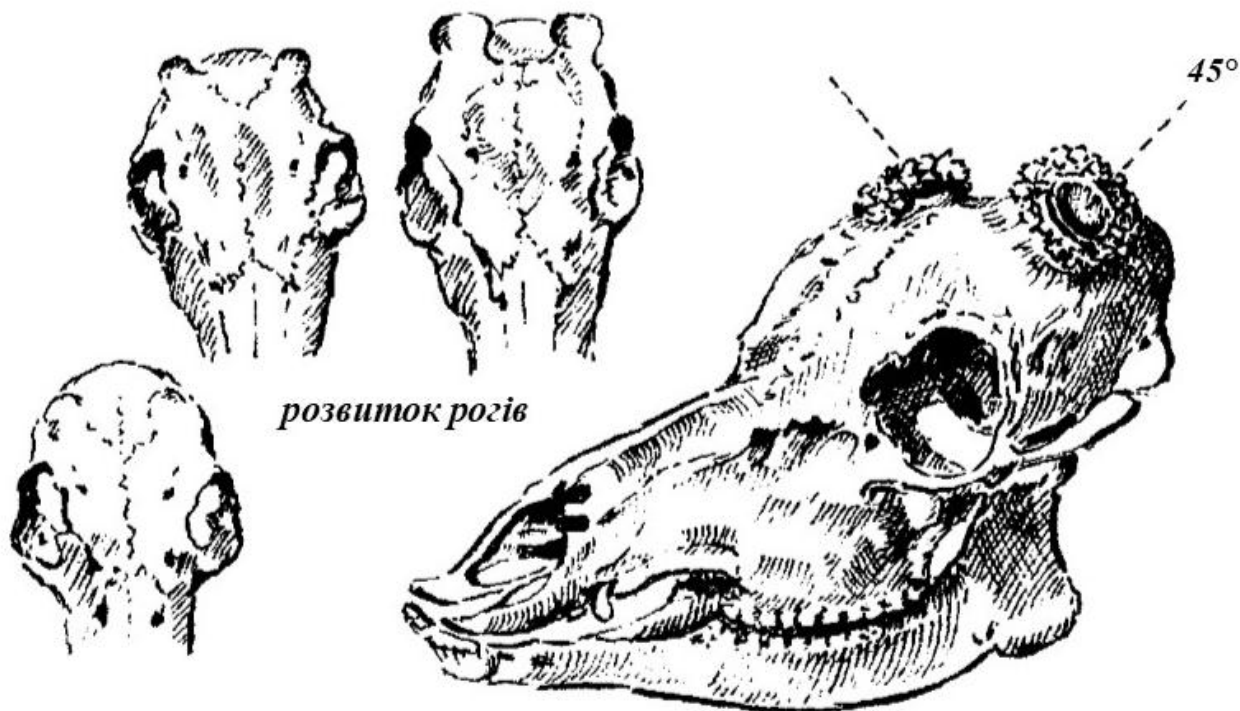


Рис. 5.3. Роги в оленів виростають з виростів лобових кісток.

Зі стовбура ростуть відростки (рис.5.4). Залежно від розташування вони поділяються на перші (або очні), надочні, середні (або підкоронні) і розташованими над ними «вовчі». Очні і середні відростки мають велике практичне значення при турнірах самців під час гону.

Роги борознисті, лускаті (оксамитові), злегка огранені. Відносяться до вторинних статевих ознак і служать як зброєю, так і прикрасою оленя. Роги – бажаний трофей кожного мисливця. Скинуті роги – цінна сировина для виготовлення гудзиків, рукояток ножів, люстр та інших предметів побуту.

До дозрілих рогів прилив крові припиняється і шкіра починає підсихати, свербіти, лопатися і луцтитися. Тварина намагається швидше очистити свої роги, обдираючи їх об тонкі дерева, щоб позбавитися від сверблячки і болю. Закривавлена шкіра поступово відпадає і тварина, як правило, пожирає її (рис.5.5). Очищені роги мають спочатку світле забарвлення, а потім набувають свій характерний колір, що залежить і від кольору соку дерев, об які олень обдирав роги. Досвід оленярів в заповідниках показує, що додаванням різних

мінеральних речовин (кальцієвого фосфору і т. п.) в їжу і кормову сіль можна значною мірою прискорити ріст і розвиток рогів.

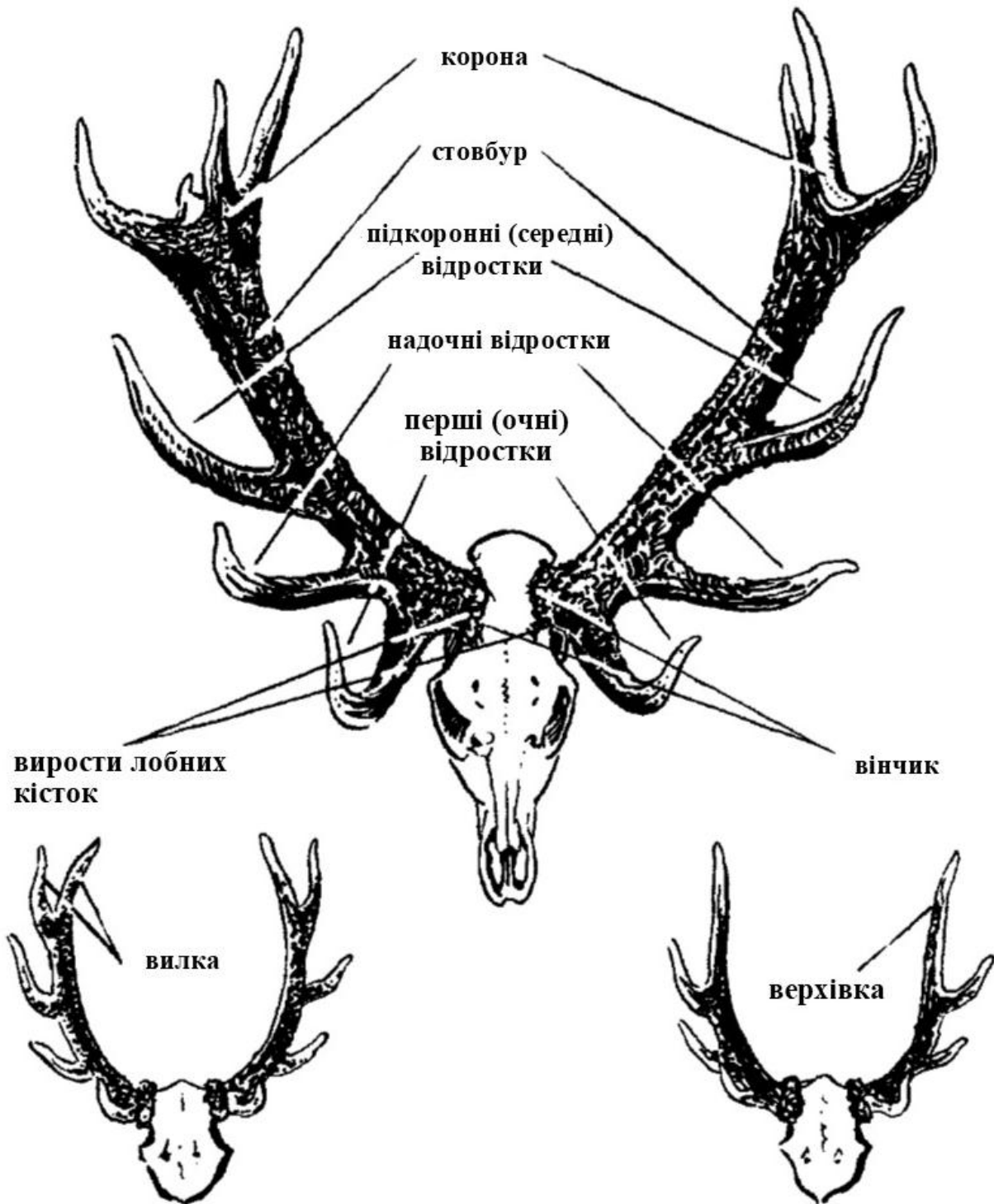


Рис. 5.4. Типи відростків рогів оленя.

У молодих оленів роги прорізаються в серпні, у дорослих в липні. Найбільш інтенсивний процес вночі. Старі особини скидають роги в лютому-березні, молоді у квітні. Вільні чи поранені тварини свої роги не скидають взагалі. Стовбури зазвичай відпадають почергово, іноді з різницею в кілька днів (див. рис. 5.5).

Олені на першому році життя називаються Оленята, з появою перших рогів – Шпичаки (рис. 5.6). Перші роги завжди проходять стадію «шпичок», причому «шпички» ці без віночків. Другі, погано розвинені оленячі роги, також можуть бути шпичками, але у них вже формуються віночки. Якщо на кожному стовбурі оленя виросли два відростки (вилка), то його прийнято називати Вильчак, потім шестиліток, восьмиліток, десятиліток і т. д. Коли на одному зі стовбурів кількість відростків менше, ніж на іншому, то тип оленя визначається по стовбуру з більшою кількістю відростків; його називають непарним восьмилітком, десятилітком.

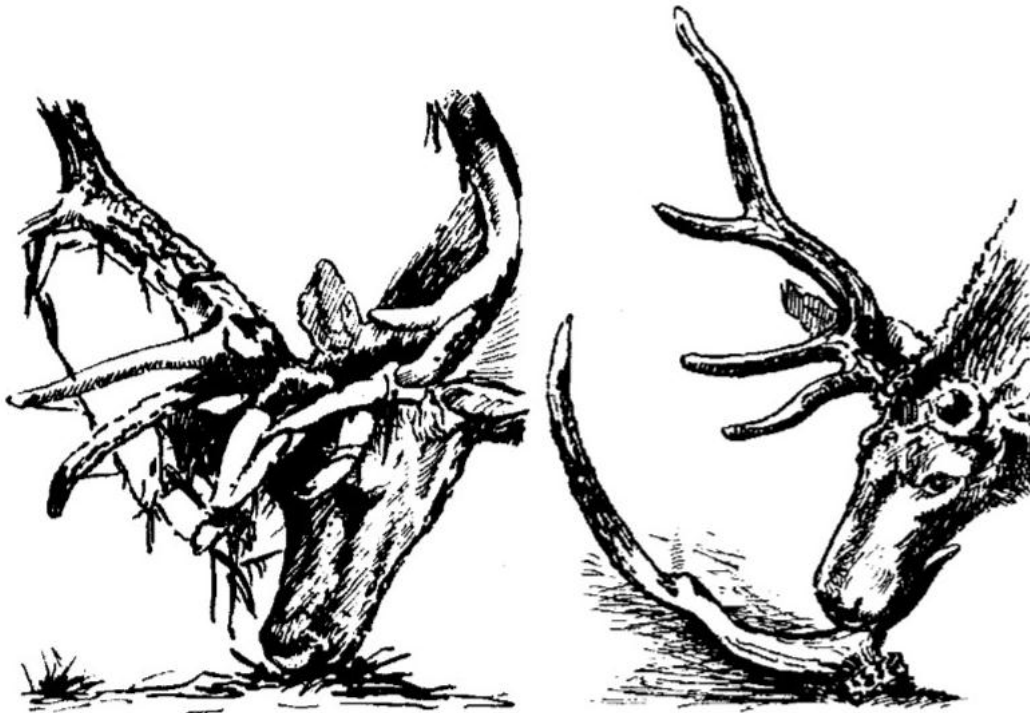


Рис. 5.5. Злущення шкіри з рогів оленя та почергове відпадання рогів.

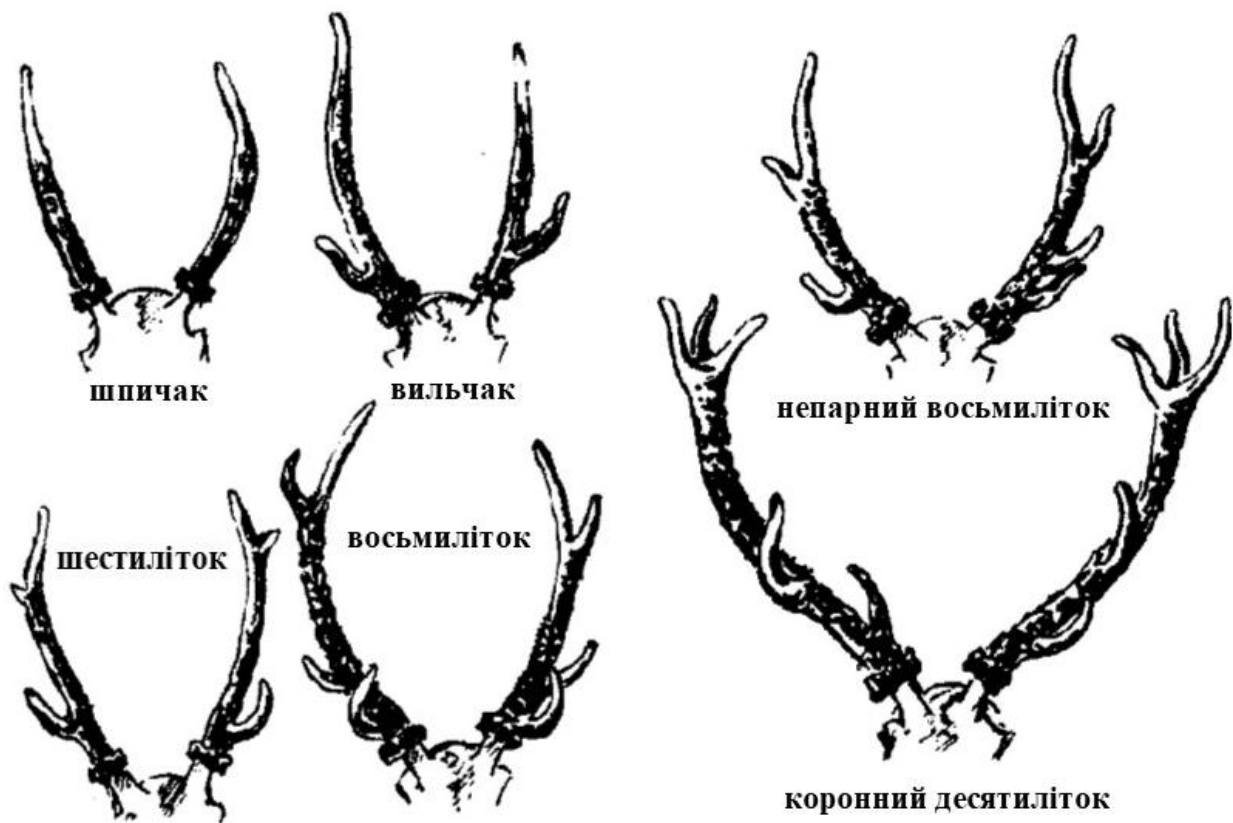


Рис. 5.6. Вікові різновиди рогів оленя.

Відростки рогів у оленів, їх кількість не порівняні з віком, зазвичай стадія Вильчака відсутня. Роги утворюються відразу з шістьма, навіть з десятьма відростками, що є закономірним і в наступні роки життя тварини. Наприклад, чотирирічний олень може зустрітися з шістьма, вісьма, десятьма і дванадцятьма відростками на стовбурах.

Вік визначається за щелепою, лобним швом, яскраво вираженим між виростами лобових кісток на черепі молодого оленя (косулі) і ледь помітний у старого оленя (косулі) (рис. 5.7). Вік можна визначити також по розташуванню і розмірам виростів лобових кісток, або за іншими ознаками на черепі.

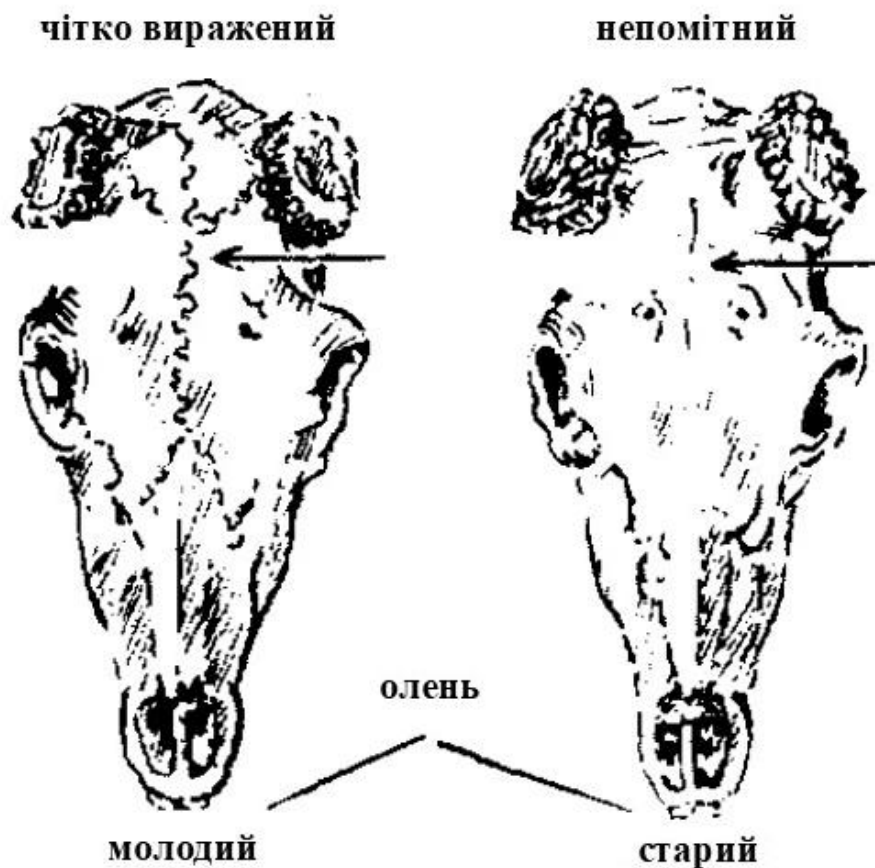


Рис. 5.7. Визначення віку оленя по черепному шву.

Щелепа також є досить точним показником віку тварини. Форма і ступінь стертості корінних зубів, різців та іклів, викривленість різців, їх форма, довжина, колір, і висота шийки зуба – ось фактори, за якими можна визначити вік оленя (лані, косулі) (рис.5.8, 5.9).

Існує загальна характеристика рогів оленів, рекомендованих для розведення – розташування рогової маси по всій довжині стовбура, тобто від віночка до крони. Вважається, що найбільш породисті олені мають у верхній частині стовбура більше рогової маси, ніж у нижній. При положенні в фас у рекомендованих для розведення оленів вся маса рогів як би вкладається в прямокутну рамку (рис. 5.10). Навпаки, у тварин, які не становлять особливої цінності, вони приймають форму прямокутного трикутника, гострий кут якого спрямований вгору. Велика частина рогової маси зосереджена в нижній частині стовбурів.

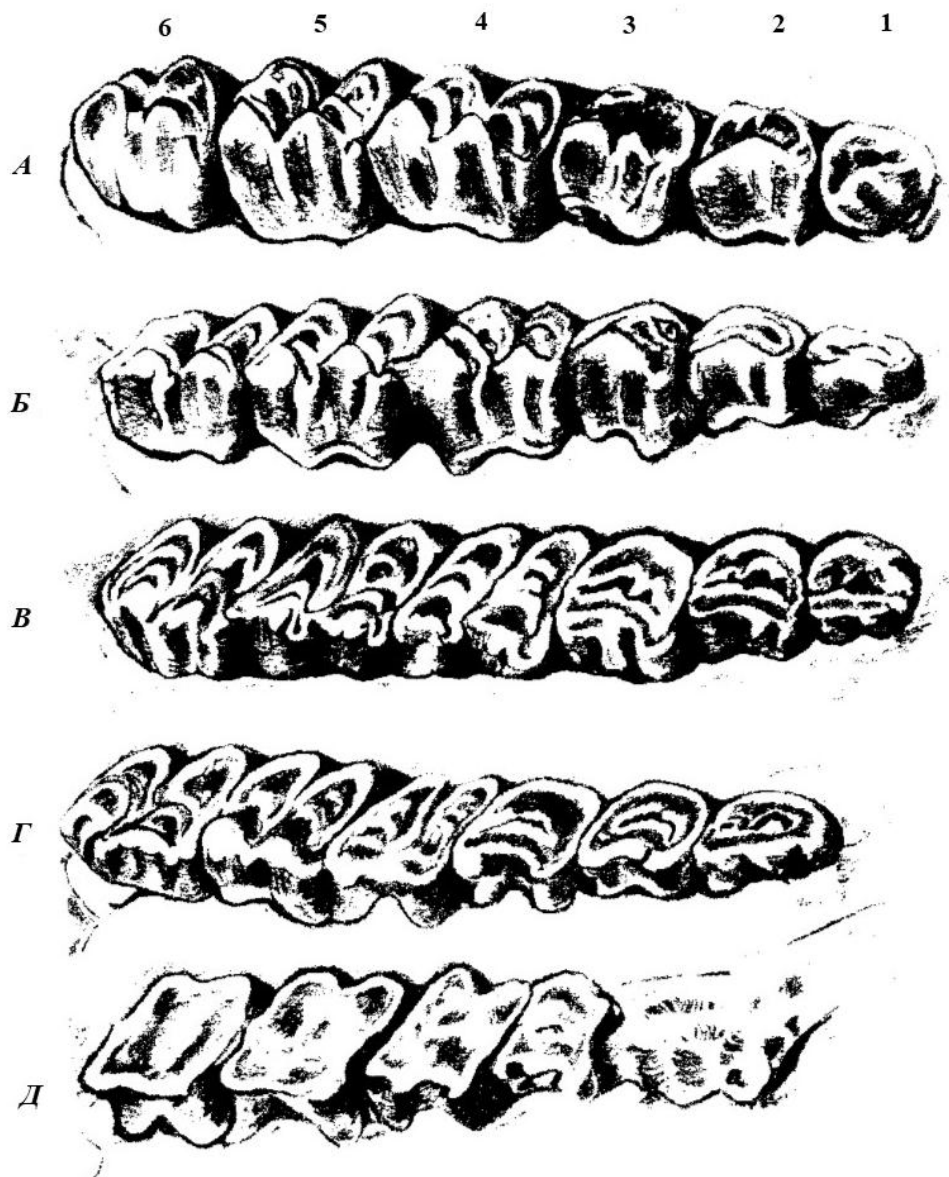


Рис. 5.8. Вікова форма і ступінь стертості зубів оленів:

А – шістнадцятимісячний, Б – чотирирічний, В – восьмирічний, Г – дванадцятирічний, Д – шістнадцятирічний.

Олень живе 20 років, зрідка більше. Досить характерною зовнішньою ознакою віку є статура тварини, за якою досвідчений мисливець вельми точно визначає вік оленя (рис.5.11). Якщо у дворічної або трирічної тварини струнке тіло, тонка, майже пряма шия з короткою гривою, то у чотирирічної тіло побільше, грива густіша і під бородою утворюється підгруддя. У п'ятирічних, семирічних оленів досить важке тіло, довга густа грива. Грива створює враження, що шия цієї тварини товща. У зв'язку зі зростаючим підгруддям голова виглядає більш прямокутною і носять її олені злегка опустивши. Рухаються більш статечно. У цьому віці олені дуже обережні, уникають просік, полян, відкритих місць.

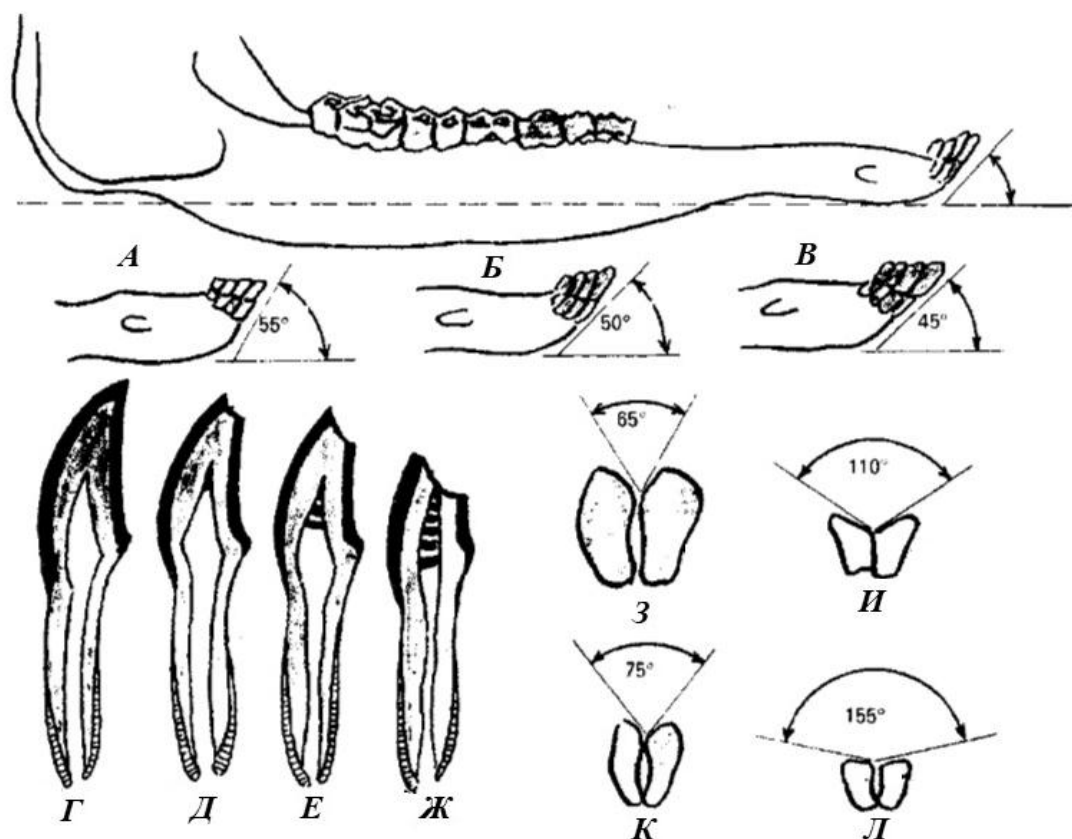


Рис. 5.9. Визначення віку оленя по щелепі:

А – кут нахилу оленячих різців у віці 2,5 років; Б – в 6 років; В – 10 років; Г – поперечний розріз різця 16-місячного оленя; Д – трирічного; Е – шестирічного; Ж – дев'ятирічного; З – рівень стертості іклів молодого оленя; И – старого оленя; К – молоді самки; Л – старої самки.

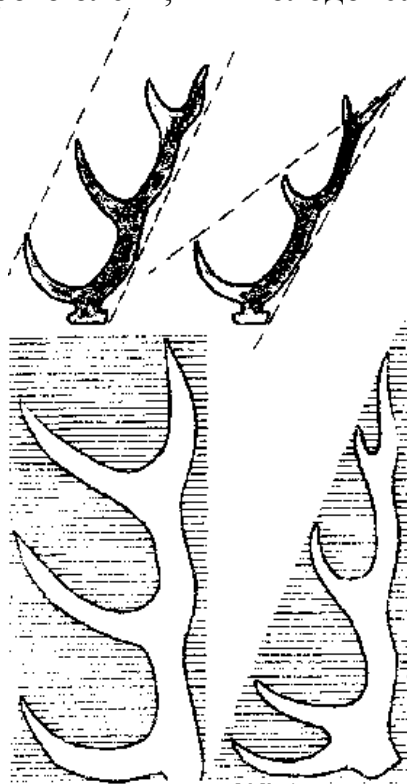


Рис. 5.10. Розташування маси рогів оленя при селекційному розведенні.

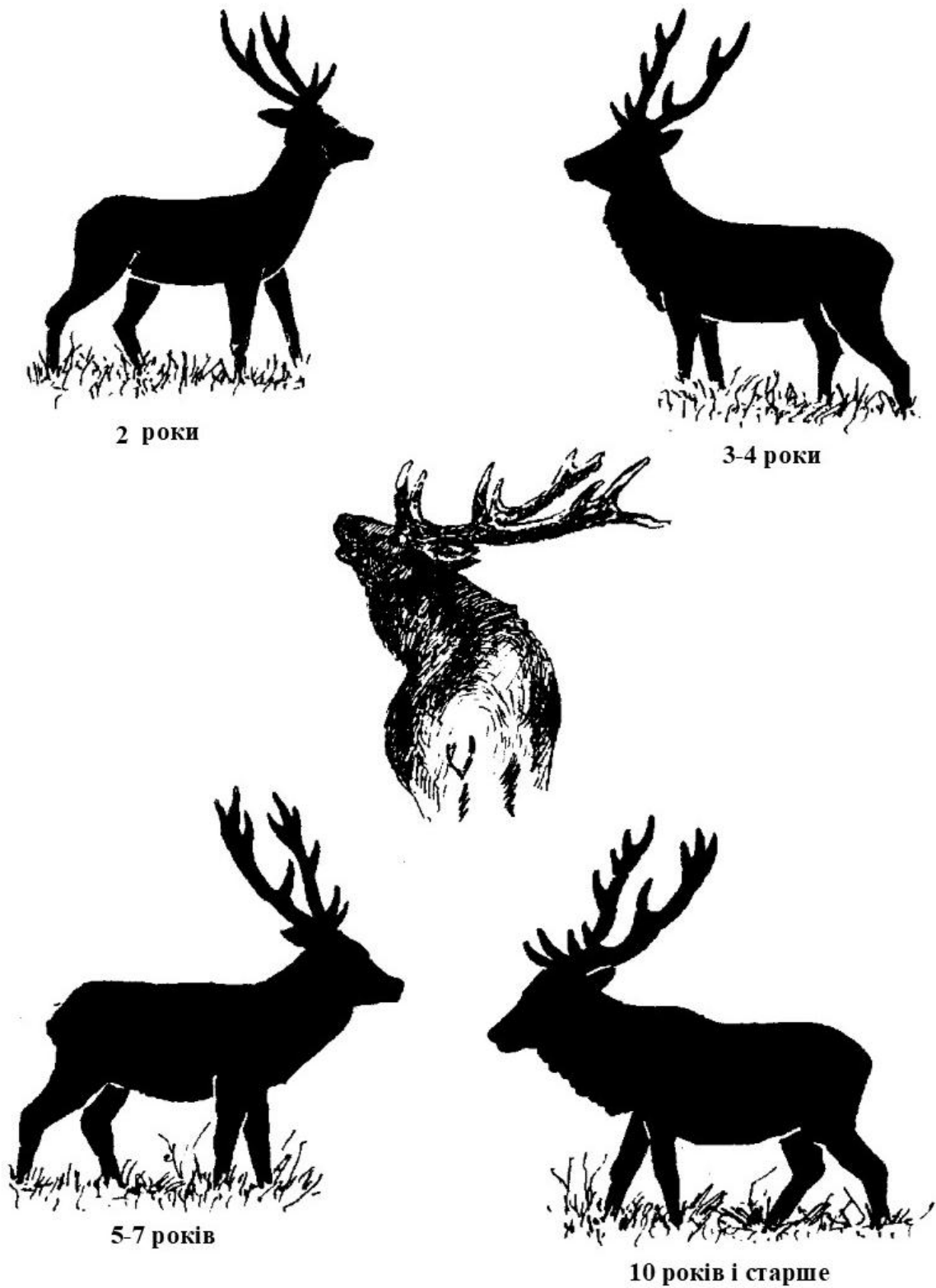


Рис. 5.11. Визначення віку оленя за статурою.

У восьмирічних оленів, і більш старих, потужні груди, відвисле черево, тому ноги здаються коротшими. Голова у старих оленів коротка, огрядна, тримають її злегка опустивши, що надає їм солідність. Також дуже обережні, уникають відкритих місць.

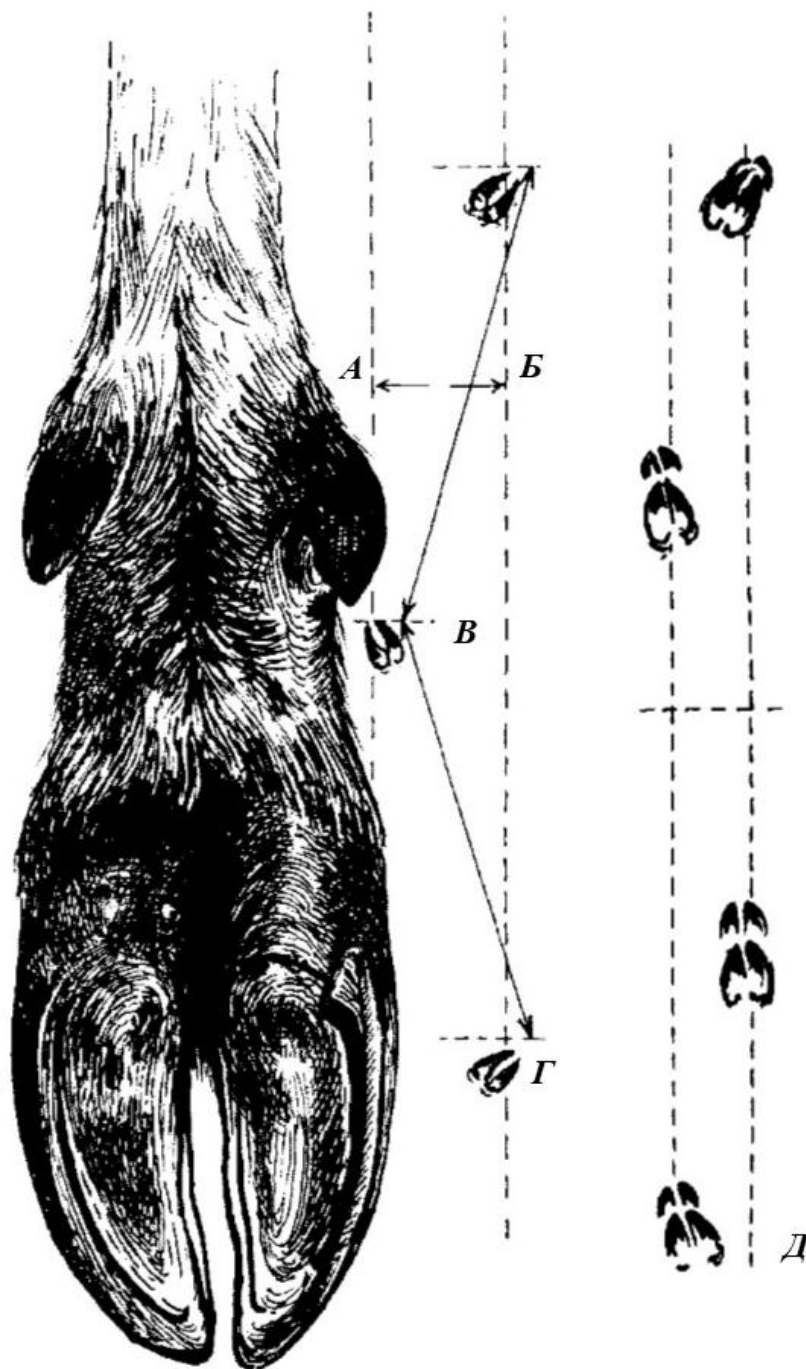


Рис. 5.12. Копито та сліди відбитків оленя:

А–Б – ширина кроку, В–Г – довжина кроку, Д – наступ оленухи.

У оленя, який залишив позаду пік фізичного розвитку, формування та міцності рогів (відбувається це у віці 12–14 років) з кожним наступним роком кількість відростків зменшується і роги стають менш масивними.

Старіючий олень з невеликою кількістю відростків на довгих гострих стовбурах дуже небезпечний для інших тварин під час гону. Таких оленів вважають шкідливими.

Туша вичищеного оленя в пору фізичного розквіту важить 180–250 (самки 70–110) кг. Роги оленя важать в середньому 6–8 кг. У добірних, високопородистих особин – 10–12, а іноді і 13–14 кг.

М'ясо оленів є цінним продуктом харчування, придатним для приготування різноманітних смачних і корисних страв. Роги, шкура, кишки, жир, копита теж можуть використовуватися після промислової обробки.

Великої шкоди поголів'ю тварин наносять вовки, ведмеді, рисі, які, втім, нападають тільки на слабких і молодих оленів. Небезпечні, особливо для молодняку, бродячі собаки. Становлять небезпеку для тварин також і паразити, такі як *Cephenomyia stimulator* і різні види стронгілюсів. Поширені серед тварин і шкірні захворювання.

Косуля європейська (козуля, сарна, дика коза) (*Capreolus capreolus* L.).

Косуля – найпоширеніша в Україні і популярна мисливська тварина, а тому заслуговує належної уваги (рис. 5.13). Залежно від форми рогів ці тварини підрозділяються на шпичака, вильчака і шестирічка. Тварини з вісьмома або десятима відростками на рогах зустрічаються вкрай рідко.

Пасовищами косулям служать лісові вирубки, де вони в достатку знаходять собі різноманітну рослинну їжу. Живуть в основному на лісових галявинах, навесні виходять на луки, поля з озимими посівами. В харчах вельми перебірливі. Зубна формула

$$i \frac{0}{3} c \frac{0}{1} pm \frac{3}{3} m \frac{3}{3} = 32$$

Влітку козулі тримаються поодинокі, взимку збираються в невеликі стада. Старі або хворі тварини живуть поодинокі. Старі самці відрізняються великою обережністю. Влітку у них червоно-бурий або іржаво-червоний колір шерсті. Козенята покриті білими плямами. Восени шерсть коскуль відростає, стає густішою і колір її змінюється на сірий або темно-сірий. Запізніла зміна кольору шерсті є ознакою хвороби або фізичної слабкості тварини. Козулі влаштовують льожки, самці позначають їх межі розпушеною землею.

Гін у козулі починається в першій половині липня і триває до середини серпня. Особливо бурхливо проявляється в теплі задушливі дні, менш активно в холодну, дощову погоду. Під час гону самець переслідує самку, видаючи свистячі звуки. Цей «любовний біг» проходить по колу і тварини витоптують «любовну стежку». Між самцями-суперниками виникають тривалі, повні пристрасті бої, які не представляють їм особливої небезпеки.

Вагітність козулі триває 40 тижнів. Така тривалість вагітності пояснюється тим, що запліднене яйце починає розвиватися лише взимку. Ця обережність природи викликана тим, що в такому випадку дитинча не народиться холодною зимою. Косуля народжує, як правило, 2, рідше 3 або 1 козеня. Під час розвитку заплідненого яйця (кінець листопада) самка стає дуже збудженою і поводить себе так само, як під час гону влітку.

Роги коскуль виростають з виростів на лобовій кістці (рис. 5.14). Вирости у молодих самців формуються вже на п'ятому місяці життя і за короткий час з них з'являються маленькі гудзикоподібні ріжки, які в березні опадають. Вирости продовжують рости в ширину і висоту. Їх розвиток продовжується ще протягом двох років після закінчення росту черепа. При зростанні вшир в виростах утворюються так звані річні кільця, які можна виявити на

горизонтальному розрізі виростів. Другі роги починають формуватися відразу після скидання перших гудзикоподібних, але прорізаються у козенят тільки в червні, а опадають в листопаді-грудні.

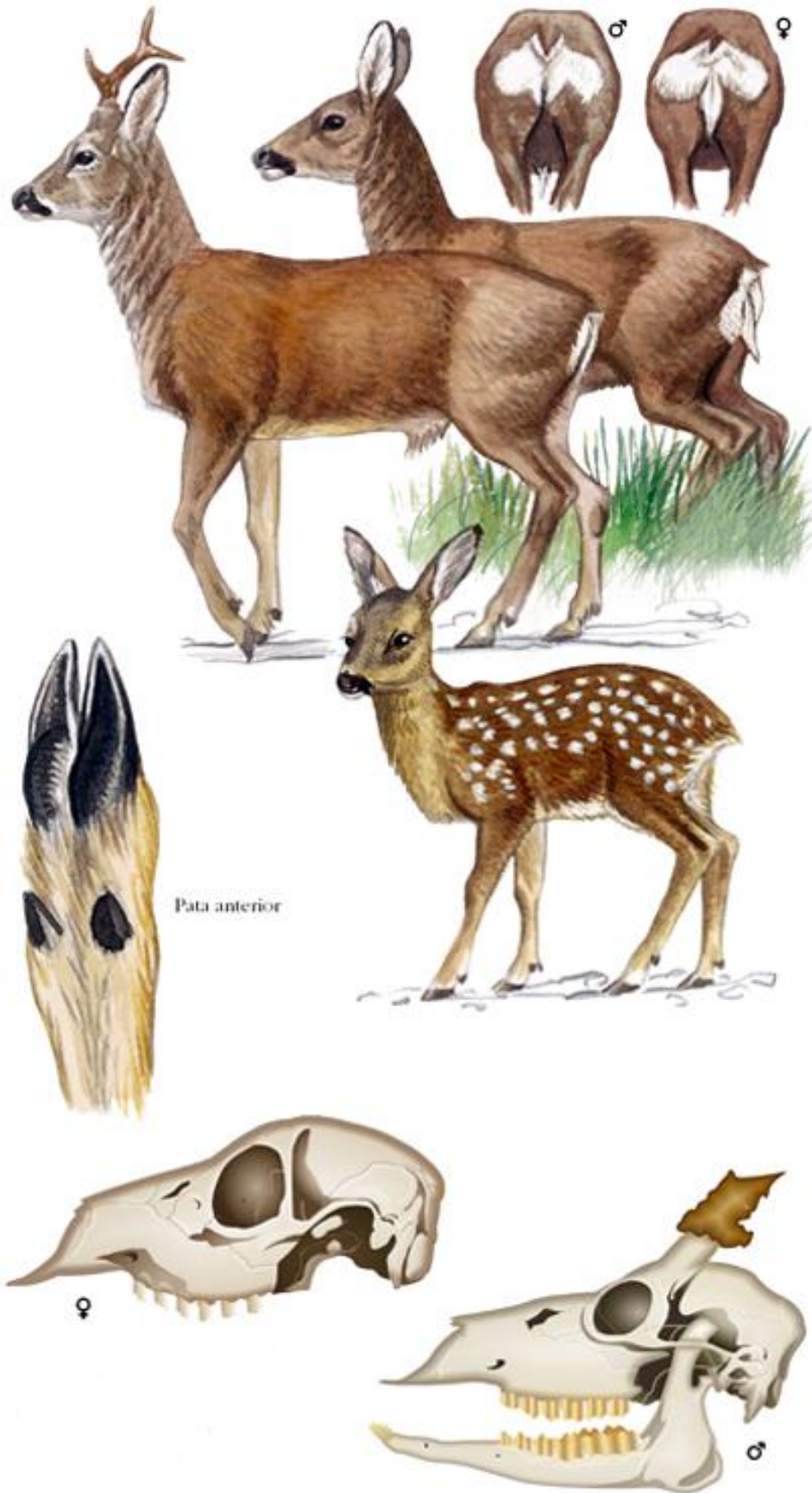


Рис. 5.13. Косуля європейська.

Однорічних самців називають Шпичак. На стовбурах дворічних вже шість відростків. Роги косуль є цінним трофеєм для мисливців, а також важливим показником екстер'єру тварини. Розгалужені роги оленя або косулі стримують і послабляють удари супротивника при поєдинках. Роги постійно порослі шкірою є результатом поранення статевих органів. Ці самці зазвичай безплідні і гинуть через фізичну слабкість, яка настає одночасно з гниттям і відмиранням рогів.

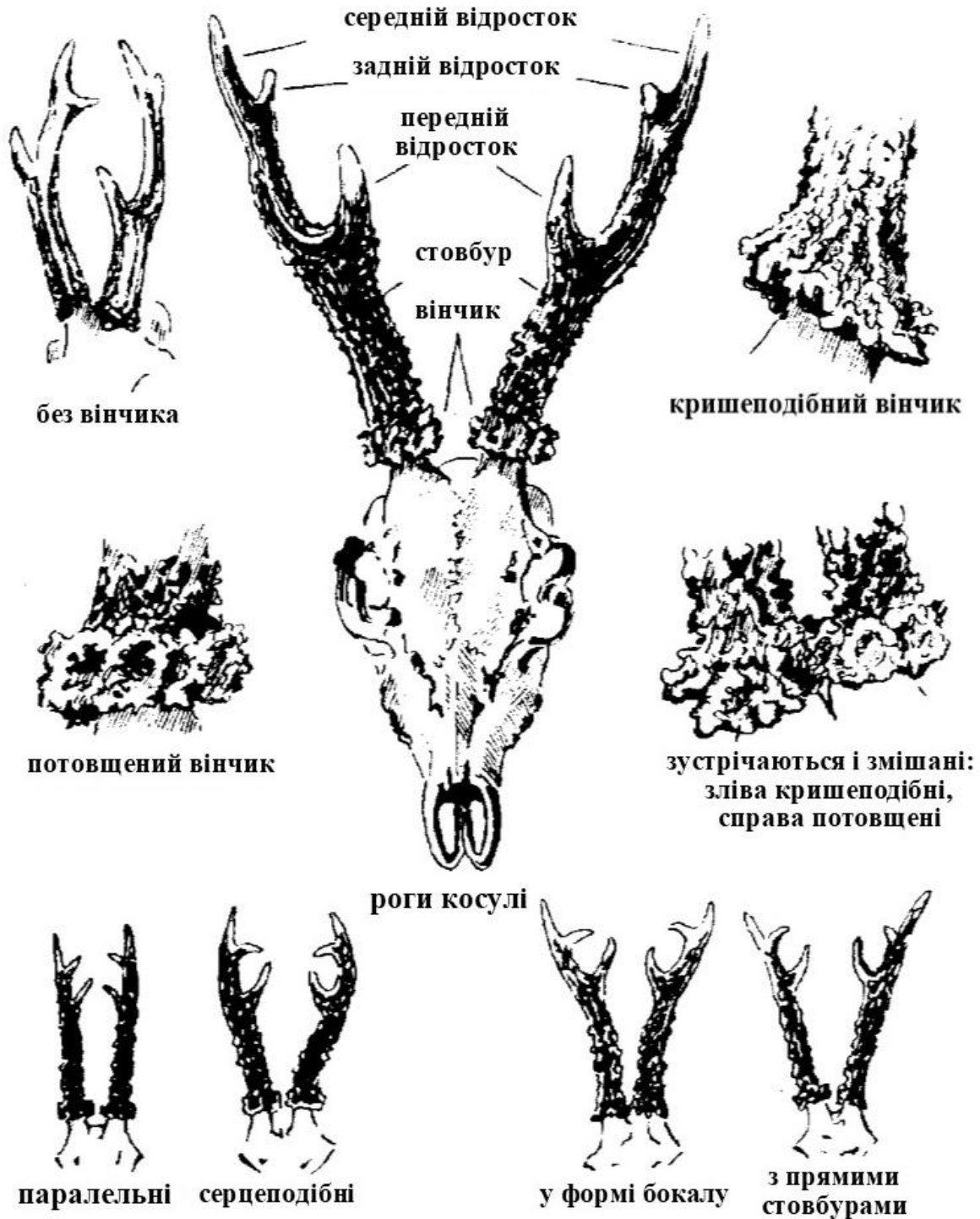


Рис.5.14. Типи відростків та різновиди рогів косулі.

У дворічних і старших самців роги прорізаються в квітні - на початку травня. Старі тварини, у яких лускаті (перлинні) і близько поставлені стовбури, «обдирають» їх об тонкі дерева та кущі. Молоді Шпичаки (Вильчаки), у яких на стовбурах немає лускатості, воліють товсті дерева. Козулі скидають роги в жовтні-листопаді, пізніше скидають лише фізично слабкі тварини. Хворі самці іноді взагалі не скидають роги. Найміцніші роги у козулі на 4–7 році життя, а тому до цього віку відстріл небажаний. Тільки таким чином можна виростити сильних, здорових тварин і красиві роги – цінний мисливський трофей.

Відстріл косуль проводиться під керівництвом досвідченого егера, що враховує поголів'я і співвідношення статей на ділянці. Випатраний самець козулі в пору фізичного розквіту важить 14–18 кг, а в сприятливих умовах досягає 25 кг і більше. Маса туші самки дорівнює масі туші самця, іноді трохи менше. При виявленні небезпеки самці уривчасто бекають, видаючи звук, що віддалено нагадує собачий гавкіт (ба, бее, бе, бе). Самка бекає так само, тільки більш протяжним і високим голосом (бий, бау, бау, бау). Сигнал тривоги козулі видають, відчувши небезпеку, але ще навіть не визначивши, що саме їм загрожує. Побачивши людину, козуля не бекає, а швидко тікає. Середня протяжність життя самця козулі 15 років. Вік тварини можна визначити за зовнішніми ознаками (рис. 5.15). У молодого – довга струнка шия, піднесена голова, бадьора хода. У старого самця більш важке тіло, товста шия, голова злегка опущена, рухи уповільнені, незграбні. Точний вік вбитої тварини можна визначити тільки по нижній щелепі, частково по товщині виростів і черепним швах (рис. 5.16). Чим тварина старше, тим сильніше стерті корінні зуби, вирости коротше, товщі, розміщені ближче один до одного. Зрощення черепних швів щільне (без хрящів).

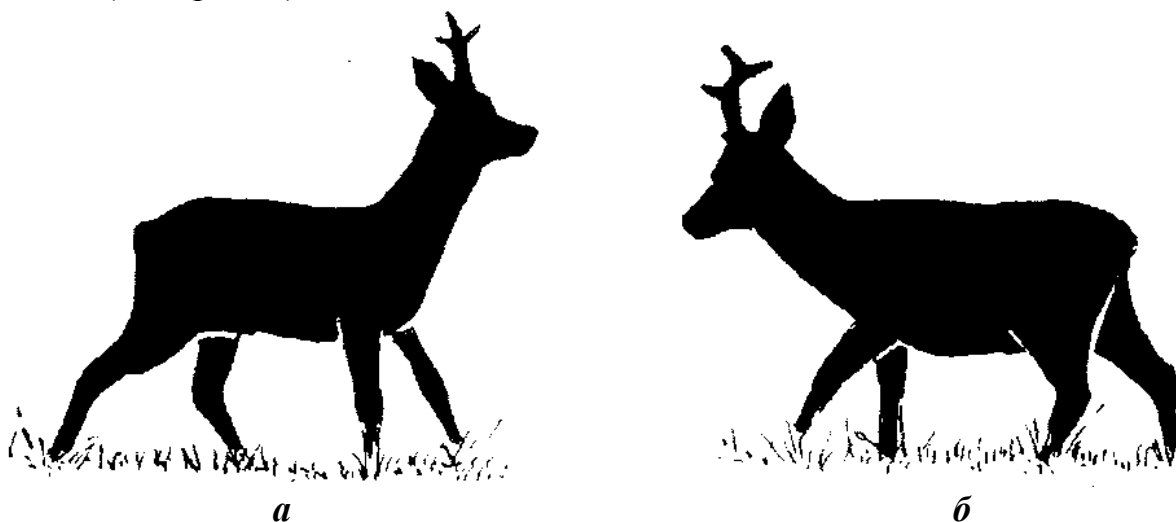


Рис. 5.15. Визначення віку самця козулі за статуєю.

У козулі є три залози, які виділяють пахучі речовини. Між пальцями задніх ніг розташований мішечок, який містить залізисті сальні і пахучі органи. Залоза добре розвинена і у молодих козуль. Призначення цієї залози – залишати пахучі виділення в слідах. По запаху тварини знаходять один одного. На передніх ногах ця залоза відсутня. Крім косуль, ця залоза є у ланей, лосів,

соболів, плямистих азіатських оленів та інших тварин. У косуль, що живуть на території України, така залоза відсутня.

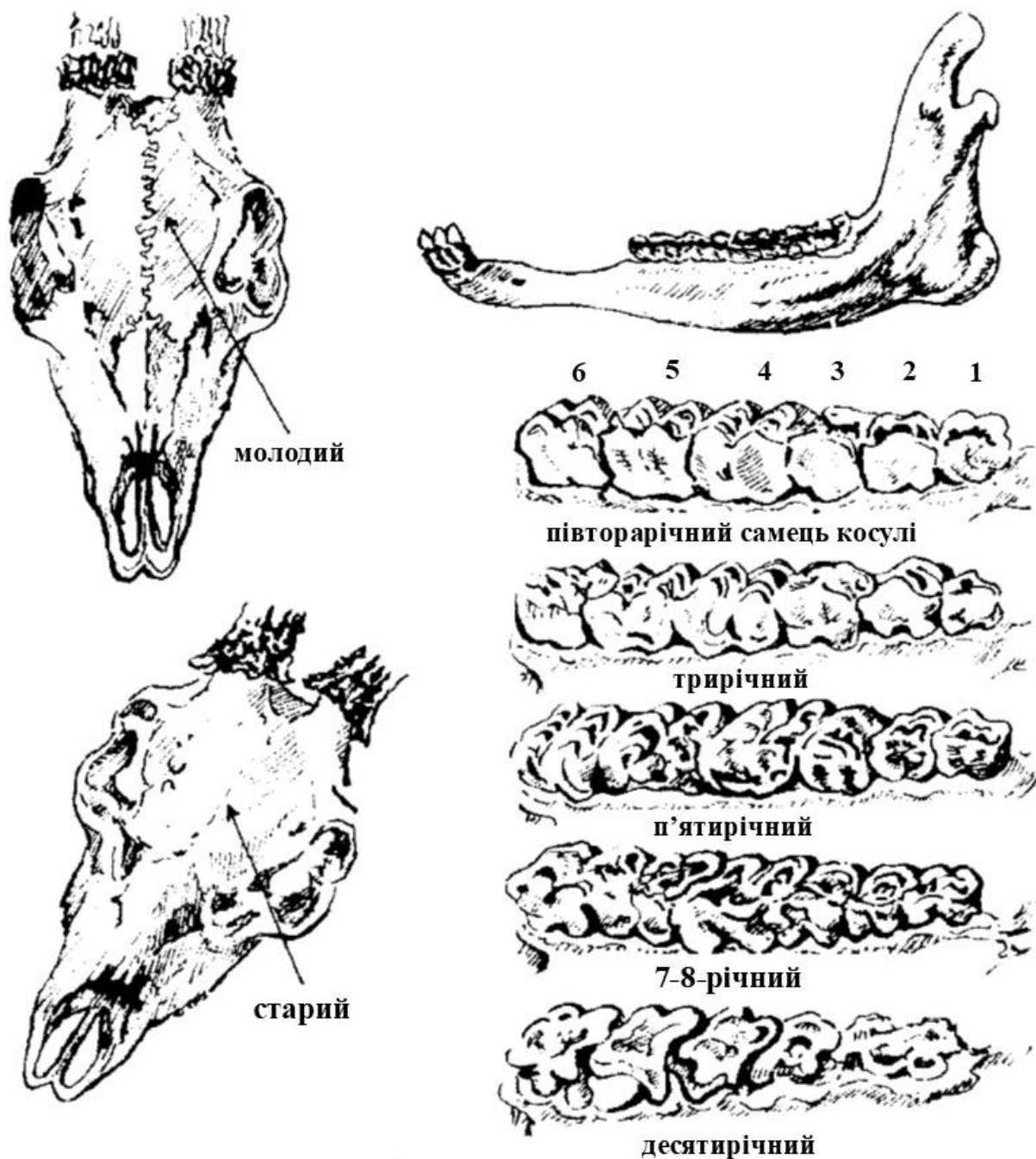


Рис. 5.16. Визначення віку самця косулі по черепному шву та нижній щелепі.

Наступна залоза на задніх ногах знаходиться на зовнішній стороні ноги, відразу під коліном. Вона покрита м'якою шерстю, яка своїм темним кольором і довжиною виділяється на шкірному покриві. Бородавчаста шкіра, прихована під шерстю, містить залозки, що виділяють пахучі і сальні речовини. При пересуванні тварини залишають на рослинах виділення цієї залози, доповнюючи пахучі виділення залози, розташованої між пальцями. Цю залозу мають всі рогаті тварини.

Третя залоза знаходиться тільки у самців між виростами лобових кісток. Її виділення залишаються на тонких деревах. Зазвичай це відбувається в період гону. Мета таких «міток» – позначення «свого» району, застереження для іншого самця. Тільки цим можна пояснити функцію цієї залози, бо прорізування ріжків до цього часу вже закінчується, вони вже чисті. Виділення цієї залози відбувається найінтенсивніше в період гону, взимку значно слабкіше.



Рис. 5.17. Відбитки копит косулі:
а – самця, б – самки.

Найбільш поширеними ворогами косуль є великі хижаки (вовк, рись); відчутну втрату молодим косулям наносять лисиці та бродячі собаки. Побічно шкодять цим тваринам недисципліновані лижники і туристи, розлякуючи їх.

Основні хвороби косулі походять від паразитів. Найчастіше у неї зустрічаються паразитичні хробаки, рідше – паразитичні найпростіші. Докучають косулі і комахи, особливо оводи.

Лось звичайний (*Alces alces* L.) водиться в мішаних та листяних лісах з болотами, але взимку здійснює перекочівлю в більш сухі і більш високі райони (рис. 5.18, 5.19). Добре плаває. Самка і молоді лосі утворюють невеликі стада, взимку до них приєднуються також дорослі самці; стадо очолює стара самка з лосеням. Дорослий лось важить 320–570 кг, лосиця 275–375 кг. Лось – найбільший вид з родини оленів. Шерсть у нього груба, сіро-бурого, або чорно-бурого кольору, з яскравим відтінком на губах і ногах. Голова масивна, довга, горбоноса; верхня губа сильно розвинена, нависає над нижньою, м'ясиста і рухома.

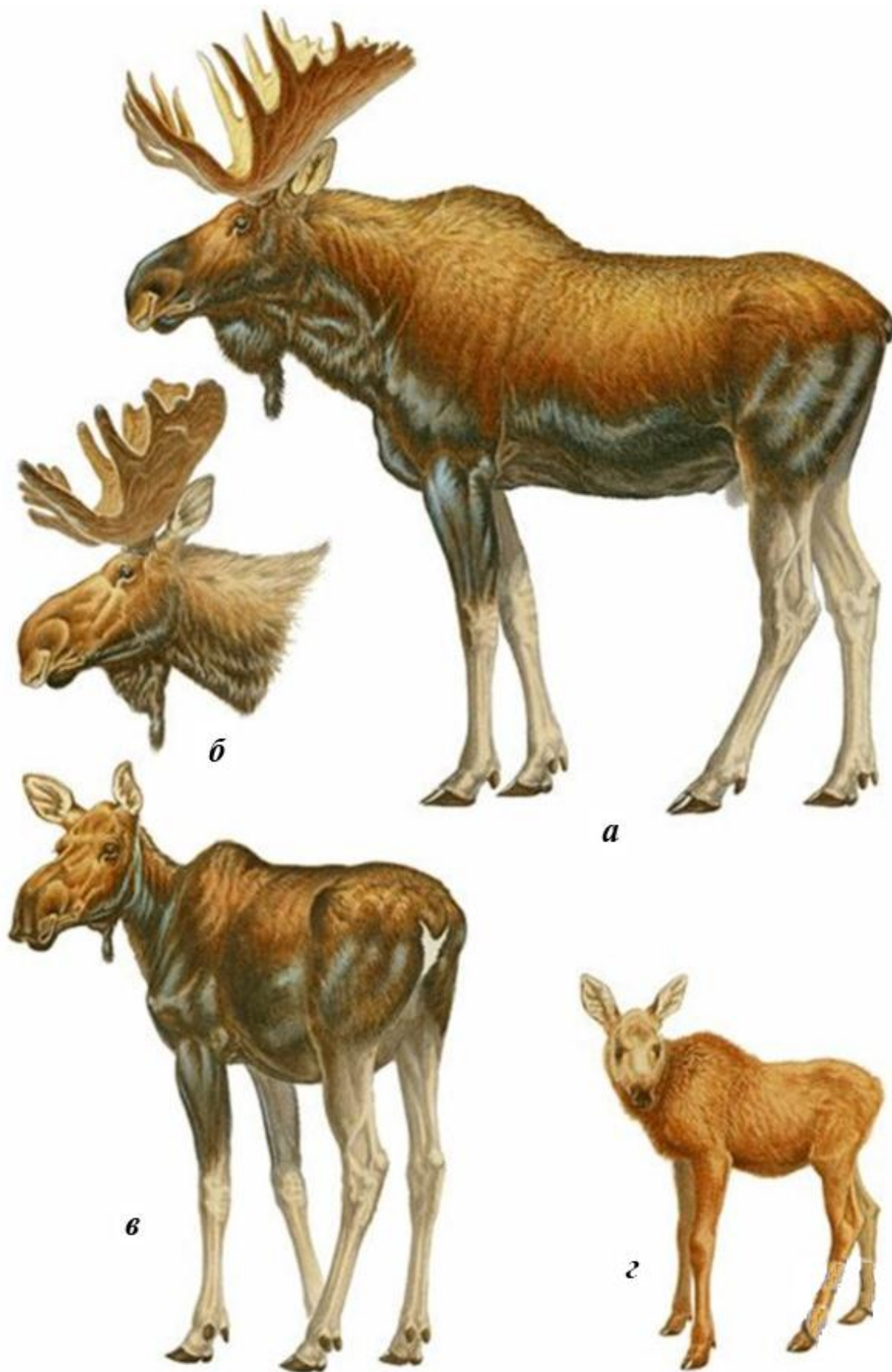


Рис. 5.18. Лось звичайний:

а – самець, б – голова лося з молодими рогами (пантами) в – самка, г – лосеня.

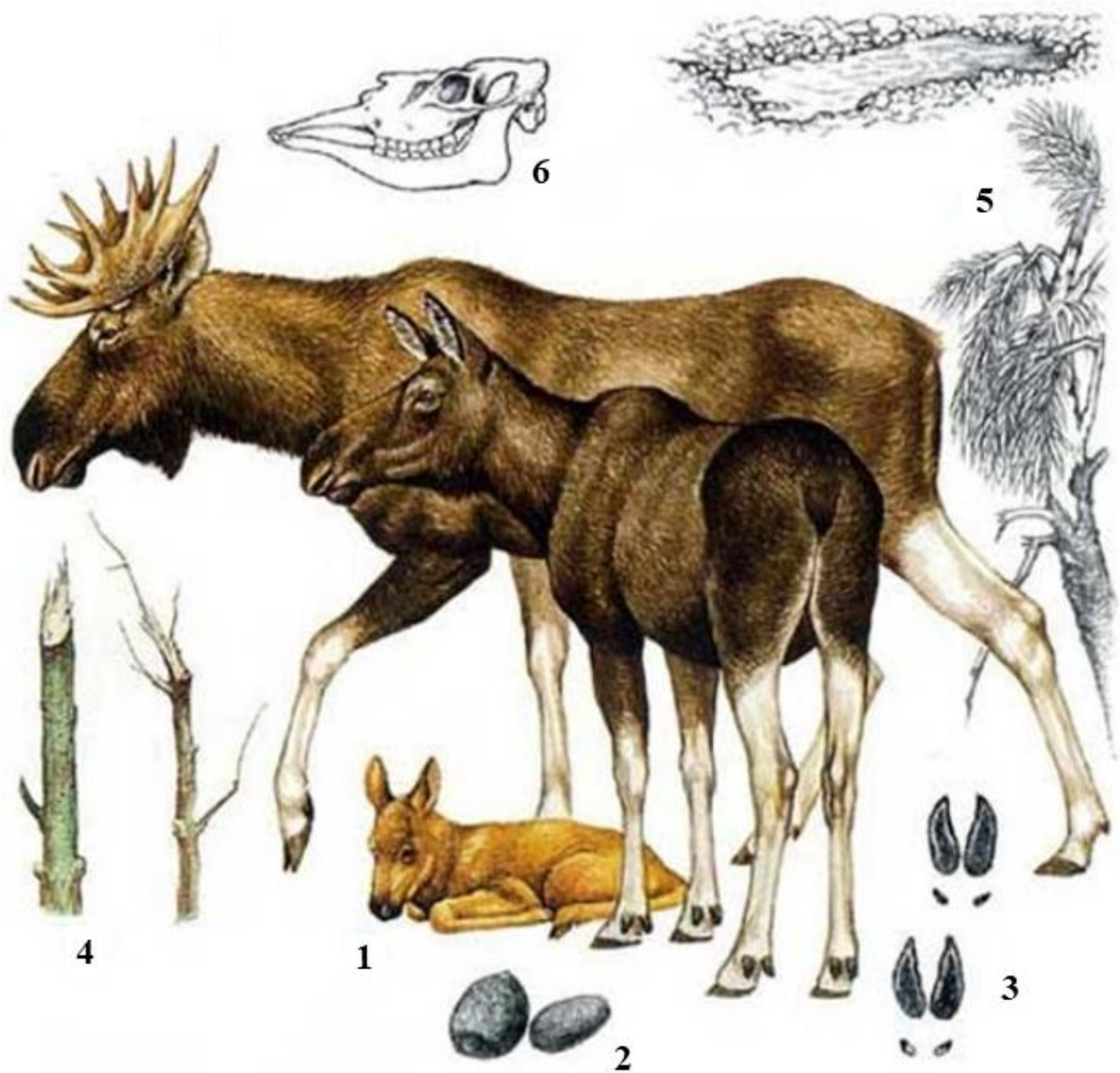


Рис. 5.19: Лось звичайний:

1 – родина лосів, 2 – послід, 3 – відбиток копита, 4 – погризи на осиці, 5 – об’їдання сосни в зимовий період, 6 – будова черепа лося.

Гон у лося відбувається в той-же період, що у оленя – у вересні-жовтні і знаменується ревом – «стогоном», як його називають. На відміну від оленя, лось злучається тільки з однією самкою. Вагітність самки триває 36–37 тижнів. Дитинчата в кількості 2, рідше – 1, народжуються в червні.

Основним кормом лося є гілки і пагони м’яких листяних дерев (осика, верба), а також хвойних (взимку), і крім того, мохи та лишайники. Формула зубів:

$$i \frac{0}{3} c \frac{0(1)}{1} pm \frac{3}{3} m \frac{3}{3} = 32 (34)$$

Довжина тіла самця до 3 м, висота в загривку до 2,3 м, довжина хвоста 12–13 см. За зовнішнім виглядом лось помітно відрізняється від інших оленів. Тулуб і шия у нього короткі, загривок високий, у вигляді горба. Ноги сильно витягнуті, тому, щоб напитися, лось вимушений заходити глибоко у воду або ставати на коліна передніх ніг. Під горлом м'який шкірястий виріст (так звана «сережка»), що досягає 25–40 см. Шерсть груба, буро-чорна; ноги світло-сірі, майже білі. Зустрічаються також особини з цілком білим кольором хутра, при чому вони не є альбіносами. У дикій природі нараховується не більше 100 білих лосів.

У самців є величезні (найбільші у сучасних ссавців) роги, нерідко лопатоподібні за формою (особливо виразна лопатоподібна форма у якутських і американських лосів); їхній розмах досягає 180 см, маса – 20–30 кг (рис. 5.20). Роги лось скидає щорічно в листопаді-грудні і ходить без них до квітня-травня. Самки безрогі. Роги лося є відомим мисливським трофеєм, який є об'єктом мисливського колекціонування і які виставляють на конкурси мисливських трофеїв.

У самців лося перші роги у вигляді дудок виростають на другому році життя, в третьому році розвиваються вже вильчасті роги. До п'яти-шести років, кількість відростків може збігатися з віком. Зростання нових рогів починається в квітні, скидають їх бики в листопаді-грудні.

Найбільшої потужності роги досягають в 10–12 років. Роги лося надзвичайно мінливі як за величиною, так і за формою. Найбільш поширені роги лопатисті. Круглі основи рогів переходять в широкі лопати, що несуть численні відростки. Лопати злегка увігнуті зверху, площа їх звернена трохи вперед і потім видається в сторону. Лопати бувають цілі, не розділені на ділянки, але нерідко зустрічаються роги з широкою масивною лопатою, розділеною на дві частини: меншу – передню, з роздвоєним на кінці потужним відростком, і велику – задню, відокремлену від передньої досить глибоким звуженням лопати.

Роги так званого оленячого типу, або стовбуроподібні, не мають лопати або вона в зародку. Товсті короткі стовбури таких рогів симетрично розгалужуються в горизонтальній площині, утворюючи до п'яти, рідше до шести довших і потужних відростків на кожному розі. Такі роги в порівнянні з лопатоподібними справляють враження невеликих і легких. Якщо маса рогів лопатоподібних у європейського і східносибірського лося досягає 20–35 кг, то оленеподібних (гіллястих) рогів уссурійського лося – всього 5–8 кг. Протягом майже сорока років на міжнародних та національних виставках оцінювалися роги лося тільки лопатоподібної форми.

Оцінка рогів лося проводиться по наступних параметрах (рис. 5.21).

1. Обхват стовбурів кожного рогу вимірюють на відстані 4 см від розеток. Сума результатів промірів дає бал.

2. Розмах рогів вимірюють між найбільш віддаленими один від іншого протилежними відростками обох лопат. Результати множать на коефіцієнт 0,5.

3. Довжину кожного рогу вимірюють по їх зовнішній поверхні від кінця самого віддаленого верхнього відростка до вістря найдовшого переднього відростка. Результати складають, ділять на два.

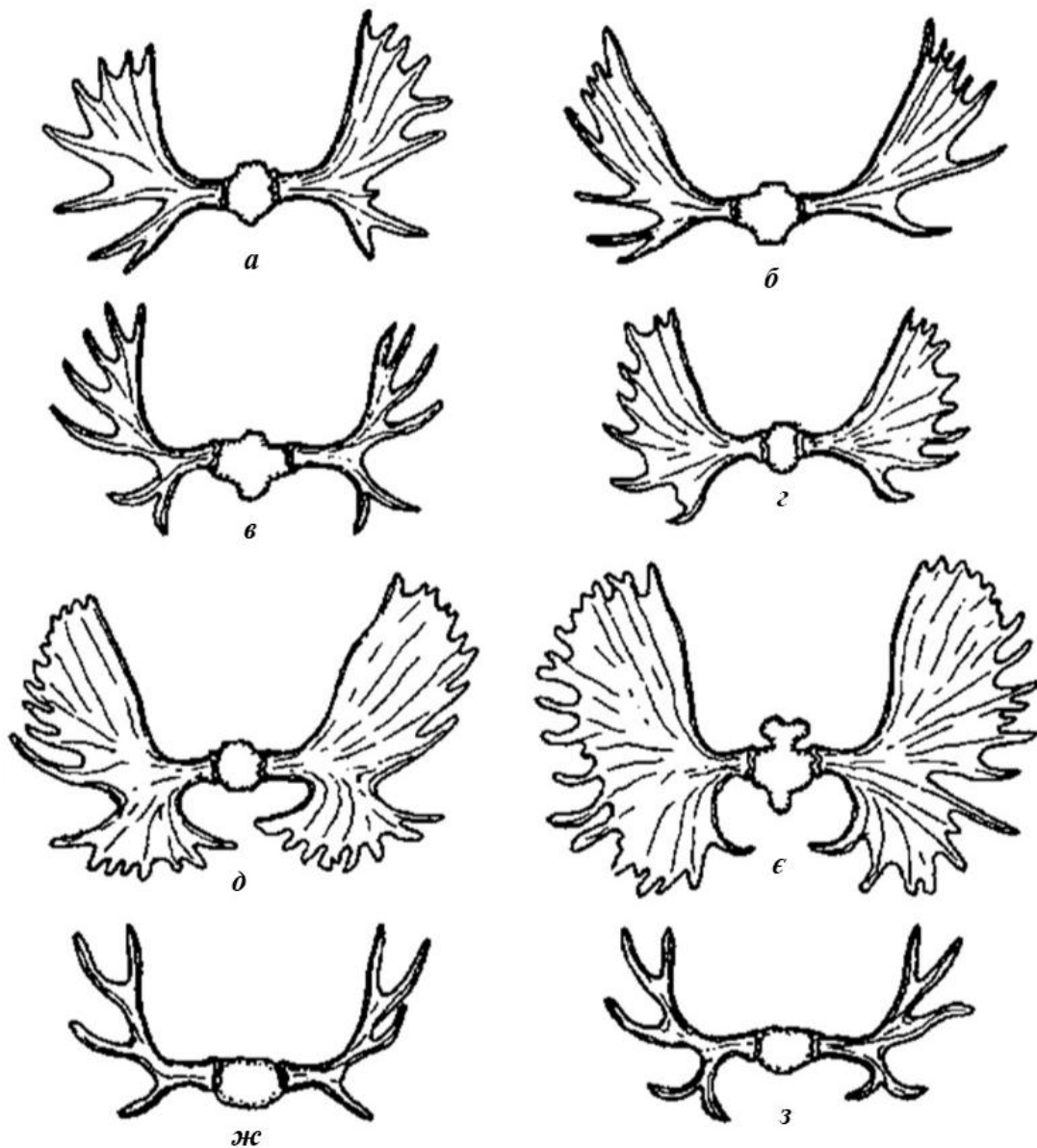


Рис. 5.20. Форма рогів східносибірських (*Alces alces pfizenmayeri*, а-г) і далекосхідних (*A. a. buturlini*, д, е; *A. a. cameloides*, ж, з) лосів:

а – Монголія, р. Іро; б – Центральна Якутія; в – Якутія, Вілюйський р-н; г – Центральна Якутія; д – Якутія, басейн р. Колима; е – Камчатська обл., басейн р. Пенжіна; ж, з – Сіхоте-Алінь.

4. Ширину лопат вимірюють по зовнішній поверхні (в найширшому місці суцільної лопати, в проміжку між відростками) по лінії, що проходить по можливості паралельно осі рогів. Результати підсумовують і множать на два. При роздвоєній лопаті ширина її завжди вимірюється по задній лопаті, навіть якщо передня лопата ширше задньої. Відповідно до міжнародних правил вимірювання оленеподібних рогів дещо відрізняється від вимірювання

лопатоподібних рогів (рис. 5.22). Перші три вимірювання (обхват, розмах і довжина рогів) вимірюються точно так же, як і у лопатоподібних, але далі замість ширини рогів вимірюють обхват відростків. Для цього вибирають самі довгі відростки, але не більше ніж по п'ять на кожному стовбурі. На цих відростках роблять крейдою позначку на середині їх довжини, точно в цьому місці вимірюють їх коло (обхват). Результати підсумовують і множать на коефіцієнт 0,65; отримані результати служать балом.

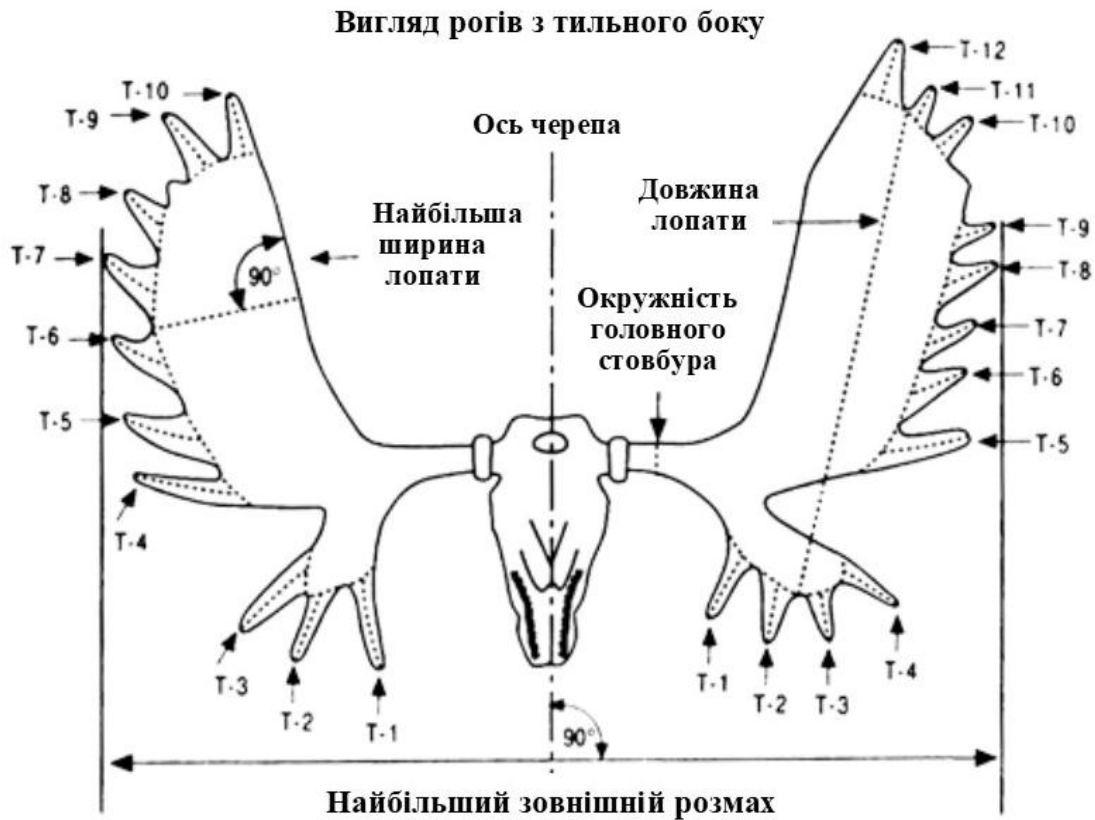


Рис. 5.21. Параметри оцінювання трофейної якості рогів лося.

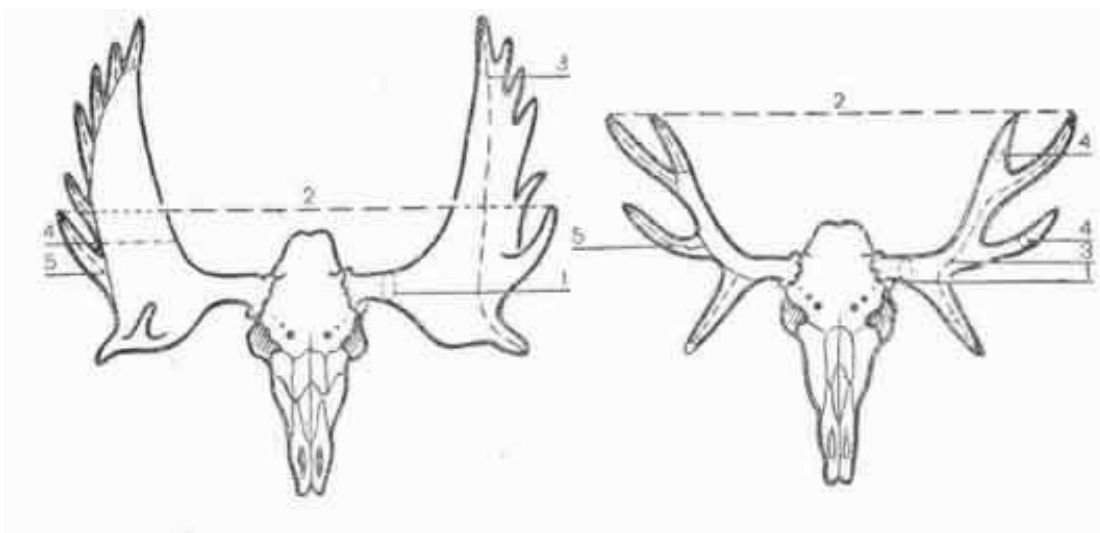


Рис. 5.22. Порівняння параметрів вимірювання оленеподібних рогів та лопатоподібних рогів.

5. Визначають середню довжину відростків на обох рогах. Відростки, що мають довжину менше 2 см, не враховуються. Довжину відростків вимірюють по їх зовнішній стороні. При оцінці лопатоподібних рогів, коли середня довжина всіх відростків виходить менше 5 см, бали не ставлять. При середній довжині відростків більше 5 см трофею набаляють по одному балу за кожен сантиметр (максимально до 15 балів). При оцінці гіллястих рогів записують число балів, рівне середній довжині всіх відростків.

6. Підраховують число відростків на обох лопатах. За відростки беруть лише ті, довжина яких становить не менше 2 см і перевищує їх ширину біля основи. У лопатоподібних рогів за кожен відросток понад десяти ставлять по 1 балу, при оцінці гіллястих рогів за кожен відросток ставлять по 1 балу, максимально враховується до п'яти відростків на кожному розі. Якщо роги лося не можна віднести ні до лопатоподібних, ні до гіллястих, їх вимірюють і як лопатисті, і як гіллясті. Більш висока оцінка є остаточною.

Знижка при оцінці рогів будь-якої форми встановлена до 8 балів: за значну різницю в довжині відростків і за асиметрію рогів.

Родина Свицеві (*Suidae*)

Кабан дикий (*Sus scrofa* L.) живе в глибині змішаних лісових масивів з густим підліском на території всієї України (рис. 5.23). Любить годуватися в сільськогосподарських угіддях, де завдає значної шкоди. Риє картоплю, потравлює овес, кукурудзу і т. п. Однак збиток врівноважується тим, що, розриваючи ґрунт, кабан розпушує його, поїдає черв'яків, равликів, личинок, комах. Крім того, харчується корінцями, бульбами, ягодами, грибами, дубовими жолудями, буковими горішками, їстівними каштанами і плодами дичок. Не гребує і мертвечиною.

Кабан – стадна тварина, лише старі самці живуть поодиноці (рис. 5.24). Днем любить відлежуватися в ямах і в густому підліску. Воліє сирым, заболоченим місцям. На годівлю виходить вночі.

Старі самці ведуть бродячий спосіб життя. Трапляється, що за ніч кабан пробігає близько 20 км. Добре плаває. Часто з'являється там, де його раніше не спостерігали, і знову зникає.

Свиня з поросятами і поранений кабан небезпечні як для мисливських собак, так і для мисливців (рис. 5.26). Зазвичай кабан поводить себе обережно, зустрічей з людиною уникає. Кабан підрозділяється на вепрів, свиней і поросят, які в свою чергу діляться на одноліток, дволіток і т. д.

Парування відбувається з листопада по грудень, іноді і до середини січня. Перші починають гон молоді кабани, що досягають статевого дозрівання до двох років. Бої через самок відрізняються незвичайною лютістю.

Свиня виношує потомство 16–17 тижнів. Вона в цей час тримається осторонь від стада і народжує в добре укриту місці, наприклад в ямі під вивернутими корінням, попередньо вистеливши дно мохом, папороттю і гілками. Приносить до 8 поросят.

Поросята покриті поздовжніми біло-коричневими смугами.

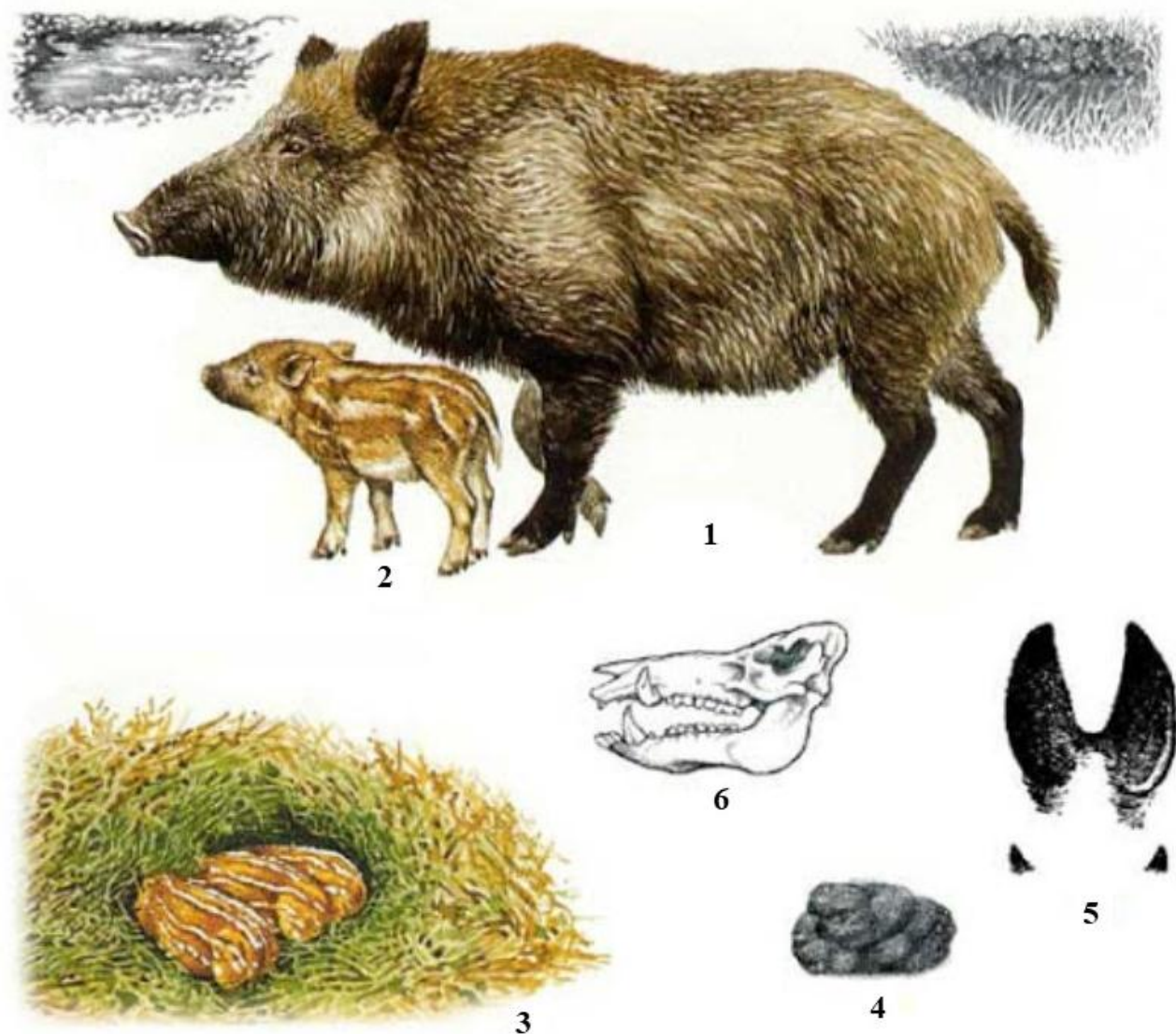


Рис. 5.23. Кабан дикий:

1 – доросла особина, 2 – поросля, 3 – строкато забарвлені поросята причаїлися в траві, 4 – послід, 5 – відбиток копита, 6 – будова черепа кабана.

Формула постійних зубів кабана:

$$i \frac{3}{3} c \frac{1}{1} p m \frac{4}{4} m \frac{3}{3} = 44$$

Дорослий кабан важить 150–200 кг, нерідко зустрічаються і більші особини. Вороги кабана – вовк, ведмідь і рись.

Кабанячий трофей – ікла, при висиханні набувають крихкість (рис. 5.25). Для збереження їх необхідно препарувати воском або парафіном. Ікла не мають коріння, ростуть постійно. У верхній щелепі вони короткі, в нижній довгі і всі вони спрямовані вгору і в сторони. Нижня щелепа довша (у вепра 33–37 см, у свині 29–35 см).



Рис. 5.24. Родина диких свиней з поросятами.

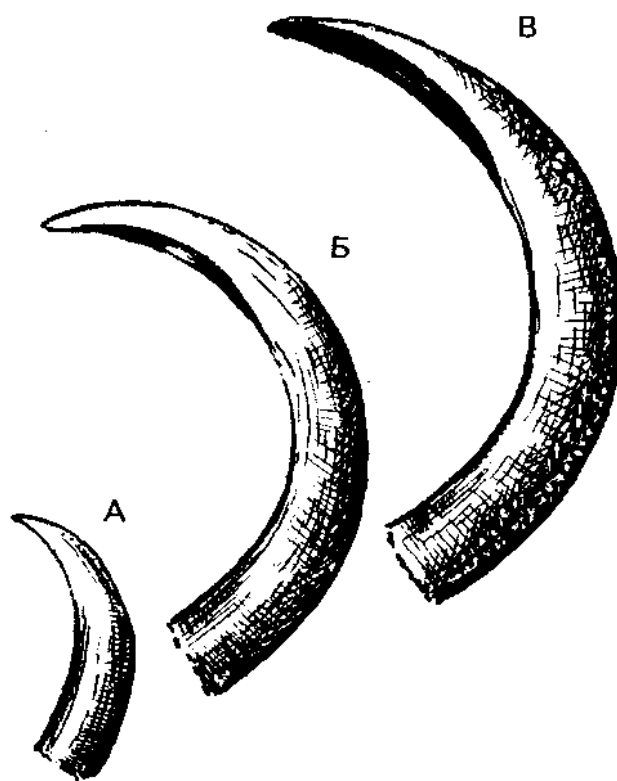


Рис. 5.26. Визначення віку кабана по довжині, ширині, об'єму і сточеності нижніх іклів:

А – однорічний, Б – п'ятирічний, В – восьмирічний кабан.



Рис. 5.26. Полювання на кабана.

Контрольні питання для самоперевірки

1. Назвіть види копитних мисливських тварин.
2. Який термін вагітності у косулі?
3. Коли відбувається гон у європейського оленя?
4. Коли скидає роги європейський олень?
5. Який термін вагітності у лосихи?
6. Коли скидає роги лось?
7. Який термін вагітності у свині дикої?
8. Назвіть чисельність приплоду у свині дикої.
9. Яка формула зубів у свині дикої?
10. Яка формула зубів у оленя європейського?

Практичне заняття №6

Тема: ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ, ЕКОЛОГІЇ, ПОВЕДІНКИ ТА СЛІДІВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ХУТРИНИХ ТА ХИЖИХ ЗВІРІВ.

Матеріали та обладнання: літературні джерела, конспект лекцій. Таблиці з демонстраційним матеріалом.

Завдання: Ознайомитися з матеріалом практичного заняття. Коротко записати основні моменти і положення.

Ряд Зайцеподібні (*Lagomorpha*)

Родина Зайцеві (*Leporidae*)

Заєць-русак (*Lepus europaeus* Pall.) – найбільш поширений вид дрібної промисловий дичини (рис. 6.1). Живе практично скрізь. Спосіб життя самотній. Годуватися виходить ввечері, в сутінках, або рано вранці. Живе, як правило, в місцях свого народження. У разі небезпеки віддаляється від обжитих місць не більше ніж на 2 км, потім повертається назад. Взимку зайці, що живуть на височинах, спускаються в низовину. В районі проживання у зайця прокладені свої стежки. Заєць – звір дуже охайний. Любить причісувати шерсть лапками і вмивати язиком.

На випасі зайці постійно підстрибують. Виявивши небезпеку, стукають лапками. З годівлі повертаються під ранок і ховаються в своєму лігві. У лігво залазить задом, заплутуючи сліди проти вітру. Для лігва заєць вибирає сонячні, захищені від вітру місця, тихі, сухі. Воно може бути і під деревом, кущем, в сухій траві, на ріллі і в озимих і т. д. Забарвлення добре приховує зайця в середовищі існування.

У раціоні зайця різноманітна рослинна їжа. Взимку живиться озимими і залишеними на полях коренеплодами, а також сухою травою.

Любить обгризати кору з дерев, особливо з акації, дерев з м'яким стовбуром і фруктових дерев. Боротися з цим збитком можна обв'язуючи стовбури дерев з настанням зими.

Шлюбний період у зайців називається злучка. Триває від січня до серпня, т. б. близько семи місяців.

Термін вагітності триває 42–44 дні (6 тижнів). Народжує зайчиха під кущами, на межах, в борознах або близько гнойових куп. У ямку в землі укладає зазвичай 2–4 (рідше 1–7) зайчат, зрячих і покритих хутром. Після окоту зайчиха їх облизує, струшує, збуджує кровообмін. 2–3 тижні годує молоком. Зайчиха котиться 3–4 рази на рік. Перший раз зайчиха котиться в лютому, але зайчата зрідка виживають через холоди. Другий раз котиться в квітні-травні, третій – у червні-липні. Щоразу приносить по 3–4 зайчєня. Четвертий раз зайчиха котиться в липні-вересні, приносячи 1–2 зайчат. Влітку таким чином приносить великий приплід, навесні і восени менший.

Зайці та кролики в природі не схрещуються. Статеве дозрівання настає у зайців в піврічному віці. Зайчихи першого окоту зазвичай не приносять зайчат в тому ж році, а лише навесні.

Цікаво, що у зайчих зустрічається двоплідність (суперфіація), т. б. знаходження в матці плодів двох віків. Зайчиха може знаходитися в стані тічки, хоча і не привела на світ зайчат з минулого запліднення. Явище досить рідкісне. Зайчиха може злучатися відразу ж після окоту, іноді в той же день.

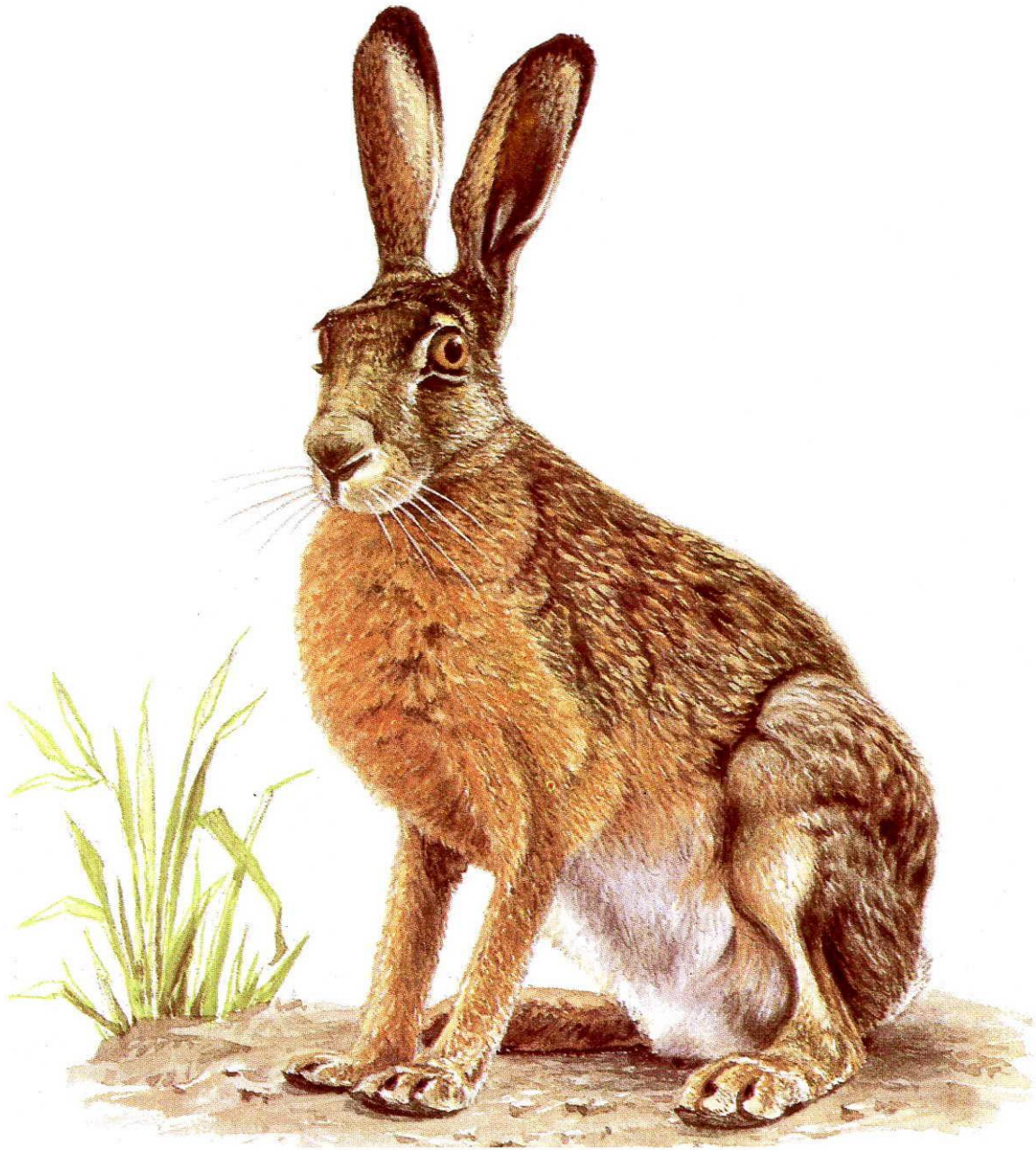


Рис. 6.1. Заєць-русак.

У верхній щелепі у зайця є 2 пари різців, розташованих одна позаду іншої (рис. 6.2). Вони без коріння і постійно ростуть, так що заєць повинен постійно щось гризти, щоб вони не затупились. З органів чуття у зайця найбільш розвинений слух, чому сприяють великі рухомі вуха. Нюх у зайця діє лише на коротку відстань. Зір у зайця середній, він бачить краще в сутінках, ніж вдень. Чутливим органом дотику є довгі вуса, які служать мисливцям трофеєм (їх пов'язують в пензлики і укріплюють на капелюсі).

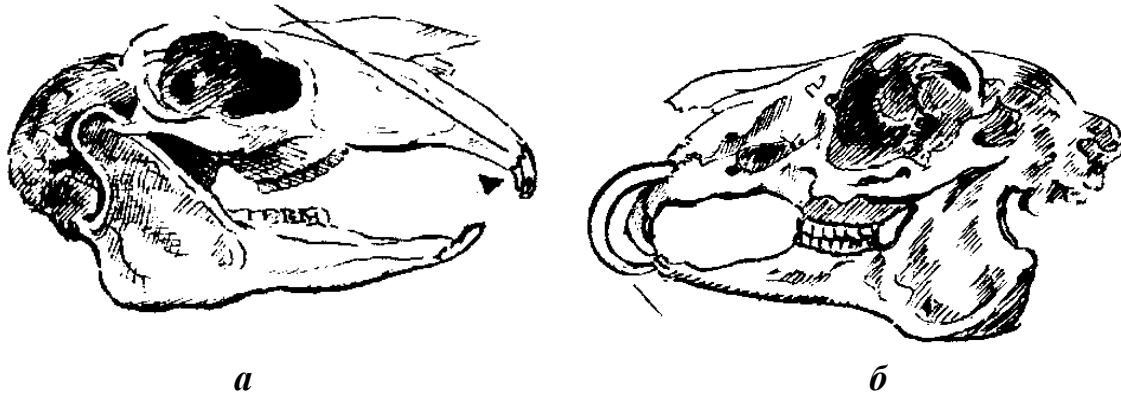


Рис. 6.2. Череп зайця-русака з розташуванням верхніх різців:

а – не деформовані верхньощелепні різці, б – деформовані верхньощелепні різці.

Заячий вереск, який він видає в хвилини небезпеки, добре відомий. Це якийсь передсмертний крик, що кличе на допомогу. На нього збігаються багато інших звірів – бродячі собаки, кішки, лисиці, куниці, тхори, ласки, хижий птах а іноді кабан і ведмідь. Молоді зайці верещать високим голосом, дорослі більш низьким. Голос зайця схожий на плач немовляти. У мисливській практиці застосовується манок, передсмертний крик зайця. Їм приманюють лисиць, і в місцях, де їх водиться багато, полювання йде досить успішно. Крім крику, зайці видають ще бурмотіння: зайчиха під час гону, а заєць під час годівлі. Правда, їх чути лише на невеликій відстані. Заєць добре плаває.

Цікаві сліди залишає заєць, коли біжить галопом: попереду слід від довгих задніх кінцівок, ззаду – від коротких передніх.



Рис. 6.3. Відбитки слідів зайця.

Стать зайця практично неможливо визначити за зовнішніми ознаками, що створює труднощі при регулюванні співвідношення статей при розведенні. Способи визначення статі по поведінці і зовнішності, як наприклад тривалість затримування на лежанні, більш біле черевце, рух хвоста, більш важке тіло, поведінка при годівлі і т.д. є ненадійними. У відстріляного або спійманого зайця стать можна визначити при огляді виходів статевих органів, у зайчихи – виявленням черевних і грудних сосків (рис. 6.4).

Спить заєць із закритими очима. Твердження, що він спить з відкритими очима виходить від незнання поведінки цієї тварини. З відкритими очима заєць пильно відпочиває на лежанні.

Забарвленням заєць прекрасно пристосований до місць його проживання. Зайця, лежачого, на ріллі, дуже важко виявити. Лише кінчики вух і кінець хвоста чорні, а черво біле.

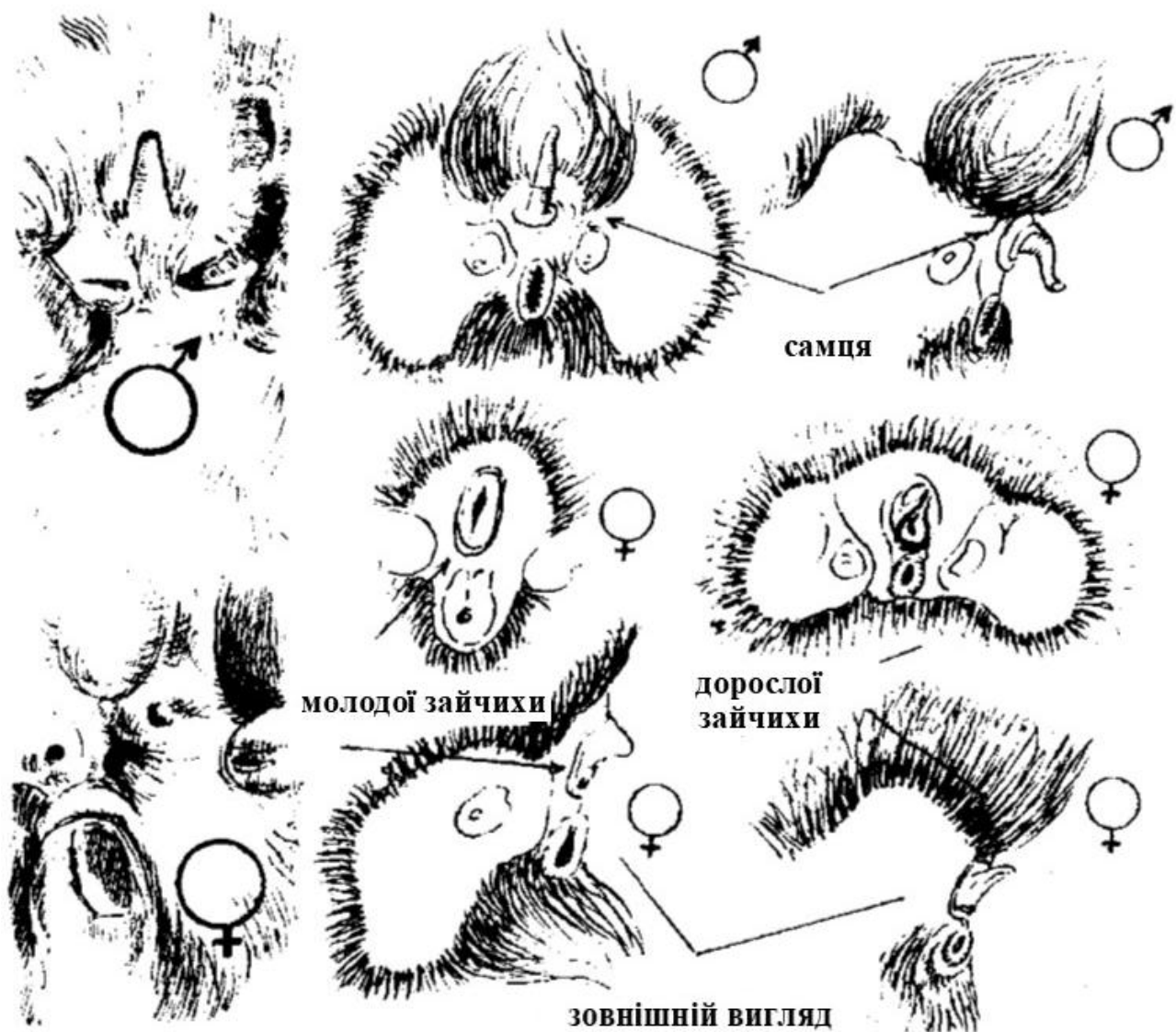


Рис. 6.4. Вигляд статевих органів зайця-русака.

Старий заєць відрізняється від молодого відсутністю хрящового горбка на епіфізі ліктьової і променевої кісток (рис. 6.5).

Дорослий заєць досягає довжини 56 см, з них хвіст – 9 см. Середня маса зайця 3,8 кг, однак трапляються особини, які важать і до 7 кг. Наведену середню масу набирає заєць до 8 місяців життя. Живе заєць максимум 10–12 років.

Велику шкоду поголів'ю зайчат наносять бродячі собаки, кішки, горностаї, лисиці, ласки. З птахів яструби, сіра ворона і сови (пугачі). Багато зайчат гине при механізованих польових роботах (шлейфування, коткування, боронування, при косовиці), а також вночі під колесами машин.

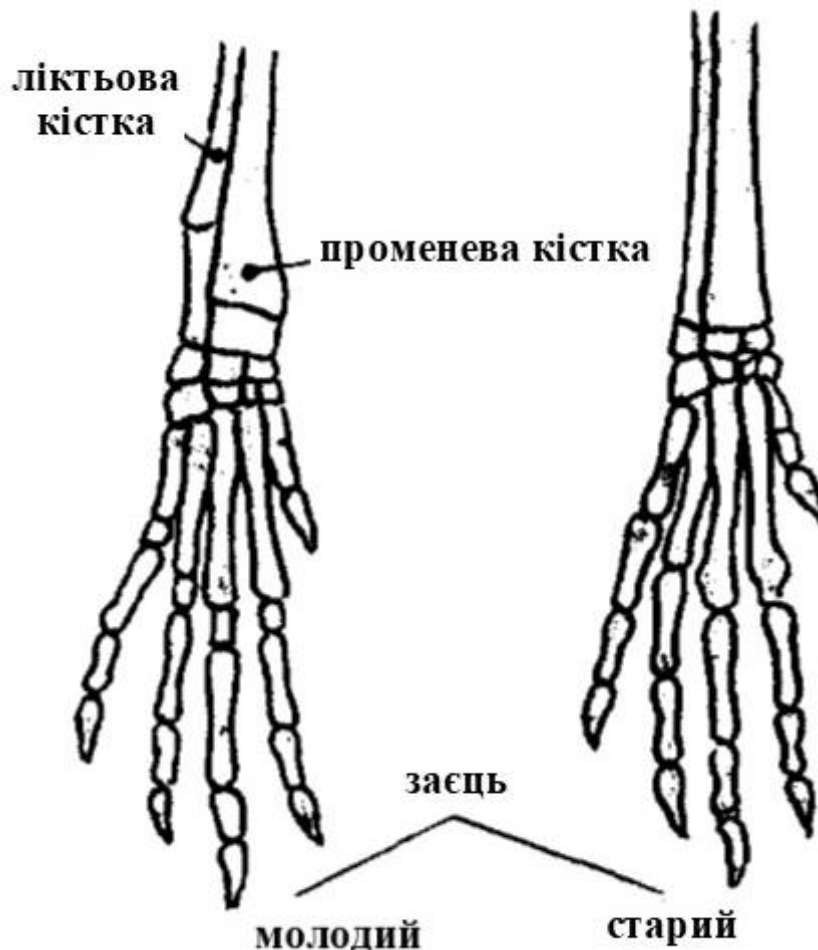


Рис. 6.5. Вікова відмінність ліктьової і променевої кісток зайця-русака.

Ряд Мишоподібні (гризуни) (*Muriformes (Rodentia)*)

Родина Вивіркові (*Sciuridae*)

Вивірка (білка) звичайна (*Sciurus vulgaris* L.). Довжина тіла звичайної білки – близько 45 см, з яких 20 см доводиться на хвіст (рис. 6.6). На кінчиках вух у неї пухнасті хвостики. Найчастіше білки мають червоно-буре забарвлення, але не рідкісні випадки і темно-бурого, чорного, іноді і світлого. Живуть вони у хвойних, змішаних і листяних лісах, в парках, на кладовищах і у великих садах. У неї багато ворогів, вона схильна до багатьох захворювань і

тому чисельність білки відносно невелика. Білка занесена до Червоного списку МСОП, як видів з найменшим ризиком. В Україні охоронного статусу не має.



Рис. 6.6. Білка звичайна:

1 – доросла тваринка в літньому хутрі, 2 – доросла тварина в зимовому хутрі, 3 – дупло, обжите білкою, 4 – гайно, 5 – відбитки передніх та задніх лап на мокрому піску та глибокому снігу, 6 – відбиток задньої лапи, 7 – відбиток передньої лапи, 8 – залишки шишки ялини та сосни після об’їдання білкою, 9 – горішок ліщини, з’їдений білкою, 10 – будова черепа білки, 11 – послід.

Харчується білка насінням лісових дерев (рис. 6.7), бруньками, грибами, ягодами і т. д., але іноді шукає і тваринну їжу і при нагоді може розоряти гнізда птахів. На зиму робить собі запаси. Зазвичай білка поселяється в кроні дерев, де і влаштовує собі гніздо (гайно), добре укрите від дощу, але може поселятися і в дуплах. Взимку вона не впадає в сплячку, а при несприятливих погодних умовах з гнізда виходить зрідка.

Вагітність у білки триває 38 днів і зазвичай буває два рази на рік; при цьому народжується від 3 до 6 абсолютно сліпих і голих дитинчат, багато з яких стають жертвами дрібних хижаків (особливо куниць) і всіляких хвороб.



Рис. 6.7 Білка звичайна харчується насіння бука лісового.

Лісовому господарству білки завдають значної шкоди, особливо в хвойних лісах, оскільки поїдають насіння дерев (див. рис. 6.6.). Зимове хутро білки досить цінне, тепле, м'яке, але не міцне.

Родина Хом'якові (*Cricetidae*)

Ондатра (мускусний пацюк) (*Ondatra zibethica* L.). Вид інтродукований з Північної Америки, після чого вона поширилася по всій країні (рис. 6.8). Її шерсть бура, внизу світліша з сіруватим, жовтуватим, навіть рожевим відтінком. Пальці задніх кінцівок оснащені плавальною перетинкою (рис. 6.9).

Ондатра мешкає частіше на берегах озер і річок, каналів і струмків, де в глинистому ґрунті робить мережу підземних коридорів, в яких розмножується. Головну нору вона має на суші. Окремі коридори з нори виходять з одного боку на поверхню землі, з іншого – у воду. Але якщо берег не дуже зручний для будівництва, то ондатра робить з водних рослин над землею куполоподібну будову, заввишки 80–100 см, яке має кілька житлових камер і вихід під водою (див. рис. 6.8).

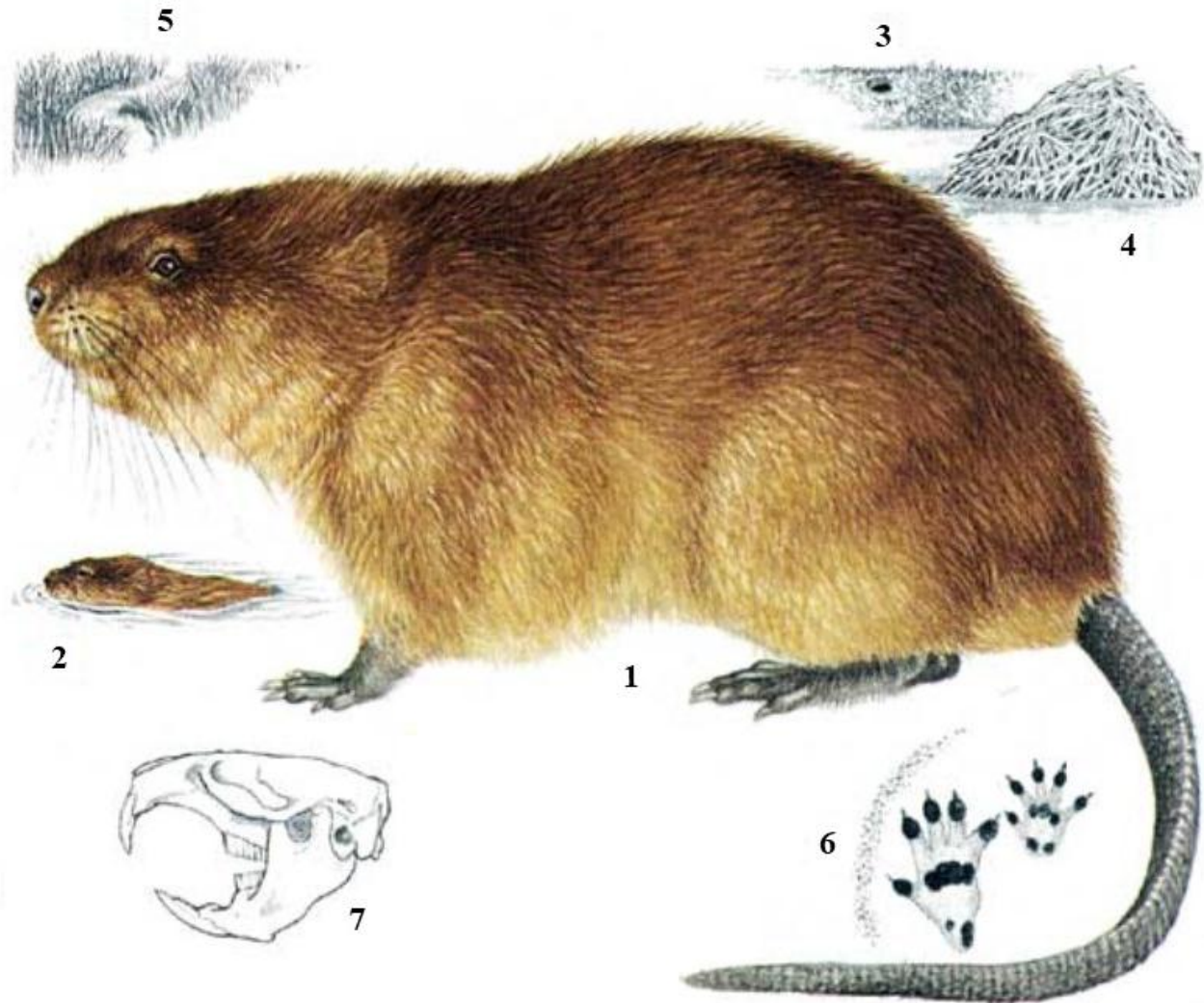


Рис. 6.8. Ондатра:

1 – доросла тварина, 2 – вигляд тварини при плаванні у воді, 3 – улаштування нори на крутому схилі біля водойми, 4 – облаштування хатки з водної рослинності, 5 – стежки, протоптані в прибережній рослинності, 6 – відбитки задньої і передньої лапок, 7 – будова черепа.

Їжа ондатри в основному рослинна, але іноді вона харчується і тваринною їжею, особливо двостулковими молюсками, жабами, раками і молоддю риби. Живу рибу вона не ловить. Головну частину її їжі становить водна рослинність, яку взимку ондатра поїдає під льодом.

Рибному господарству ондатра завдає шкоди, розриваючи береги ставків. Ця шкода особливо значна при великому розмноженні ондатри, тому в

минулому дозволялося знищувати ондатру всіма можливими засобами. У результаті нині ондатра навіть в зручному для неї середовищі менш поширена.

До числа мисливських тварин ондатру зарахували через її цінне хутро. До недавніх пір на ондатру міг полювати кожен. Тепер же ондатру можна тільки відловлювати, і то з дозволу власника мисливського угіддя. Стріляти в ондатру заборонено. У період розмноження вона охороняється.

Злучаються ондатри кілька разів на рік, з березня до серпня. Вагітність у самки триває 4 тижні. У коридорах нори, а іноді і поза них у самки народжується 2–3 рази на рік приблизно по 5–8 червоно-рожевих, абсолютно голих дитинчат, які в перші дні нічого не бачать. 4 тижні вони харчуються молоком матері, а потім починають добувати собі їжу самостійно; швидко ростуть і через 4 місяці досягають величини дорослої ондатри.



Рис. 6.9. Особливості будови тіла ондатри:

1 – передня лапа, 2 – задня лапа з плавальними перетинками між пальців, 3 – хвіст сплюснений з боків і вкритий лускою.

Ряд Хижі (*Carnivora*)

Родина Ведмедеві (*Ursidae*)

Бурій ведмідь (*Ursus arctos* L.) живе в тихих глухих лісах Карпат, інколи зустрічається в Поліссі на кордоні з Білоруссю (рис. 6.10). Це найбільший хижак, що живе тут на волі. Дорослий ведмідь має довжину близько 2 м, висоту 125 см і важить від 150 до 350 кг. Тіло вкрите густим хутром. Забарвлення хутра варіює від чорно-бурого до світло-сірого.

Ведмідь при пересуванні наступає на всю ступню, яка не вкрита шерстю. На ступні у ведмедя п'ять пальців з сильними і товстими кігтями. Неповоротке тіло ведмедя насправді не є таким незграбним, як це здається.

Хоча ведмідь ледачий в рухах, проте він може швидко бігати, добре лазити по деревах, особливо в молодому віці, і непогано плавати. На початку зими ведмідь залазить у барліг, який він найчастіше влаштовує під вивернутими деревами, в скельних печерах і т. п., де він відпочиває. Такий відпочинок називається зимовою сплячкою, яку ведмідь час від часу перериває. Свій барліг він дбайливо вистилає.

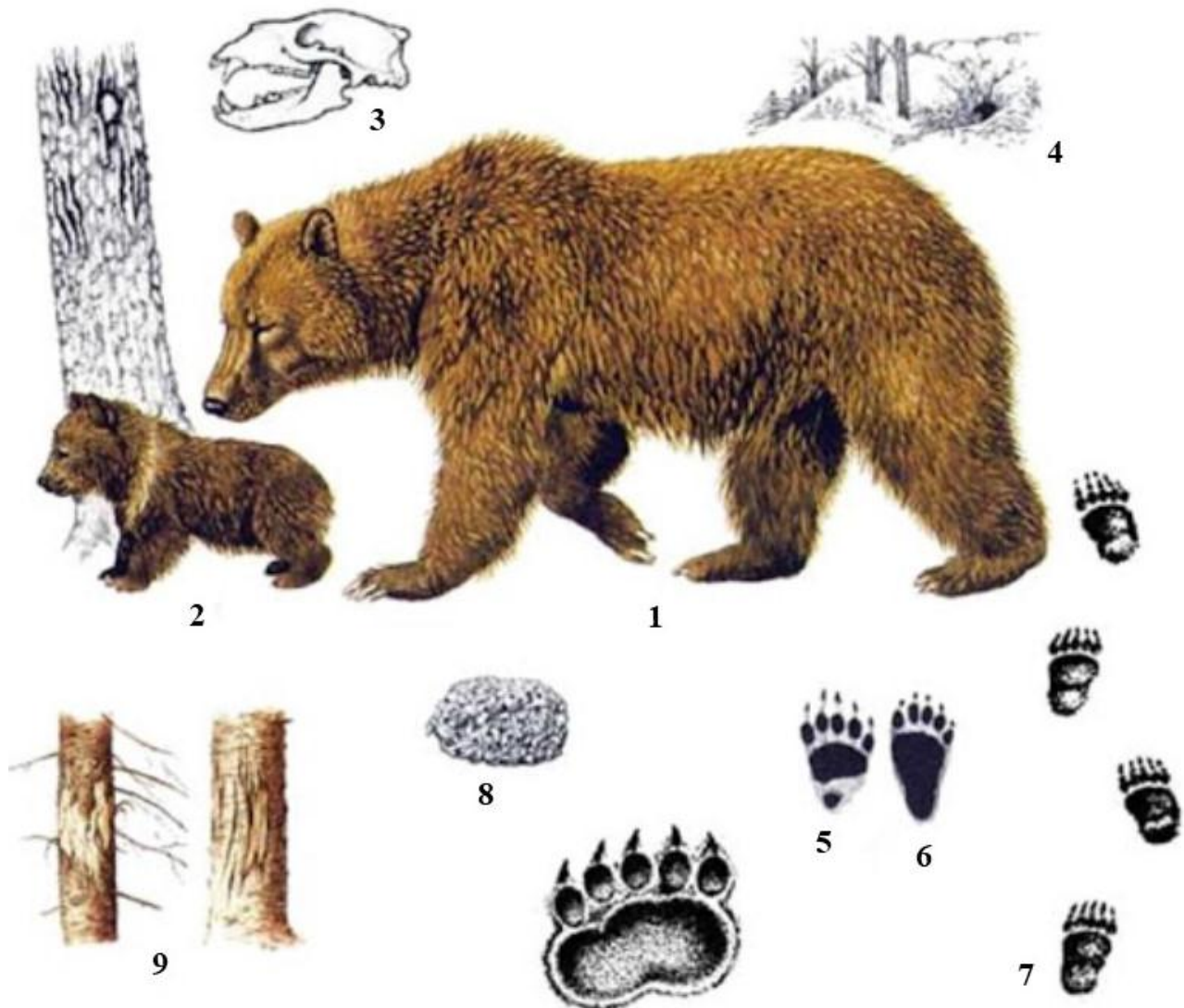


Рис. 6.10. Ведмідь бурій:

1 – доросла особина, 2 – ведмежа, 3 – будова черепа, 4 – барліг, 5 – відбиток передньої лапи, 6 – відбиток задньої лапи, 7 – сліди на мокрому ґрунті, 8 – послід, 9 – дряпання стовбурів дерев для мічення території.

Ведмідь всеїдний: поїдає зерно, кукурудзу, гриби, жолуді, дуже любить поласувати малиною, ловить жаб і рибу, із задоволенням їсть мед, розгрибає мурашник, їсть також і падаль, а деякі особини нападають на живих домашніх і диких тварин. У ведмедя прекрасний нюх, зір – більш слабкий. Ведмідь – дуже обережна і полохлива тварина.

На мисливській мові самця називають ведмедем, самку – ведмедицею, а дитинчат до двох років – ведмежатами. Статева зрілість настає на 4–5 рік. Живуть ведмеді в моногамії. Парування відбувається в травні-серпні. Вагітність у ведмедиці триває 7–8 місяців. Ведмеді характеризуються прихованою заплідненістю (так само як у косуль), причому дійсний розвиток зародка триває тільки 8–10 тижнів. У період зимової сплячки (в грудні-лютому) у ведмедиці народжуються 2–4 ведмежат, завбільшки з білку, слабкі і протягом 4–7 тижнів – сліпі (рис. 6.11). Ведмежата залишаються з матір'ю 2–3 роки, разом з якою живуть і старші ведмежата.



Рис. 6.11. Ведмедиця з ведмежатами.

У спокійному стані ведмідь бурчить, коли він сердиться – ричить, в сильному гніві – реве. Голодні ведмежата зазвичай скиглять.

Ведмеді зазвичай уникають людини. Але якщо звір поранений, або піддається нападу, або ведмедиця боїться за ведмежат, то звір блискавично

кидається на ворога, потужним ударом передньої лапи збиває його з ніг і починає мучити.

Нині практичне значення ведмедів для людини невелике. Вони служать об'єктом спортивного полювання. М'ясо багатьох видів їстівне, шкура йде на ковдри. Жир та жовч ведмедів використовують у традиційній медицині для лікування захворювань печінки та жовчних шляхів, нирок, сильних опіків. Об'єктом промислу слугує насамперед бурий ведмідь.

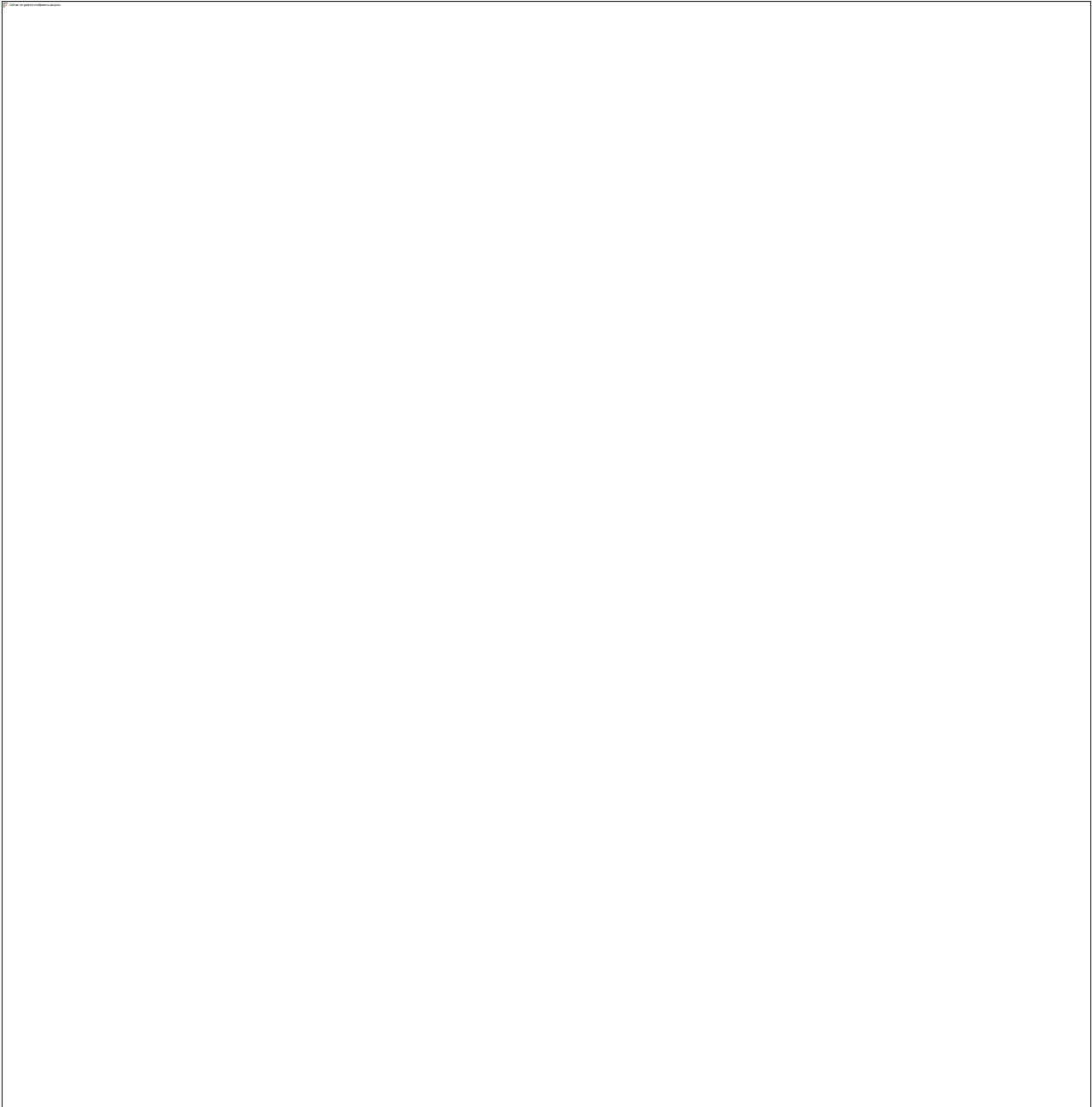


Рис. 6.12. Полювання на ведмедя в давнину на барлозі з рогатиною.

У деяких випадках ведмеді можуть шкодити посівам сільськогосподарських культур (вівса, маніоку) та полювати на свійську худобу, а також розорювати пасіки.

Чисельність та ареали всіх видів ведмедів протягом ХХ сторіччя значно скоротились, що поставило вимогу введення обмежень на полювання та спеціальних заходів охорони. До Червоного Списку Міжнародного Союзу Охорони Природи занесені: велика панда як вимираючий вид, гімалайський, очковий, білий ведмеді та ведмідь-губач – як вразливі види.

Ведмідь бурий занесений до Червоної книги України.

Родина Котові (*Felidae*)

Рись звичайна (євразійська) (*Lynx lynx* L.) – красивий хижак із родини котячих, якому загрожувало повне знищення (рис. 6.13). Довжина рисі (разом з хвостом в 15–20 см, кінець якого має чорне забарвлення) становить 130 см, висота – 75 см. Рись має жовте забарвлення з темними плямами.

Підняті трикутні вуха, довжина яких 4 см, мають на кінці довгі китиці з чорними волосками; вуса такі ж, як у кішки. На щоках шерсть подовжена, у вигляді бакенбард. Лапи у рисі – стовбуваті з великими ступнями, передні ступні – з п'ятьма пальцями, задні – з чотирма. На пальцях втяжні кігті. Доросла рись важить 20 кг і більше.

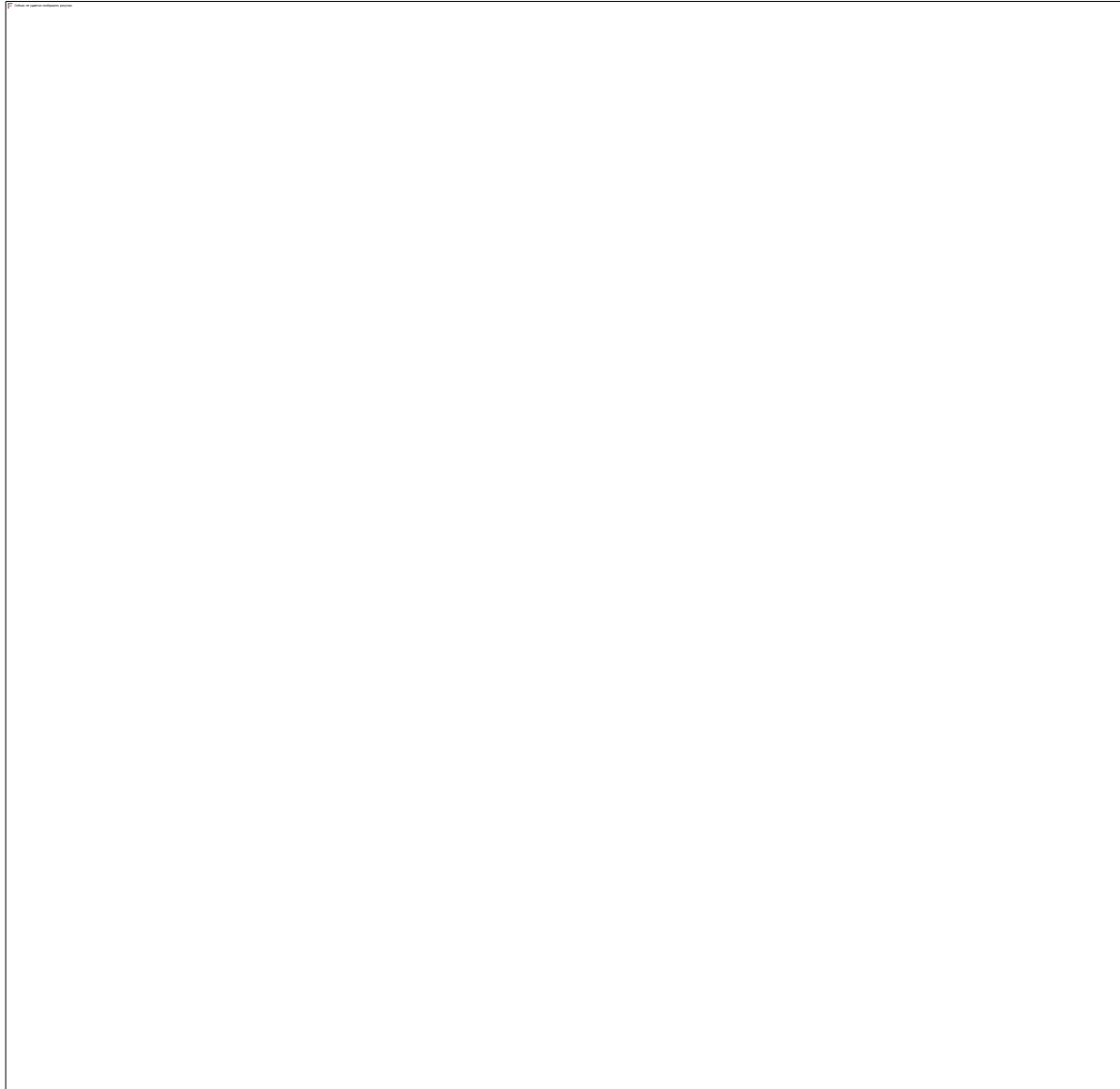


Рис. 6.13. Рись звичайна:

1 – доросла особина в літньому хутрі, 2 – зимове забарвлення хутра, 3 – відбиток лапи, 4 – будова черепа, 5 – слід, 6 – сліди на мокрому піску.

Рись має чудове зір і слух, але більш слабкий нюх. Це дуже боязка тварина. Від людини рись ховається. Це сильний хижак, який нападає на все живе, починаючи від мишей і кінчаючи дорослими самками оленя. Іноді може розтерзати більше тварин, ніж їй потрібно. На полювання ходить у присмерку. До своєї здобичі рись підкрадається або чекає її в зручному місці. Рись бігає не надто швидко, але, переслідуючи здобич, вона наздоганяє її 5–6-ма довгими стрибками. У місці свого перебування не терпить диких кішок і лисиць. Коли рись виловить всіх тварин на своїй ділянці, вона переселяється в інше місце.

Рись живе на самоті. Тільки в період спарювання (з лютого по квітень) можна зустріти велику кількість рисей – самців, що претендують на самку. Через 10–11 тижнів самка народить у скелях, під пнем або в барлозі 2–4 рисенят, які 14 днів бувають сліпими і покритими білою вовною.

Рись занесена до Червоної книги України.

Родина Псові (*Canidae*)

Сірий вовк (звичайний вовк) (*Canis lupus* L). Цей хижак із родини псових за забарвленням і статуєю нагадує німецьку вівчарку (рис. 6.14). Довжина вовка включаючи хвіст (45 см) – 100 см, висота – 75–85 см. На відміну від собаки, хвіст у вовка завжди опущений. Кінцівки у вовка довгі. На передніх лапах у нього п'ять пальців, на задніх – 4, які закінчуються кігтями. Вовчиця слабкіше вовка і має більш загострену морду.

При швидкому розмноженні вовки можуть завдати великої шкоди не тільки диким, але й домашнім тваринам. Взимку вовки полюють в зграях, що представляють собою одну сім'ю. У країнах, де вовки є у великій кількості – в період зимових голодовок вони можуть об'єднатися в більш численні зграї. Вовки не гребують і падаллю.

У вовка добре розвинені органи чуття. Він дуже товариський і обережний, особливо коли має достатньо харчів. Їжу вовк видобуває постійно, особливо вночі. До своєї здобичі не підкрадається, як хижаки з родини котячих, а вистежує її і заганяє. Деякі особини з вовчої зграї часто чекають здобич у засідці. Якщо вовки дуже голодні, то можуть бути небезпечні і для людини. Самотній вовк людей уникає.

Вовк дозріває лише на третьому році життя. Парування вовків відбувається в січні-лютому. Вовчиці в період спарювання залишають на слідах краплі крові, як лисиці. Вагітність у вовчиць триває 9 тижнів. Щениться вовчиця в добре укриту лігві у віддалених глухих лісових хащах, народжуючи 4–8 вовчят, абсолютно сліпих, яких 6 тижнів вигодовує своїм молоком.

Дорослий вовк важить від 30 до 60 кг. Вовки завдають великої шкоди не тільки мисливському, а й сільському господарству, оскільки нападають на диких і домашніх тварин і є рознощиками сказу.

Лисиця звичайна (*Vulpes vulpes* L) – один з поширених хижаків з родини собачих, живе в норах, в яких ховається особливо в негоду (рис. 6.16). У гарну погоду в нору взагалі не залазить. Її довжина разом з хвостом, який на кінці має біле забарвлення, становить близько 140 см, а висота – 35 см. Важить лисиця близько 6–10 кг. У неї добре розвинені органи почуття. Харчується лисиця як тваринною, так і рослинною їжею. Полює в основному вночі; до людського житла вона наближається в тому випадку, якщо дуже голодна. Головною їжею лисиці є дрібні ссавці, але вона поїдає і комах, хробаків, моллюсків, плоди, а в період вирощування лисенят і взимку ловить птахів, які гніздяться на землі, кроликів, зайців, дитинчат косулі і домашню птицю.



Рис. 6.14. Сірий вовк:

1 – доросла особина, 2 – вовчеля, 3 – будова черепа, 4 – лігво, 5 – слід, 6 – відбиток передньої лапи та сліди собаки, 7 – відбиток передньої лапи та сліди вовка, 8 – підлегла особина в ієрархії зграї, 9 – панівна особина в ієрархії зграї.

Більшу частину року лисиця живе на самоті. Вона залишає свою сім'ю і до кінця осені полює одна. Тільки взимку можна побачити лисячу пару, яка перед спарюванням об'єднується. У січні-лютому, в період тічки, самка залишає на своїх слідах краплі крові. Самець женеться за самкою до тих пір, поки йому не вдасться з нею злучитися. Самці через самок б'ються між собою. Парування відбувається в норі. Вагітність у лисиць триває 50–56 днів, і в березні-квітні лисиця народжує в норі 4–8 сліпих (близько 14 днів) лисенят, які 6 тижнів вигодовуються молоком матері, а через чотири місяці стають зовсім самостійними.



Рис. 6.15. Відмінні ознаки вовка і собаки:

А – статура і сліди вовка, Б – статура і сліди вівчарки, В – череп і щелепа собаки, Г – череп і щелепа вовка; 1 – в черепі вовка вінцевий шов в тому місці, де перетинає черепний гребінь, дугоподібно виступає, 2 – дуги виличних кісток у вовка могутні і широко вигнуті з боків, 3 – виступи на лобовій кістці у вовка помітно виступаючі з боків.

Сільському господарству лисиця приносить користь тим, що знищує шкідливих дрібних гризунів, особливо польових і домашніх мишей. Але іноді лисиця може завдати великої шкоди птахівничому господарству. Для мисливського господарства лисиця теж корисна, тому що знищує хворих і занепалих тварин. Але в мисливських угіддях, де розводяться дрібні тварини, лисиця може завдати значної шкоди.

У основи хвоста лисиця має пахучу залозу, зарослу білою вовною, яку називають «фіалкою». З цієї залози, особливо в період спарювання, виділяється рідина, яка погано пахне.

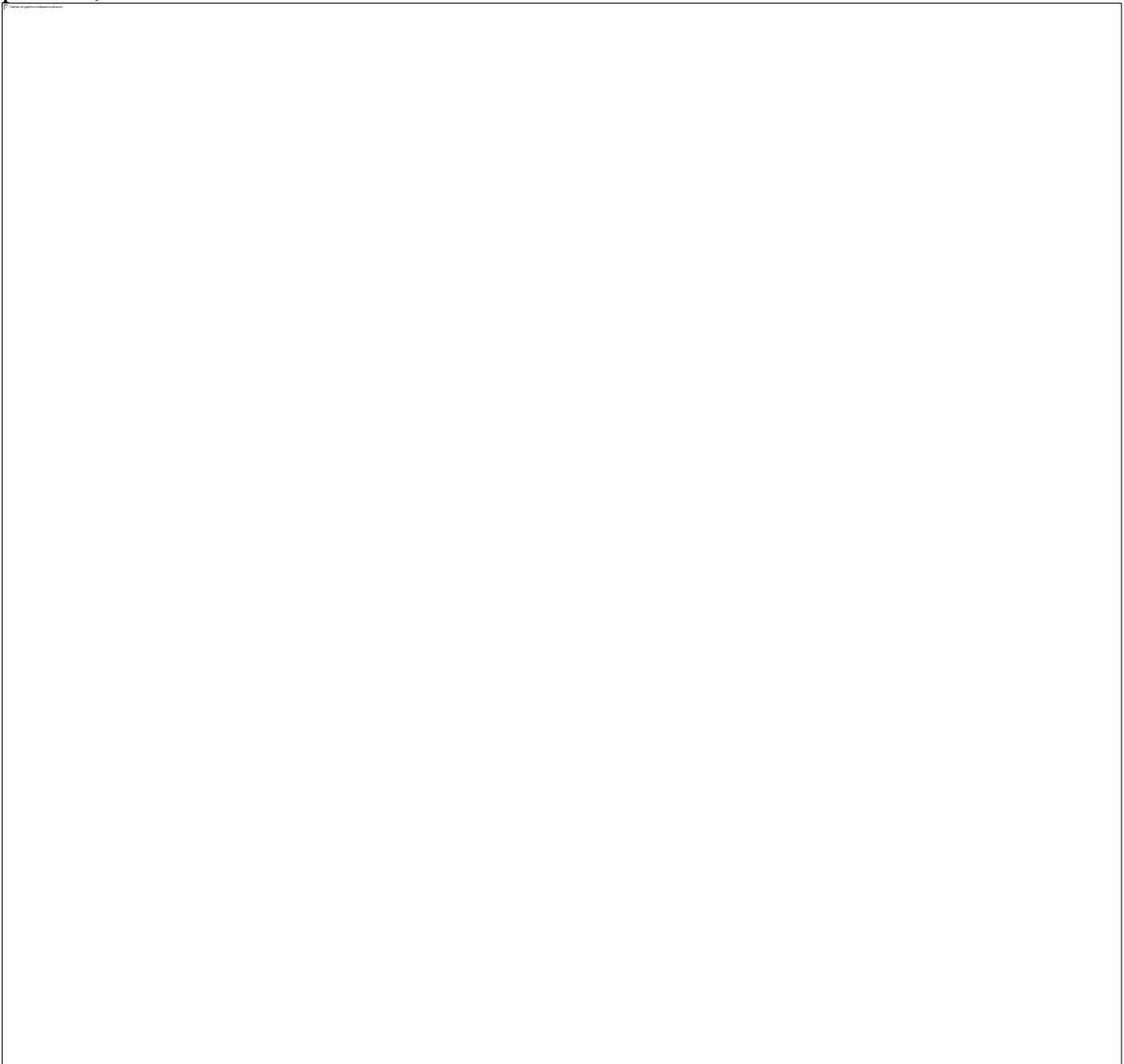


Рис. 6.16. Лисиця звичайна:

1 – доросла особина, 2 – лисеня, 3 – лисиця з темним (вугільним) забарвленням вовни, 4 – будова черепа, 5 – лігво, 6 – слід, 7 – відбиток лап лисиці, 8 – слід лисиці, 9 – відбиток лапи собаки, 10 – слід собаки.

Найбільш поширена руда лисиця з білою вовною на шиї і на животі. Лисиць з більш темно забарвленою шерстю називають вугільними. Зимова шкурка лисиць досить цінна.

Єнотовидний собака (єнот уссурійський) (*Nyctereutes procyonoides* Gray). Вид інтродукований з Далекого Сходу (рис. 6.17). Єнотовидний собака має сіро-буре забарвлення, темні ноги і темну маску на морді з бакенбардами. У темний колір пофарбовані також лопатки і поздовжня смуга на спині, що утворюють хрестоподібний малюнок. Довжина його тіла становить 65 см, хвоста – 16 см. Важить єнотовидний собака 4–5 кг, восени 8–10 кг.

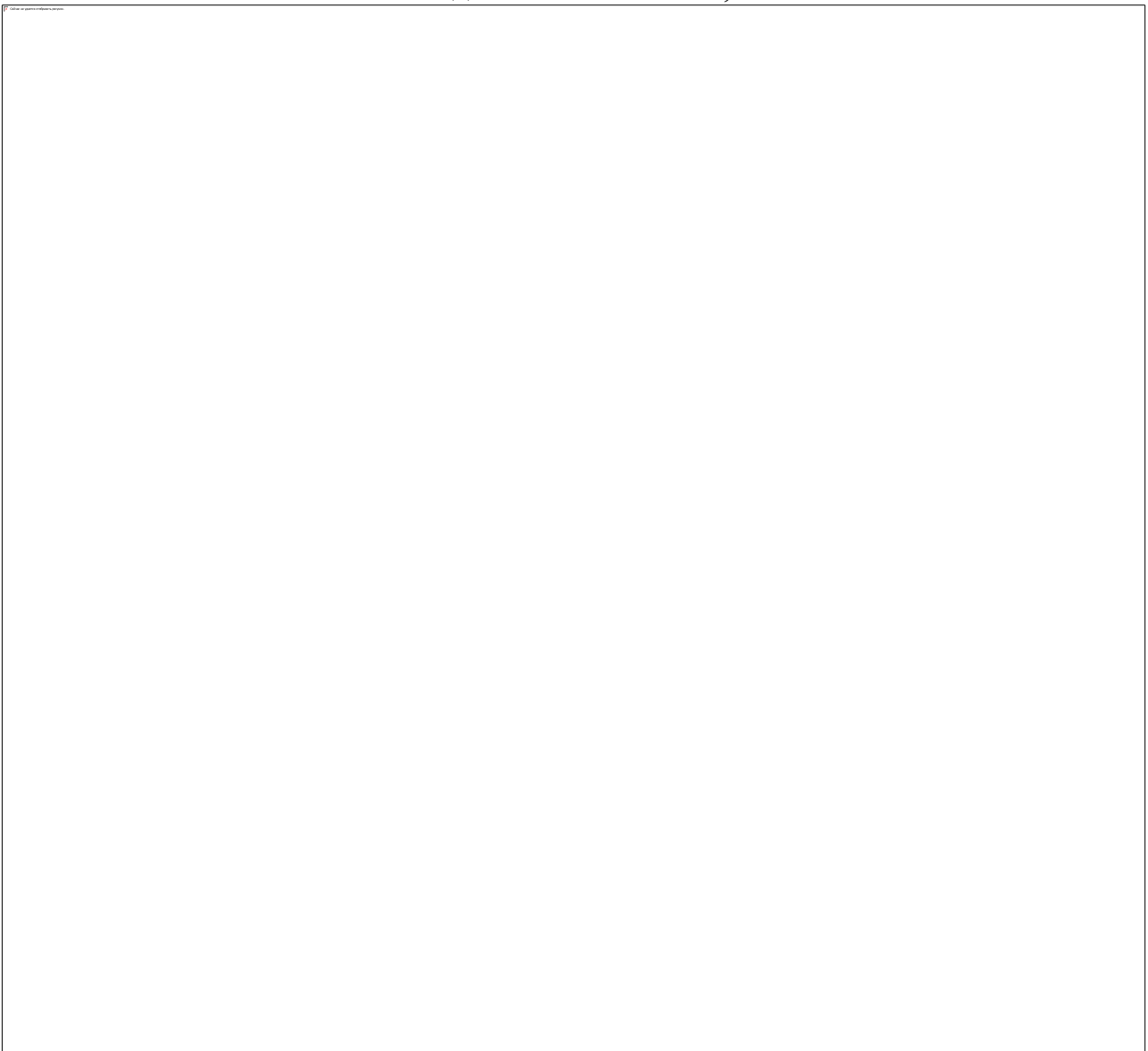


Рис. 6.17. Єнотовидний собака:

1 – доросла особина, 2 – лігво, 3 – слід, 4 – відбитки лап, 5 – сліди, 6 – будова черепа.

Єнотовидний собака любить хвойні ліси із струмками і болотами, де ростуть очерети і чагарники. Він веде нічний спосіб життя, але іноді полює і вдень. Живуть собаки парами або сім'ями. Вдень вони знаходяться в норах під землею.

Взимку впадає в сплячку, яка часто переривається.

Спарювання відбувається в березні. Через 60–64 дні самка щениться 6–8 щенятами, які майже два тижні бувають сліпими. Про них піклуються обидва батьки. Сім'я зберігається до кінця зими.

Собака харчується як тваринною, так і рослинною їжею, комахами, моллюсками, рибою, дрібними гризунами, зайцями, розорює гнізда птахів, які гніздяться на землі, і ловить їх пташенят, поїдає овочі, плоди і зерно.

За єнотовидним собакою слід ретельно стежити, так як через нічний спосіб життя важко виявити його присутність у мисливських угіддях.

Родина Мустелові (куницеві) (*Mustelidae*)

Борсук (*Meles meles* L.). Живе у лісах і гаях по сусідству з полями і луками, на сонячних лісових вирубках, в гущавині лісу і між скелями. Його довжина разом з хвостом (15–20 см) становить 90 см, а висота – 30 см (рис. 6.18).



Рис. 6.18. Борсук:

1 – доросла особина, 2 – дряпання стовбура дерева для мічення території, 3 – будова черепа, 4 – лігво, 5 – послід, 6 – відбитки лап, 7 – сліди.

У борсука біляста голова з чорними смугами по обидва боки від морди до самих вух. Досить короткі і попереду більш товсті кінцівки мають п'ять пальців, які закінчуються кігтями. Борсук наступає на всю ступню. Під хвостом у борсука знаходиться парна пахуча залоза. Вгодований борсук важить восени від 12 до 20 кг, навесні після зимової сплячки – 6–12 кг.

Борсук живе на самоті в просторій норі під землею, вистеленій мохом і листям. З лежбища в норі до поверхні землі веде безліч взаємно пов'язаних коридорів. Деякі сусідні переходи закінчуються лежбищем, великі старі борсучі нори являють собою справжні підземні замки, особливо якщо вони зроблені в скелястій місцевості. Цілий день він вилежується в норі і в сутінках виходить на полювання. Зір у нього слабкий, нюх – середній, а слух – чудовий.

Борсук – дуже охайна тварина. У літній період він не випорожнюється в норі, а біля неї в спеціально вигребених ямках. Взимку борсуки також випорожнюються в сусідньому з лежбищем коридорі, де нечистоти ретельно закопують. Зимову сплячку, яка триває від листопада до березня, часто переривають.

Борсуки живуть зазвичай самотньо, разом тільки в період парування і вирощування дитинчат. Молоді борсуки спаровуються навесні, старі – влітку і на початку осені. Борсуки відрізняються прихованою вагітністю, яка триває 153–277 (іноді до 365) днів. Розвиток зародка відбувається уповільнено через зимову сплячку.

Самка борсука народжує в лютому-квітні 3–5 борсучат, які 28 днів нічого не бачать. Борсучата залишаються біля матері до наступного її спаровування і через рік дозрівають.

Господарське значення борсука – неоднозначне. З одного боку, борсук харчується хробаками, дрібними гризунами, комахами, равликами, плазунами, корінням, лісовими плодами і т. п. З іншого – він знищує і насиджені яйця птахів, які гніздяться на землі, і молодняк дрібних хутрових тварин. Але найбільший збиток борсук завдає в фазанаріях. Багато шкоди від борсуків і в виноградниках. У лісовому господарстві приносить більше користі, ніж шкоди.

У борсука досить пристойне м'ясо; десь воно вважається делікатесом, але м'ясо завжди потрібно добре проварювати, щоб знищити паразитів, які живуть у ньому. Борсуковий жир використовується досить часто і в наш час в народній медицині. Крім того жир використовується для консервації шкіряних виробів. Хутро борсука менш цінне; з його волосся робляться щітки і помазки.

Борсук занесений до Червоної книги України.

Видра (*Lutra lutra* L.). Як і борсук, видра належить до хижаків з родини куницевих (рис. 6.19). Видра неперевірено пристосована до водного середовища, в якому живе (між пальцями у неї плавальна перетинка, вуха і

паща щільно прикриті, хвіст в поперечному розрізі – круглий). Довжина видри з хвостом (25–35 см) становить 120–160 см, висота – 25–35 см.

У видри кавово-бура, блискуча густа шерсть, яка на голові, шиї і черевці має більш світле забарвлення. Видри здебільшого живуть поодиноці в норі, з якої так званий вентиляційний отвір виходить на поверхню землі, а так званий головний – під воду. Окрім головної норі видра має у своєму районі невеликі, дрібні вириті ямки біля води, куди вона ховається від небезпеки. Видра дуже боязлива, має хороший слух і нюх, але зір – слабкий; прекрасно плаває. Досить добре пересувається по суші, хоча і має короткі кінцівки з п'ятьма пальцями. Харчується видра раками, рибою та іншими хребетними, які мешкають у воді. Вона поїдає також і водних комах, птахів, їхні яйця і різну падаль. Полює видра вночі.

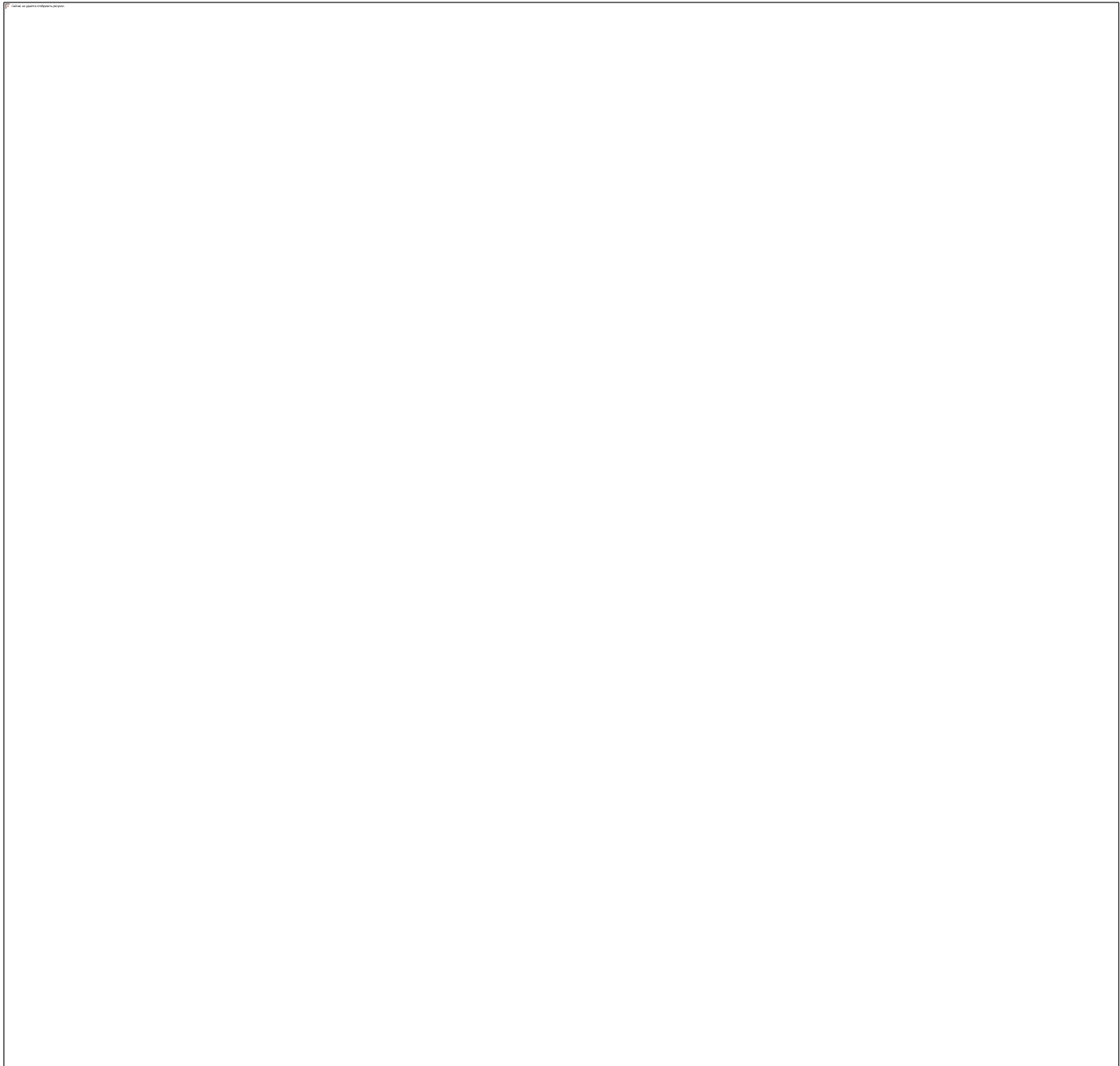


Рис. 6.19. Видра:

1 – доросла особина, 2 – вигляд тварина, що пливе, 3 – облаштоване для харчування місце, 4 – облаштована ковзанка на крутому березі, 5 – лігво, 6 – слід, 7 – відбитки лап, 8 – сліди, 9 – будова черепа.

Паруються видри зазвичай в лютому і березні, але буває і в інші місяці. Вагітність у самки триває 9–12 тижнів (на думку деяких авторів у самки буває і прихована вагітність, що триває до 270 днів), у квітні, а то і в травні вона народжує 2–4, а іноді і 7 дитинчат, які близько місяця нічого не бачать. Дитинчата дозрівають через 2 роки, а за деякими джерелами через рік, однак, самостійними стають вже на першому році життя.

Видра важить від 6 до 10 кг. М'ясо видри – несмачне, пахне тванню і рибою, зате хутро видри – дуже цінне. Якщо видра поселяється поблизу рибальського господарства, то може заподіяти йому великої шкоди.

Видра занесена в Червону книгу України і охороняється цілий рік. Великої шкоди видри наносять забруднення вод і регулювання русел великих і малих річок.

Лісова куниця (*Martes martes* L.) має буре забарвлення. На шиї і грудях у неї жовтувата пляма, що закінчується клином між передніми ніжками (рис. 6.20).



Рис. 6.20. Лісова куниця:

1 – доросла особина, 2 – будова черепа, 3 – облаштування лігва в дуплі або білячому гайні, 4 – слід, 5 – відбиток лап, 6 – слід-двійчатка при швидкому русі, 7 – слід при повільному русі.

Довжина тіла куниць в середньому становить 50 см, хвоста – 25 см, маса – 1,3 кг. Самці трохи крупніше самок.

Живе в лісах – переважно хвойних, змішаних і листяних, і на луках. Лісова куниця – головним чином нічна тварина. Вдень вона ховається в дуплах дерев і в старих пташиних і білячих гніздах. Куниці прекрасно бігають по деревах.

Ласка звичайна (*Mustela nivalis* L.). Довжина тіла– 20–35 см, причому на хвіст доводиться 4–8 см (рис. 6.21). Самець дещо більше, ніж самка.

У ласки таке ж забарвлення, як у горностая. Хвостик у ласки короткий і тонкий (у горностая ж хвіст товстий, більш довгий і більше вкритий шерстю), іноді не має чорного кінчика. Забарвлення нижньої частини тіла – біле або жовтувате. Взимку ласка не змінює забарвлення шерсті на біле, як горностаї. Живуть ласки на узліссях лісу, в ремізах, на межах, пасовищах, полях, у лісах, гаях, на луках, у парках, а також поблизу населених пунктів. Вони мешкають в норах дрібних гризунів, у тріщинах в землі, в трухлявих пнях, в деревах, що впали на землю, в полінах і т. д.

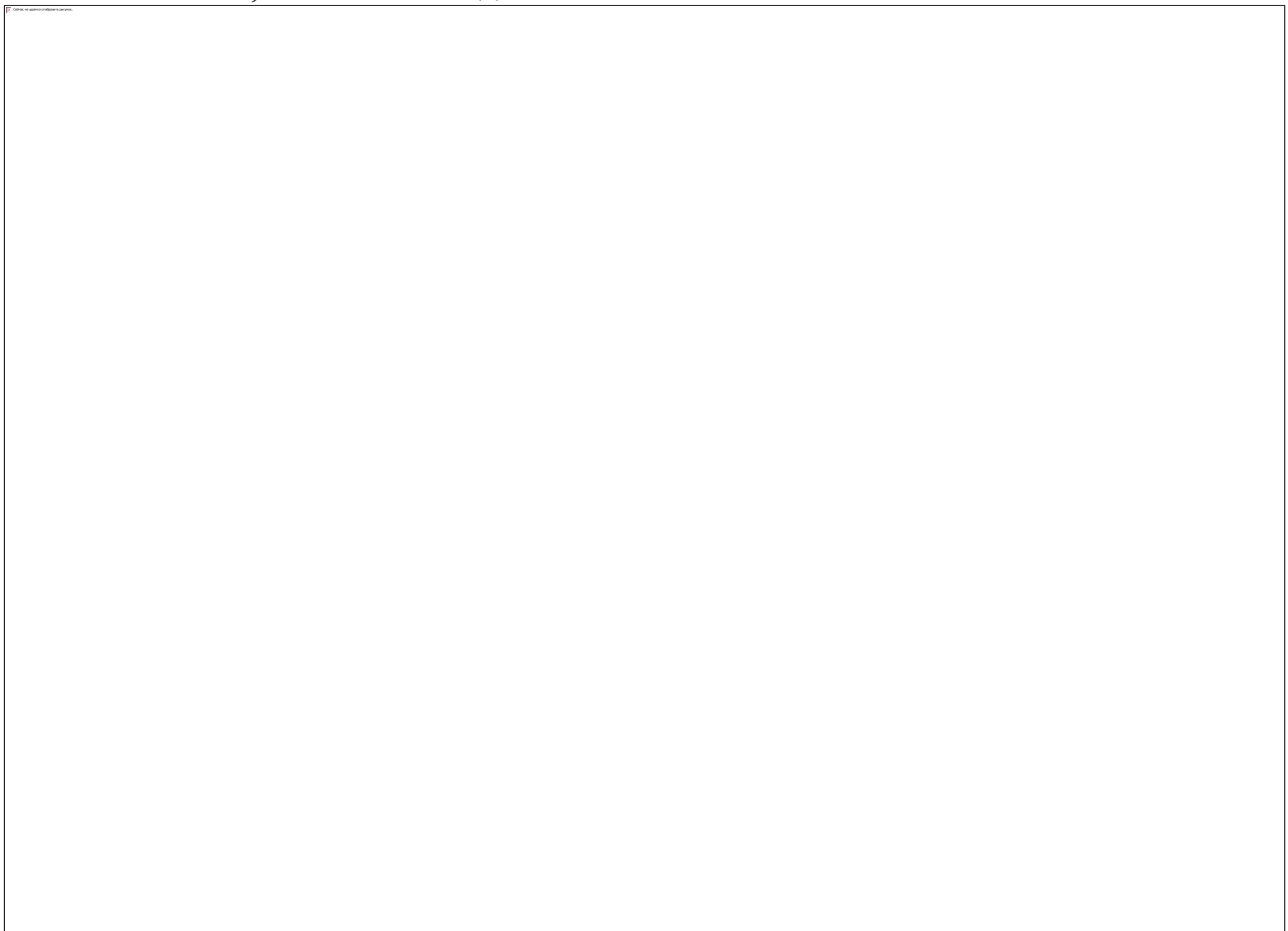


Рис. 6.21. Ласка:

1 – доросла особина, 2 – будова черепа, 3 – облаштування лігва, 4 – послід, 5 – відбиток лап, 6 – сліди.

Харчується ласка тієї ж їжею, що і горностаї – мишами і полівками, поїдає яйця пернатої дичини та інших птахів, що гніздяться на землі, у рідких випадках нападає на кролів і зайців, чим заподіює шкоду. Великі самці воліють ховрахів і хом'яків і т. д. У деяких випадках ласка також поїдає комах, моллюсків, плазунів. Для сільського господарства ласка приносить велику користь. Однак в мисливських угіддях з дрібною хутровою дичиною вона завдає шкоди у випадках великого розмноження і недостатньої кількості мишей і полівок, які є її основною їжею. Полює ласка в основному вночі, але іноді і вдень.

Біологія розмноження ласок точно поки не досліджена. Вважається, що ласки не мають прихованої вагітності і тому вагітність триває нібито близько 5–6 тижнів. Інші дані стверджують, що самка котиться кілька разів на рік, так як дитинчат можна бачити майже весь період вегетації. У вирощуванні дитинчат бере участь і самець. Кількість дитинчат – від 3–4 до 12 – залежить від кількості мишей і полівок. Дитинчата більше 3 тижнів живуть сліпими.

Контрольні питання для самоперевірки

1. Назвіть види хутрових тварин, які Ви знаєте.
2. Скільки приплодів на рік буває у зайця?
3. Звідки інтродуковано єнотовидного собаку?
4. Як облаштовує лігво білка?
5. Який термін вагітності у борсука?
6. Скільки дитинчат народжує ведмедиця?
7. Чим харчується видра?
8. Коли паруються лісові куниці?
9. Який термін вагітності у рисі?

Практичне заняття №7

Тема: **БІОТЕХНІЧНІ ЗАХОДИ В МИСЛИВСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ**

Матеріали та обладнання: літературні джерела, конспект лекцій. Таблиці з демонстраційним матеріалом.

Завдання: Ознайомитися з матеріалом практичного заняття. Коротко записати основні моменти і положення.

Біотехнічні заходи – комплекс різноманітних господарських робіт, спрямованих на поліпшення умов існування, розмноження та збільшення чисельності мисливських звірів. Одним із основних біотехнічних заходів є підгодівля диких тварин. Кормові ресурси звірів та птахів в літній період в десятки разів перевищують зимовий. Дефіцит літніх кормів зустрічається зрідка, зимових – частіше, що вимагає підгодівлі мисливської дичини.

7.1. Підгодівля мисливських тварин

Харчування *лося* в зимовий період має специфіку, яка обумовлює потребу зимової підгодівлі звіра. Його основний зимовий корм – кора і пагони дерев, перш за все осики, верб, сосни, дубу, горобини, ясеню, крушини. Деревно-чагарникові види в зимовий період становлять 90–100% вмісту шлунку лося, в літній період – 20–25%. Зимом за добу лось об'їдає до 120 дерев та чагарників і з'їдає від 750 до 1500 пагонів. Засвоюється корм погано (9–12%), при значних морозах кора промерзає, стає недоступною. Обмежений вибір кормових компонентів, слабка засвоюваність корму, нестача мінеральних речовин призводять до виснаження звірів, до міграції їх у пошуках корму та до концентрації в окремих найбагатших кормом місцях. Останнє призводить до пошкодження молодняків, зокрема культур хвойних порід. Індикатори нестачі корму для лося на зимових стійбищах: інтенсивне поїдання берези, часті погризи кори ялини та ін. Найохочіше лось об'їдає повалене дерево. З огляду на це, найкраще підгодовувати лося порубочними рештками, залишаючи їх на зрубі, або викладаючи невеликими купами в місцях, де лосі тримаються протягом зими. Рекомендується залишати в лісі на зиму осикові дрова, з них лосі об'їдають кору. Часто для підгодівлі лося використовують 20–40-річні осики (інші породи для цього непридатні), призначені для видалення під час доглядових і санітарних рубках. Відбирають такі осики ще літом, кільцюють їх на висоті 1 м, що сприяє збагаченню кори поживними речовинами. Пізно восени дерева зрубують на висоті 1–1,5 м від землі так, щоб при падінні стовбур від пенька не відділявся і ліг, спираючись на гілки крони. Підрубувати осику доцільно при щільності лосів більше 4 голів на 1000 га. В стовбурі поваленого дерева доцільно влаштувати солонці.

Олень європейський потребує більше підгодівлі, ніж лось. Основні корми для нього – сіно, гілкові снопики, зерноsumіш, коренеплоди, силос, жолуді та ін. Годівниці та солонці для оленів встановлюють в місцях, де на підході до біотехнічних споруд і при споживанні корму звірі матимуть широкий огляд (не

менше 100 м). Непридатні для встановлення годівниць насадження з густим підліском, зарості високих трав, зімкнуті молодняки. Олені охоче відвідують годівниці, стіжки сіна, але протягом доби у них спостерігається кілька періодів пасовищної активності. Якщо годувати їх раз на добу, то цей ритм порушується. Тому для оленів рекомендовано ставити серію годівниць вздовж ходу живлення, годівниця від годівниці, чи стіжок від стіжка на відстані біля кілометра, бажано з розміщенням по колу. Підгодівлю розпочинають при встановленні снігового покриву товщиною понад 30 см. Олені надають перевагу сіну з широколистяних трав; злаків та осоки – майже не споживають. Заготівлю сіна необхідно проводити до кінця липня в залежності від погодних умов. При складанні копиць сіно бажано пересипати сіллю (3–5 кг солі на 100 кг сіна).

Як і відносно лося, для забезпечення значної щільності оленя однієї підгодівлі мало. Необхідно постійно покращувати природно-кормову базу шляхом введення у склад деревостану і підліску кормових порід (дуб, ясен, верба, ялівець тощо), покращувати видовий склад трав на луках, періодично зріджувати молодняки, збільшувати мозаїчність угідь та протяжність узлісь.

В багатьох областях України акліматизовано *оленя плямистого*. Порівняно з європейським, він легше звикає до людей, біотехнічних споруд, виходить на дороги, зруби. Способи підгодівлі і види кормів такі, як і для оленя європейського. Добова потреба корму на одну особину – 1,5–2,0 кг сіна та один гілковий снопик.

Зимом *косулі дикі (сарни)*, через обмежений запас корму, тримаються індивідуальних ділянок площею біля 25–50 га. Це утруднює підгодівлю, зумовлює потребу її розосередження по угіддях, влаштування годівниць майже в кожному кварталі. До підгодівлі сарна досить вибаглива. Вона надає перевагу наступним кормам: різнотравному сіну, зерновідходам, картоплі, моркві, капусті, дрібному силосу. Сіно та гілковий корм поїдає вибірково, з кілограма доброго сіна з'їдає не більше половини, решту, як правило, більше не чіпає. При дефіциті улюблених гілкових кормів (дуб, ясен, осика, граб та ін.) індикаторами голоду є поїдання берези, вільхи сірої, ялини. Підгодівлю слід починати при висоті снігового покриву понад 20 см або при меншій глибині, коли утворюється твердий щільний наст, з-під якого тваринам важко добувати корм. Годівниці краще всього встановлювати в рідколіссі (рис. 7.1).

В широколистяних лісах для *свині дикої* необхідно створювати захисні ремізи із шпилькових порід (ялини). На 1000 га угідь достатньо 10–15 га захисних реміз у 2–3 ділянках. Якщо такі ділянки є в наявності, то їх треба підтримувати в природному стані або покращувати шляхом підсадки смереки та ялиці. При посадці лісових культур слід вводити 10–15% плодкових дерев (яблуня, груша, слива, черешня). Поблизу природних і штучних реміз необхідно створювати кормові поля з розрахунку 1,0–1,5 га на 1000 га угідь у 3–4 і більше місцях. На полях найкраще висівати овес і кукурудзу, висаджувати картоплю і топінамбур. Поблизу кормових полів за 500–800 м слід обладнати підгодівельні майданчики, найкраще розмістити тут автоматичні годівниці – 2

на 1000 га угідь. Викладати корм необхідно, в залежності від кормових і погодних умов, переважно з листопада місяця.

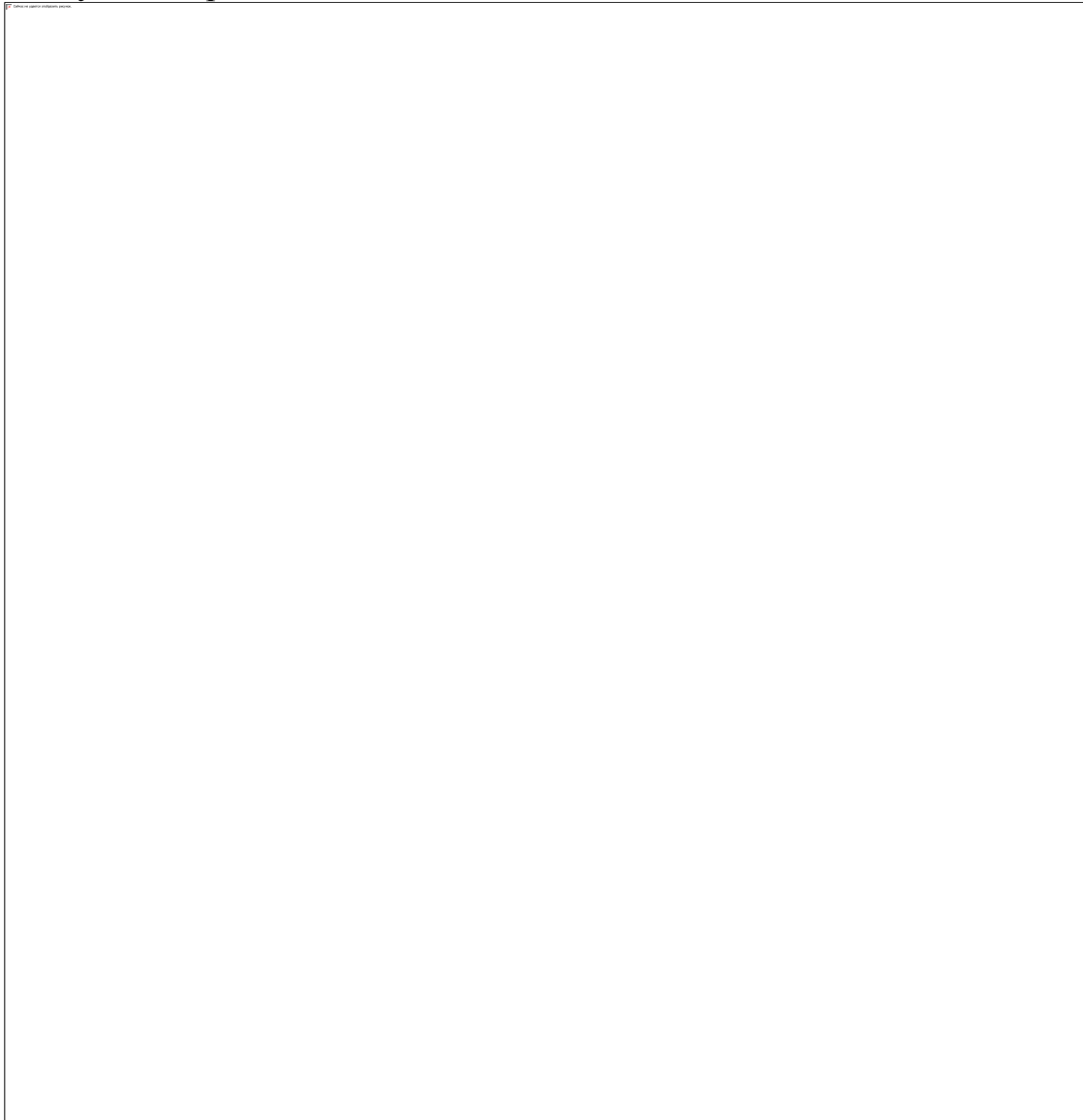


Рис. 7.1. Годівниці:

А – для оленя та косулі зі сховищем кормів, Б – годівниця-бункер, В – пересувна годівниця, Г – годівниця з навісом, Д – годівниця-автомат; Е – універсальна годівниця.

Для підгодівлі *тетерукових птахів* використовують необмолочені снопи вівса, проса, гречки, конюшини. Розвішують їх на кілках, на деревах чи викладають у годівниці. Добова потреба корму глухаря: овес – 40–50 г, ягоди – 15 г; тетерука: овес – 20–30 г, ягоди – 10 г. Годівниці мають вигляд навісу з ящиками для зерна і ягід. Стационарна годівниця для глухаря повинна обслуговувати територію радіусом 500 м. На невеликих галявинах, просіках (бажано поблизу токовищ) можна висівати овес, гречку, пшеницю, вику з горохом, конюшину. Птахи відвідують кормові поля до пізньої осені, звикають до них. Взимку тут доцільно розмістити годівниці, а також пурхалища та гальковища. До кормового поля має бути забезпечений скритий підхід, посіви

повинні впритул підходити до чагарникових або високорослих трав'яних заростей.

В літній період необхідно в угіддях влаштувати гальковища, насамперед біля токів чи на токах. Птахи відвідують їх протягом осені-зими, поповнюючи запас дрібних камінців (гастролітів) у шлунку. Взимку тетерукові птахи споживають, переважно, грубі корми, маса гастролітів у пташиному шлунку в цей період найбільша (у тетерука – до 15 г, глушця – до 40 г). Поряд з гальковищами розміщують пурхалища.

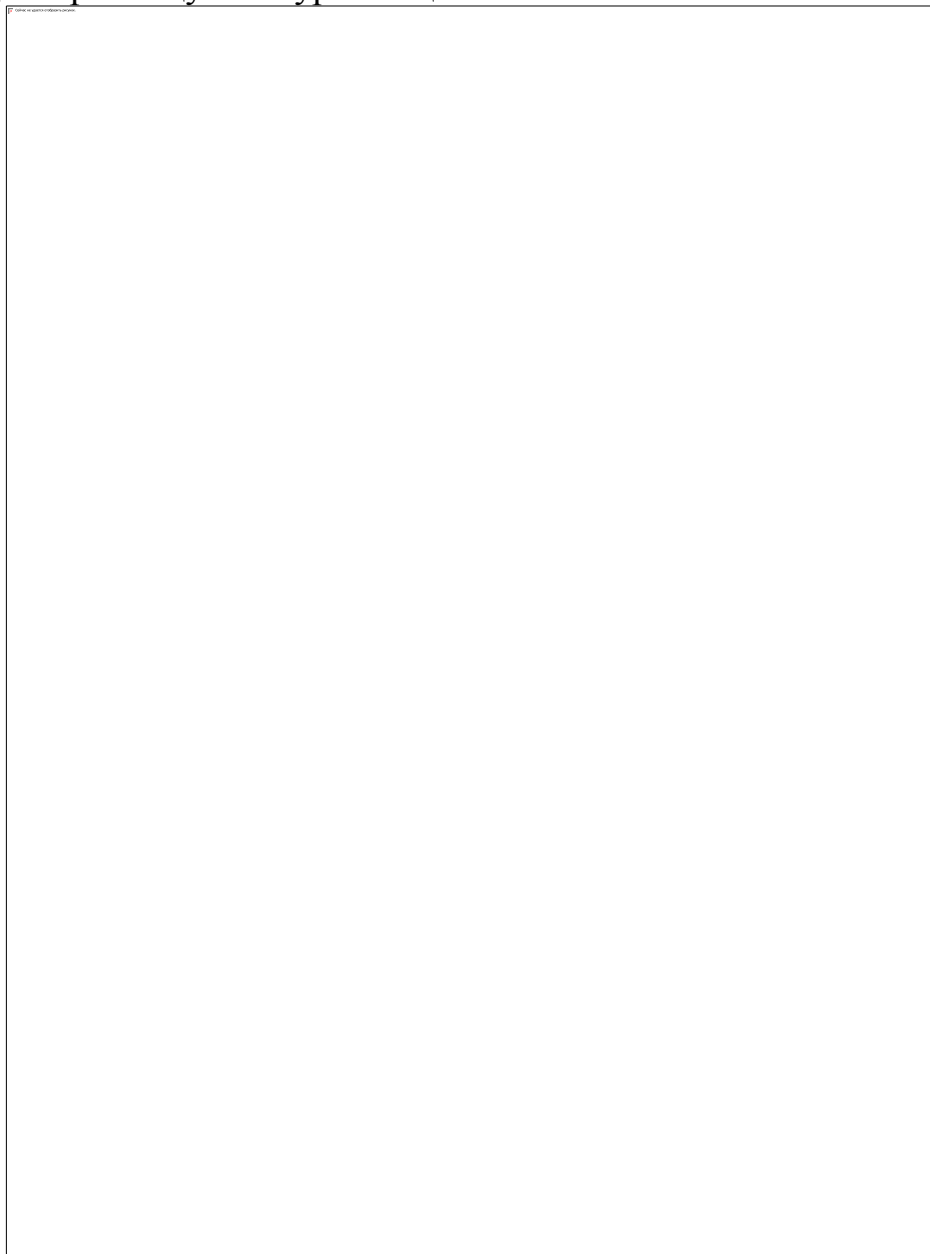


Рис. 7.2. Типи солонців:

А – солонець-стовп, Б – стояк для ратичних та зайців, В – солонець-пень, Г – східець для ратичних.

Біотехнічні заходи для *польової дичини* повинні бути спрямовані, перш за все, на забезпечення сприятливих умов існування. Для куріпок і фазанів багатосніжні зими – особливо важкий період. Куріпки збирають корм на землі,

при глибоких снігах змушені шукати його біля скірт, на дорогах. В цей час істотним кормом для них є насіння високостеблових бур'янів, що ростуть по межах угідь та вздовж доріг. Перехід куріпок на живлення бур'янами завжди вимушений, при сприятливих умовах зимування вони віддають перевагу зеленим сходам озимих культур.

Вимушеним також є перехід зайця сірого на живлення гілковим кормом – корою, пагонами дерев та чагарників. В суворі багатосніжні зими необхідна підгодівля диких тварин, особливо в місцях їх концентрації. Щоб привчити птахів і звірів до підгодівлі, необхідно починати її з осені. Корми для підгодівлі – високоякісне сіно, кропивні віники, зернові відходи, соковиті корми. Сіно і віники краще розвішувати на чагарниках, на висоті 40–50 см над ґрунтом вздовж узлісь, лісосмуг.

Заєць добре поїдає сіно бобових культур, топінамбур, кропивні віники. За несприятливих умов зимування кількість підгодівельних майданчиків встановлюється 1 на 100–150 га. Їх влаштовують по краях полів (за 100–150 м від дороги), в ярах, балках, на узліссях, переораних полях соняшника, кукурудзи, капусти, поблизу лісосмуг, загалом там, де зайців найменше турбують, але у типових стаціях серед тих елементів ландшафту, яким заєць віддає перевагу. Під час рубок лісу частину гілок дерев (осика, верба та ін.) можна привозити в місця концентрації зайців.

Таблиця 7.1 – Орієнтовні нормативи проектування біотехнічних споруд

Види тварин	Годівниці, навіси	Підгодівельні майданчики	Солонці	Водопої	Штучні місця гніздування для дичини
Олень	1 на 10 оленів	-	1 на 10 оленів	1 на 10 оленів	-
Лось	-	-	2 на 10 лосів	-	-
Косуля	1 на 20 козуль	-	1 на 20 козуль	1 на 20 козуль	-
Кабан	-	1 на 10 кабанів	1 на 10 кабанів	1 на 10 кабанів	-
Заєць-русак	-	1 на 20 зайців	1 на 20 зайців	-	-
Фазан, водоплавна дичина	1 на 25 птахів	1 на 1-1,5км узлісся	-	-	80-100 на 1000 га придатних для гніздування угідь

Дикі кролики неперебірливі щодо корму, підгодівлі потребують в осінньо-зимовий період і пізнім літом, коли вигоряє степова рослинність. Підгодовують зерновідходами, сіном лучних і степових трав, гілками плодівих

і лісових дерев, соковитими кормами (буряк, морква, капуста та ін.). Для однієї особини на зимівлю потрібно 5 кг сіна, 5 кг соковитих кормів, 3 кг зерновідходів.

Підгодівлю куріпки сірої можна починати при висоті снігового покриву 10–15 см. Основні корми – фуражне зерно, відходи сіна з насінням бур'янів, вівсяні та кропив'яні снопики. До цих кормів можна додавати дрібно нарізані овочі, картоплю, листя капусти, кісткову муку. Підгодівля проводиться в місцях, де поблизу є природні укриття від негоди та хижаків: узлісся, зарослі чагарників та бур'янів. При їх відсутності споруджують навіси, годівниці типу палатки або грибка. На початку зими влаштовують багато підгодівельних точок (на кожному кілометрі узлісся), пізніше підтримують лише ті, що регулярно відвідуються птахами. Норма підгодівлі – 50–80 г корму в день на одну особину. Для попередження поїдання корму сороками і воронами, на підгодівельні майданчики накладають гілки з колючих чагарників, а зерноsumіш розкидають зверху, куріпки ідуть під гілки, а сороки і ворони не наважуються. Захисні умови польових угідь можна покращити посадкою куртин терену, лоху, глоду, шипшини, малини, використовуючи для таких посадок непридатні для сільського господарства землі – крутосхили, яри, балки тощо.

Фазанів підгодовують з осені, після збору врожаю. Це утримує їх від міграції. Для підгодівлі використовують годівниці різних типів. Розміщують їх в місцях природної концентрації птахів поблизу густих чагарникових заростей. Підгодівельні майданчики на відкритій місцевості фазани відвідують неохоче. Основний корм для підгодівлі фазанів – зернові снопики сорго, проса, вівса та ін. Снопики заготовляють за кілька днів до повного дозрівання, але до початку висипання зерен. На сезон підгодівлі необхідно 8–10 кг зерна на одну особину. Підгодівлю розпочинають з випаданням снігу, корм викладають в другій половині дня.

Біля підгодівельного майданчика потрібно влаштувати гальковища з крупнозернистого піску або дрібного гравію. При відсутності поблизу водою, його влаштовують штучно. Поблизу майданчика не повинно бути високих дерев, які можуть використовуватися пернатими хижаками як спостережні пункти.

Біотехнічні заходи, спрямовані на покращення умов існування **водно-болотних мисливських птахів**, включають в себе підвищення кормових і захисних властивостей водойм, їх гніздопридатності. Це досягається шляхом влаштування штучних гнізд, відтворювальних ділянок, висіву та розсаджування кормових і захисних рослин, підгодівлі та ін. Для викладання корму (зерна, зерновідходів, макухи, жолудів і т.п.) споруджують годівницю: дерев'яний щит, розміром 2×2 м з невисокими бортиками, встановлюється у похилому положенні (дві третини під водою на глибині 10–20 см, третина – над водою) на кілках, забитих у дно водойми. В перші дні корм розкладають по всьому щиту, пізніше тільки на тій частині, що знаходиться у воді (в цьому випадку корм

буде доступний тільки качкам). На березі для качок зернову суміш, з розрахунку добової потреби для однієї качки 80–100 г, викладають в лотки.

Штучні гнізда влаштовують з метою забезпечення можливості гніздування водно-болотних птахів на певній території, тобто збільшення гніздопридатної площі, та з метою захисту кладок від хижих ссавців, ворон, сріблястих мартинів, а також від заливання водою та інших пошкоджень. Штучні гнізда охоче заселяють гоголь, крехи, крижень, широконоска, водяна курочка, галагаз, сіра гуска та ін. Шляхом влаштування штучних гнізд чисельність мисливських птахів вже за рік можна збільшити в п'ять і більше разів.

Таблиця 7.2 – Рекомендовані норми заготівлі та викладки кормів на 1 особину в сезон підгодівлі

Види кормів	Одиниця виміру	Види мисливської фауни					
		Олень	Козуля	Кабан	Заєць-русак	Фазан, куріпка, качки	Тетерук
Сіно лісове, вико-вівсяне	кг	40	10	-	1	-	-
Сінаж (силос)	кг	30	10	40	2	-	-
Пучки із листяних порід	шт.	50	20	-	-	-	-
Снопки зернові	шт.	-	-	-	5	5	5
Зерно, комбікорм, зернові відходи, жолуді, букові горішки, ячмінь, овес	кг	20	15	30	-	5	5
Кукурудза у початках	кг	40	20	80	2	-	-
Коренеплоди	кг	60	30	100	2	-	-

Для розрахунку кількості кормів, які необхідні в зимовий період, приймається (в середньому) сезон підгодівлі строком 100 днів (із 1 листопада по 15 лютого). Тривалість сезону підгодівлі, а також початок і закінчення його, визначаються користувачем мисливських угідь в залежності від конкретних кліматичних та інших умов.

Умовно сезон годівлі ділиться на три періоди із 1 листопада по 30 листопада (30 днів), коли викладається 25% добової норми кормів; другий

період – з 1 по 30 грудня (30 днів) – викладається 50% добової норми кормів: третій період – з 1 січня по 10 лютого (40 днів) – викладається повна добова норма.

Зимова підгодівля мисливських тварин повинна бути спрямована на заготівлю певного запасу кормів з метою не годування тварин, а використання його у екстремальних умовах для рятування тварин від голоду (глибокий сніговий покрив, різка зміна температур, ожеледиця тощо).

7.2 Створення кормових та захисних ремізів

Кормові та захисні ремізи створюються для покращення кормових та захисних умов мисливських угідь протягом багатьох років за нормами, що наведені в таблиці 7.3.

При закладці кормових ремізів необхідно планувати використання асортименту багаторічних видів рослин, які не потребують щорічних складних агротехнічних робіт. Слід враховувати розміщення місць концентрації диких тварин та можливість їх охорони від бракон'єрів. Кормові поля необхідно розміщувати в стороні від доріг загального користування на віддаленні не менше 1–1,5 км від населених пунктів. Найкращими місцями розміщення кормових реміз для копитних тварин є долини невеликих річок. По краю кормових полів висаджують високорослі трав'яні культури (топінамбур тощо), чагарникові породи, які покращують захисні умови угідь.

Таблиця 7.3 – Рекомендовані норми штучного створення кормових та захисних ремізів (га / на 1000 га лісових угідь)

№ з\п	Типи мисливських угідь	Кормові ремізи	Захисні ремізи
Хвойні насадження			
1	Молодняки 1 групи віку	2,0	-
	Молодняки 2 групи віку та середньовікові насадження	2,5	5,0
	Пристигаючі, стиглі та перестійні насадження	1,5	3,0-4,0
Листяні насадження			
2	Молодняки 1 групи віку	1,0	-
	Молодняки 2 групи віку та середньовікові насадження	1,0	4,0-5,0
	Пристигаючі, стиглі та перестійні насадження	0,5	3,0-4,0
Змішані насадження			
3	Молодняки 1 групи віку	1,0	-

Молодняки 2 групи віку та середньовікові насадження	1,5	5,0
Пристигаючі, стиглі та перестійні насадження	1,0	3,0-4,0

7.3 Визначення пропускної спроможності мисливського господарства

Величина пропускної спроможності господарства визначається для кожного мисливської о виду, на який планується відкривати полювання.

Пропускна спроможність, в першу чергу, залежить від ємності мисливських угідь господарства, що визначається, крім загальної чисельності дичини, величиною річного приросту популяцій диких мисливських тварин, а також законодавчо визначеними (при полюванні на деякі види хутрових звірів та птахів), або теоретично прийнятими (полювання на копитних та хижаків) щоденними нормами відстрілу мисливських звірів та птахів.

Показник пропускної спроможності конкретного мисливського господарства, крім природної ємності, може бути значно змінений (знижений) за рахунок рівня його організації. Такими негативними факторами можуть виступати: недоступність угідь через відсутність доріг чи їх поганий стан, низька технічна оснащеність господарства, недостатнє обладнання пунктами зупинки, низька кваліфікація єгерської служби тощо.

Розрахунок сумарної пропускної спроможності проводиться за формулою:

$$P = \frac{Cn}{Hn}, \quad \sum_{n=1}^x \frac{Cn}{Hn} = \frac{C_1}{H_1} + \frac{C_2}{H_2} + \frac{C_3}{H_3} + \dots + \frac{C_x}{H_x},$$

де P – планова річна пропускна спроможність, «мисливце-днів»; C – кількість дичини по видах мисливських тварин (C_1, C_2, C_3, C_x), яку планується вилучити на протязі року; H_n – сумарна індивідуальна щоденна норма відстрілу для кожного мисливця по кожному з дозволених до відстрілу видів мисливських тварин ($H_1, H_2, H_3, \dots H_x$), згідно різних видів полювань.

Наприклад, для розрахунків пропускної спроможності господарства при колективних полюваннях на диких копитних (лось, олень, лань, козуля, муфлон, кабан) теоретично приймається індивідуальна норма мисливця за одну мисливську добу – 0,1 голови копитних, при полюванні на водоплавну дичину – згідно визначених щорічним наказом норм.

Примітка: 1. Пропускна спроможність у окремих випадках може бути обмежена вимогами техніки безпеки (наприклад – при високій концентрації водоплавної дичини на невеликих територіях).

2. В деяких мисливських господарствах (регіонах, територіях), особливо на півдні України, виникає необхідність розрахунку додаткової пропускної спроможності угідь у зв'язку з періодичною появою немісцевих, мігруючих видів мисливських тварин, що збільшують загальну річну пропускну спроможність господарства. Такими видами можуть бути гуси, качки,

вальдшнеп, перепілка та деякі інші. Розрахунок додаткової пропускнуої спроможності проводиться аналогічно.

7.4 Обробка трофеїв

Мисливські трофеї – це певна частина відстріляної дичини. Оформлений і дбайливо збережений трофей буде постійно нагадувати про успішне полювання. Незалежно від своєї цінності трофеї є матеріальним нагадуванням про прекрасні хвилини нашого мисливського життя, тому їм необхідно приділяти належну увагу. За старовинним мисливським звичаєм трофей завжди належить тому, хто вполював дичину.

Як трофей у оленя і лані беруться роги, у козулі ріжки, крім того у оленів беруться ще й ікла; трофеєм муфлона служать роги, сарни – ріжки та пензлики з вовни, дикого кабана – ікла. З кабанячої і козячої щетини роблять кисті, також як і з заячих вусів. Як трофеї у лисиць та інших хижаків беруться гострі ікла, цю ж роль виконують вироблені шкури – особливо ведмедя, рисі, вовка і дикої кішки. Трофеєм є черепа великих хижаків, які оцінюються навіть на виставках.

Як трофеї зберігаються хвости глухарів, тетеревів і дрохв, з них же цілком виготовляються чучела. Бекаси дають недорозвинені махові пера і так звані вуса бекасів – пір'я, що ростуть з надхвостової жирової залози, качури – хвостові серпоподібні пір'я для капелюхів, дрохви – вуса. З найбільш цінних видобутків виготовляють опудало.

Роги і ріжки зберігаються разом з черепом, тобто з верхньою і нижньою щелепами. Робиться це для того, щоб при оцінці трофеїв можна було визначити вік дичини. Вдало скомпоновані череп, роги і нижня щелепа є витонченим і довговічним трофеєм. Так звані мисливські черепа останнім часом набувають все меншого поширення. Такий спосіб обробки трофеїв вважається вже застарілим. Умовою краси і довговічності трофеїв є їх правильне відділення, виварювання і очищення від м'ясних і жирових залишків.

Після відділення голови знімають з черепа шкіру, гострим ножом усувають м'ясо, видаляють мозок. Потім занурюють череп в посуд з м'якою, чистою і холодною водою так, щоб роги виступали над поверхнею води. Вимочують череп приблизно 24 години, причому воду періодично міняють. Потім череп до виростів лобових кісток занурюють в посуд з чистою гарячою водою і варять 1–2 години, постійно доливаючи воду, щоб її рівень весь час доходив до початку рогів. Виварений череп виймають з води і ножом якомога обережніше видаляють всі м'ясні залишки і плівки.

Найкраще відбілити череп, загорнувши його в звичайну паперову вату, просочену 5–15% розчином перекису водню, який можна придбати в аптеці. Порожнини його також заповнюють ватою, змоченою цим же розчином. Щоб розчин зберігався в черепі довше, обгортають його вологою ганчіркою. Приблизно через 24 години череп розгортають і видаляють з нього м'якою щіткою відділення, які розклалися. Вибілений трофей закріплюють на дерев'яному щитку, підставці з пластмаси або просто підвішують на відповідне місце в квартирі.

Спочатку зазвичай в якості підставки застосовувалися фігурно вирізані щитки. Тепер з цією метою все частіше використовуються підставки простіших форм: косі зрізи стовбурів різних дерев. Вони красиві і, головне, недорогі. Дуже гарні щитки, виготовлені з берези, ялини, модрина, сосни і дуба. Косий зріз стовбурів цих дерев має витончений малюнок, а кора вдало доповнює його. Непогано виглядають і прямокутні підставки з плексигласу або кольорової пластмаси.

Для закріплення черепа на підставці в його задній частині і щитку просвердлюють по два отвори. Крізь них пропускається мотузка, яка зав'язується з тильного боку щитка. Останнім часом з цією метою все частіше застосовуються шурупи. Якщо ми хочемо зберегти як трофей і нижню щелепу, слід взяти ширшу підставку, щоб по обох сторонах черепа могли поміститися і обидві половини нижньої щелепи. Прикріплюються вони до щитка маленькими гвіздками, для чого просвердлюють в кістці отвори.

З глухарів і тетеревів робиться опудало, або ж в якості трофея зберігається лише голова з шиєю і хвостом, які, оформляються на зразок медальйона. Дуже красиві опудала бекасів і диких качок. Зазвичай вони прикріплюються лапками до дерев'яних підставок і підвішуються на зелену стрічку головами вниз.

Шерсть і пір'я із запареної, не охолодженої ніяким належним чином шкіри дичини, легко вилазять, тому таку дичину для препарування не використовують. З практики добре відомо, що дуже швидко вилізуть пір'я з опудала глухаря (тетерева), якщо безпосередньо після відстрілу, перш ніж тварина загине, щось її сполохало. Тому рекомендується деякий час почекати, поки підстрелена дичина спокійно розлучається з життям.

Ікла кабанів треба обережно вирубати з обох щелеп сирого черепа, потім протирати їх вологою ганчіркою, висушувати і консервувати парафіном або воском, щоб не тріскалися. Вирубуючи ікла, слід пам'ятати, що приблизно дві третини їх довжини знаходяться в щелепах.

Втім ікла можна видалити і за допомогою виварювання: двох-тригодинне кип'ятіння їм не зашкодить. При цьому способі щелепи вирубуються в 10–15 см від іклів і варяться до тих пір, поки потрібний нам трофей легко не відійде. Потім з іклів видаляють кістковий мозок, чистять їх і залишають висохнути. Виниклі тріщини затирають воском або парафіном і час від часу змазують невеликою кількістю жиру. Трофей кріпиться на овальному щитку, причому великі, нижні ікла розташовуються у вигляді кола, а менші, верхні поміщаються всередині кола або під ним.

Роги та ріжки вішаються в кімнатах, пил з них видаляється за допомогою м'якої щітки або сухої ганчірки. Ніколи не слід протирати їх вологою ганчіркою і мити водою, так як це призведе до втрати природного кольору і природного блиску.

Трофеї копитних тварин оцінюються відповідно до угоди Міжнародної ради мисливців, укладеними в Мадриді в 1952 р Для бальної оцінки трофеїв і визначення їх вартості союз мисливців використовує таблицю.

Довжина і окружність вимірюється сантиметровою стрічкою з точністю до 0,1 см. Тільки довжина ріжків вимірюється з точністю до 0,5 см. Роги оленя зважуються з точністю до 0,1 кг, самця козулі з точністю до 1 грама, для чого застосовуються відповідні типи ваг. Виключно важливо визначити об'єм рогів самця козулі. Для цього використовуються досить чутливі ваги, пристосування для зважування трофеїв, і судини з водою. Різниця між масою, отриманою при зважуванні рогів, занурених у воду, і їх сухою масою в грамах дасть об'єм трофея в см³. З таблиць випливає, що на бальну оцінку трофея впливає насамперед його загальна маса. У оленя її показником головним чином служить довжина стволів, маса рогів, окружність стовбурів і віночків, у козулі – маса і об'єм рогів, у муфлона – довжина і окружність рогів, у кабана – перш за все товщина нижніх іклів. При оцінці рогів кількість відростків вирішального значення не має. З цього випливає, що справді вагомими є трофеї тільки здорової дичини.

Міжнародна методика оцінки трофеїв відповідно до СІС (Conseil international de la chasse) (рис. 7.3)

Олень

1. Середня довжина обох стовбурів (с1-с2) в см × 0,5 _____
2. Середня довжина обох очних відростків (Го1-Го2) в см × 0,25 _____
3. Середня довжина обох середніх відростків (ОС1-ОС2) в см × 0,25 _____
4. Середня окружність обох віночків (ВН1-ВН2) в см × 1 _____
5. Сума нижніх кіл обох стовбурів (СН1-СН2) в см × 1 _____
6. Сума верхніх кіл обох стовбурів (СВ1-СВ2) в см × 1 _____
7. Маса сухих рогів за мінусом маси черепа (50–70 г) в кг × 2 _____
8. Відстань між рогами (Р) = площа в% відношенні до середньої довжині стовбурів: до 60% – 0, від 60% до 70% – 1 бал, від 70% до 80% – 2 бали, вище 80% – 3 бали _____
9. Сума числа відростків на обох стовбурах (за кожен відросток – 1 бал) _____
10. Зовнішній вигляд: забарвлення рогів 0–2 бали _____
перлини і борозенки 0–2 бали _____
кінці відростків 0–2 бали _____
надочні відростки 0–2 бали _____
корона 0–10 балів _____
11. Знижка мінус 1–3 бали _____
Оцінка трофея в балах _____

Лань

1. Середня довжина обох стовбурів (С1-С2) в см × 0,5 _____
2. Середня довжина обох очних відростків (Го1-Го2) в см × 0,25 _____
3. Середня довжина обох лопат (Л1-Л2) в см × 1 _____
4. Середня ширина обох лопат (Лш1-Лш2) в см × 1,5 _____
5. Середня окружність обох віночків (ВН1-ВН2) в см × 1 _____
6. Сума нижньої окружності стовбура (СН1-СН2) в см × 1 _____

7. Сума верхньої окружності стовбура (CB1-CB2) в см \times 1 _____
8. Маса сухих лопат за мінусом маси черепа (при цілому черепі без нижньої щелепи 0,25 кг) в кг \times 2 _____
9. Зовнішній вигляд: забарвлення рогів 0–2балла _____
щербини на лопатах 0–2 бали _____
розвиненість лопат (форма і симетричність) 0–5 балів _____
10. Знижки: недостатній розмах (P) 0–6 балів _____
дефекти лопат 0–10 балів _____
дефекти зазубрин 0–3 бали _____
несиметричний, деформований, негарний вигляд лопат, неприродно великий розмах 0–6 балів _____
Оцінка трофея в балах _____

Косуля

1. Середня довжина обох стовбурів (C1-C2) в см \times 0,5 _____
2. Маса сухих рогів за мінусом маси черепа (якщо череп не відрізаний, з маси трофея віднімається без нижньої щелепи 90 г) г \times 0,1 _____
3. Обсяг рогів (визначається зануренням у воду) см \times 0,3 _____
4. Забарвлення рогів 0-4 бали _____
5. Перлини 0-4 бали _____
6. Віночки 0-4 бали _____
7. Розмах рогів (P) = площа в% відношенні до середньої довжині стовбурів (менше 30% – 0, вузький 30–35% – 1 бал, середній 35–40% – 2 бали, хороший 40–45% – 3 бали, дуже хороший 45–75% – 4 бали, ненормальний (більше 75%) – 0 балів _____
8. Кінці відростків 0–2 бали _____
9. Надбавка за симетричність і красиву форму 0–5 балів _____
10. Знижки за неправильність стовбурів і відростків або за пористість рогів: мінус 0–5 балів _____
Оцінка трофея в балах _____

Серна

1. Середня довжина обох ріжків (P1-P2) в см \times 1,5 _____
2. Висота ріжків (B) в см \times 1 _____
3. Окружність найбільшого ріжка (O) в см \times 4 _____
4. Розмах (P) в см \times 1 _____
5. Віковий бал (6–10-річний 1 бал, 11–12-річна 2 бали, понад 13 років 3 бали) 0–3 бали _____
6. Знижки: мінус 0-5 балів _____
Оцінка трофея в балах _____

Муфлон

1. Середня довжина обох рогів (P1-P2) в см \times 1 _____
2. Середня окружність обох рогів у черепа (O1-O2) в см \times 1 _____

3. Середня окружність обох рогів на відстані однієї третини довжини (Од1-Од2) в см × 1 _____
 4. Середня окружність обох рогів на відстані двох третин довжини (ОР1-ор2) в см × 1 _____
 5. Розвал рогів (Р) в см × 1 _____
 6. Бали за зовнішній вигляд: 0-3 бали _____
 7. Зазублини рогів 0-3 бали _____
 8. Вигин рогів 0-5 балів _____
 9. Знижки за дефекти мінус 0-5 балів _____
- Оцінка трофея в балах _____

Кабан

1. Середня довжина обох нижніх іклів (Кн1-Кн2) в см × 1 _____
 2. Середня ширина обох нижніх іклів (Кш1-Кш2) в мм × 3 _____
 3. Сума окружності верхніх іклів (К1-К2) в см × 1 _____
 4. Бали за зовнішній вигляд (надбавка за форму): 0–5 балів _____
 5. Знижки за дефекти: мінус 0–10 балів _____
- Оцінка трофея в балах _____

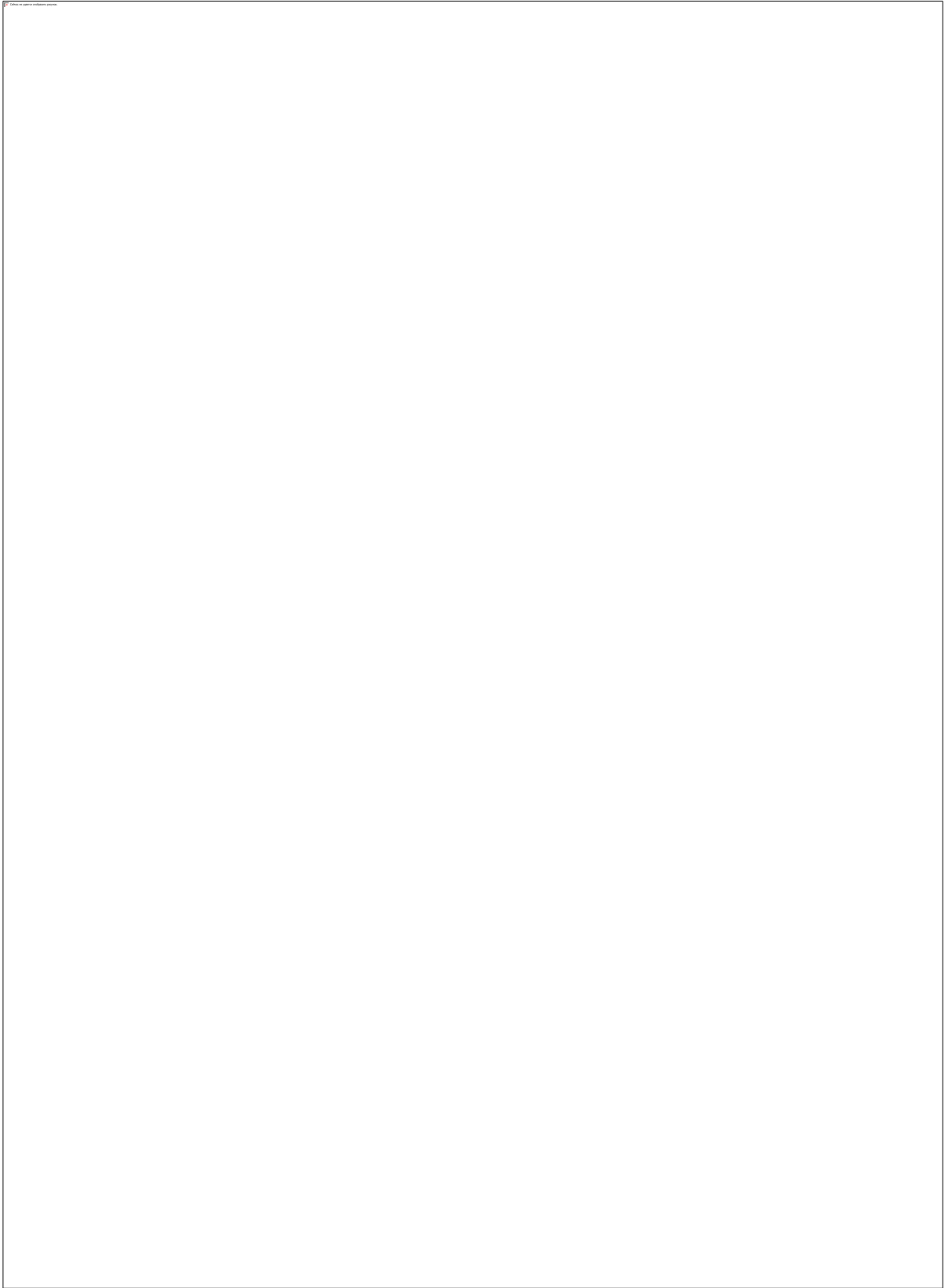


Рис. 7.3. Параметри бальної оцінки деяких мисливських трофеїв.

Контрольні питання для самоперевірки

1. Що таке біотехнічні заходи?
2. Які біотехнічні заходи проводять для кабана?
3. В чому полягає відмінність біотехнічних заходів для європейського оленя і лося?
4. Що таке кормові ремізи і в чому їх відмінність від кормових полів?
5. Які типи біотехнічних споруд Ви знаєте?
6. Які особливості біотехнічних заходів для борових птахів?
7. Яким деревним породам віддає перевагу косуля при зимовому підгодовуванні?
8. Як розраховується сумарна пропускна спроможність мисливських угідь?
9. За якими параметрами обраховується трофейна цінність рогів оленя європейського?

Практичне заняття №8

Тема: ОБЛІК МИСЛИВСЬКИХ ЗВІРІВ І ПТАХІВ

Матеріали та обладнання: план мисливських угідь; план насаджень; Настанова з упорядкування мисливських угідь, літературні джерела, конспект лекцій. Таблиці з демонстраційним матеріалом.

Завдання: Ознайомитися з матеріалом практичного заняття. Коротко записати основні моменти і положення.

Мета обліку – встановити чисельність мисливських звірів і птахів, їх територіальне розміщення. За одиницю обліку вважають одну тварину, яка знаходиться в зоні обліку, чи ту ж саму тварину на маршруті, або нору, лігво, лежанку, слід тварини (перетнутий обліковим маршрутом), індивідуальну добову ділянку перебування звіра і т.д.

Показник чисельності тварин – це виявлена, або розрахована кількість особин, які перебували на досліджуваній території під час обліку. Дані про відносну чисельність звірів, одержують в результаті проведення обліків на пробних площах, смугах, маршрутах, тобто не на всій площі господарства, а на її частині. При цьому абсолютні дані обліку на пробних площах, смугах та маршрутах екстраполюються на всю площу угідь, господарства чи району.

Для успішного проведення обліку необхідно добре знати видовий склад усіх місцевих звірів і птахів, сліди їх життєдіяльності, та вміти безпомилково визначити давність сліду і його напрямок.

Визначення давності слідів взимку.

При свіжій незначній порослі не виникає труднощів у визначенні давності сліду. Неважко відрізнити свіжий слід від старого також після вечірнього вітру та безвітряної ночі. У таких випадках навіть при незначній хуртовині у старих слідів краї будуть згладжені, а на дні поглиблень буде наметений сніг. Відбиток старого сліду набагато твердіший на дотик, ніж свіжий. У старого сліду стінки поглиблення в снігу вкриваються льодяною кіркою і дещо змерзаються так, що його можна знизу підважити ногою чи рукою і він не розвалиться.

Свіжий слід 10–15-хвилинної давності навіть у сильні морози не встигає змерзнутися і тому при найменшому дотику до нього розсипається. Якщо через такий слід провести тонкою хворостиною, вона легко переріже його, тоді як при перетині старого сліду вона круто вигнеться, а дуже старий слід не переріже зовсім. З метою одержання більш точної уяви про давність слідів доцільно напередодні, ввечері та вночі, самому зробити декілька відбитків на снігу, а вранці перевірити міцність їх змерзання рукою і за допомогою пробної хворостинки, запам'ятавши, на яку віддаль вона вигинається.

Під час сильної відлиги старі сліди розпливаються, а під час незначної – вкриваються льодяною кіркою. На поверхні слабкого насту тварини залишають сліди з подрібненими крихтами змерзлого снігу. У свіжих слідів вони легко зміщаються, у старих – встигають примерзнути до поверхні снігової кірки.

У глибокому та сипучому снігу відбитки закінчень лап звірів та ратиці крупних тварин бувають непомітні, що затруднює правильне встановлення напрямку руху тварин. В таких випадках необхідно звернути увагу на риси біля слідів. Виймаючи лапу з ямки сліду та заносючи її на наступний крок, тварина малює на поверхні снігу кінчиками пальців коротку смужку, а перед тим як вступити до снігу – дещо довшу смужку. Правда, іноді у глибокому снігу сліди з'єднуються суцільною смугою, що не дає можливості встановити напрям руху тварини. В таких випадках уважно придивляються до травинок чи гілок, які стирчать з-під снігу на лінії слідів і котрі звір зачіпав та відгинав по ходу свого руху. Такі гілки чи бадилля трав'янистих рослин залишають смужки на снігу, які вказують напрям руху тварини.

Маршрутний облік звірів по слідах на снігу.

Час проведення обліку – зимою, після пороші при неглибокому сніговому покриві.

Показник обліку – число зустрінутих, пересічених маршрутом слідів відповідного виду тварин на одиницю довжини маршруту, за яку приймають 10 км. Цьому обліку підлягають тільки сліди останньої доби. Кращий засіб підрахунку добових слідів – це повторний обхід маршруту. В перший день проходять маршрут і зтирають всі сліди, які зустрілись, тобто відмічають, які сліди на завтра будуть старими.

На другий день той самий маршрут проходять повторно і підраховують тільки свіжі сліди звірів.

Довжина маршруту попередньо конкретно не встановлюється, так як може залежати від багатьох факторів: довжини світлового дня, стану снігового покриву і фізичної підготовки обліковця, рельєфу місцевості, відповідних засобів пересування (піший хід, лижі і т. д.), від частоти траплянь слідів. При середніх умовах нормальним маршрутом рахується шлях 10 – 12 км.

З метою отримання об'єктивних даних необхідно, щоб типи угідь і зв'язані з ними різниці в щільності населення тварин були охоплені маршрутом рівномірно. Для цього при плануванні маршрутів необхідно дотримуватися таких рекомендацій:

- маршрут повинен охоплювати всю різноманітність угідь (луки, рілля, озимі, чагарникові зарослі серед полів, яри, лісові масиви і т. д.);
- не можна відхилятися від заданого маршруту;
- не закладати маршрути вздовж доріг, рік, потічків, узлісь, ярів і т. д., а прямувати перпендикулярно, або під кутом до них.

Безпосередньо на маршруті, або по записах після його проходження складається абрис. На нього наноситься:

- лінія маршруту;
- характер угідь (рілля, луки, озимі і т. д.);
- необхідні орієнтири (місця перетину доріг, ліній електропередач, потоків, меліоративних каналів і т. д.).

Основний зміст абрису – перетин маршрутом слідів звірів. Кожний вид звірів позначають відповідним значком (л – лось, лс – лисиця, в – вовк і т.д.). На абрисі вказується напрямок руху звіра, а якщо в одному напрямку пройшла група звірів, то вказується число звірів в групі (3 л, 5 в).

Щоб за результатами маршрутного обліку слідів отримати дані про щільність населення звірів, в угіддях користуються формулою:

$$P=1,57 \times (n / L \times d),$$

де: P – щільність населення звірів, число особин на 1 км²;

1,57 – постійний коефіцієнт;

d – середня довжина добового ходу звіра, км;

n – число перетинів слідів з маршрутом;

L – довжина маршруту, км.

Довжина добового ходу звіра залежить від багатьох причин: глибини снігового покриву, захисних властивостей угідь, наявності кормів та ін.

Величину добового ходу багатьох звірів можна приймати на основі літературних даних, або встановити шляхом вистежування звірів. Вистежування можна здійснити двома способами. Першим можна скористатись тільки через добу після пороші. Спочатку звіра вистежують до його місцезнаходження (якщо звіра не зафіксовано візуально, цей пункт встановлюють за початком сліду наполоханого звіра), потім обліковець повертається до вихідного пункту і вистежує звіра «в п'яту» до того місця, де слід був засипаний снігом при пороші.

Іншим способом вистежування проводиться два рази. Місцезнаходження звіра виявляється в перший день і рівно через добу на другий день. Довжина добового ходу встановлюється кроками, для цього середня довжина кроку обліковця повинна бути добре вивірена. Можна використати крокомір. Якщо слід не дуже покручений, а на місцевості є багато орієнтирів, його доцільно закартувати та виміряти картографічним методом. Бажано проводити не менше трьох вистежувань і вирахувати середню довжину добового ходу того чи іншого виду звіра.

Метод картування слідів.

Метод найбільш простий та доступний. При достатній кількості обліковців облік звірів можна провести протягом одного дня на всій території господарства. Оптимальна пора для проведення облікових робіт за цим методом – лютий-березень. В цю пору звірі дещо активніші, ніж в грудні та січні місяці, і, як правило, відзначаються більшою довжиною свого добового ходу.

Вся територія угідь, в яких передбачається провести облік шляхом подвійного картування слідів, попередньо умовно ділиться на окремі ділянки площею від 25 до 100 гектарів. Ділянки розмежовуються між собою обліковими маршрутами. Віддаль між двома суміжними маршрутами повинна становити не

більше 0,5–1,0 км. В короткий зимовий день довжина маршруту для одного обліковця не повинна перевищувати 10–15 км.

Маршрути для обліку і картування слідів прокладаються по лісових дорогах, перелісках, вздовж узлісь, чагарникових заростей, по периметру полів. У великих лісових масивах маршрути для картування слідів прокладають вздовж кварталних просік, лісових доріг, які ділять масив на окремі площі. До проведення робіт кожному обліковцеві видається бланк, на якому нанесена схема маршруту та сітка польових і лісових доріг з нумерацією лісових кварталів, полів. Маршрути на абрисі повинні утворювати замкнуті контури. Дуже важливо, щоб жодна сторона замкнутого контуру не випала з обліку, оскільки найменша недбалість одного з обліковців може звести нанівець всю роботу.

Вибір дня обліку маршрутів має вирішальне значення для одержання достовірних даних. Відомо, що після першого снігу далеко не всі звірі покидають денні затишні місця і тому не залишають слідів. Подібне спостерігається під час глибокого снігу (більше 40 см), при щільному насті. Облік за таких умов приведе до заниження показників чисельності тварин в порівнянні з їх фактичною кількістю.

Рекомендується проводити облік після доброї пороші, з глибиною снігового покриття не більше 5–10 см. Зручно вести облік під час відлиги, коли тварини більш активні, а їх сліди чітко відбиваються на снігу.

Обліковці виходять на свої маршрути одночасно. На спеціальних бланках вони відмічають дату та час обліку, погодні умови та висоту снігового покриву. Помітивши свіжий слід звіра, олівцем наносять його на схему маршруту умовними позначеннями (к – косуля; сд – свиня дика) і вказують стрілкою напрям ходу звіра. Одночасно записують кількість тварин (5 к, 7 сд).

Закінчивши роботу на маршруті, обліковці здають бланки керівнику роботи, який переносить (перепишує) ці дані на схематичну карту господарства чи району. В результаті одержують "фотографію" переходів звірів на території господарства, району.

Кількість звірів підраховується шляхом знаходження різниці між кількістю вхідних і вихідних слідів для кожного лісового масиву (ділянки, кварталу). Наприклад, в одному лісовому масиві відмічено 8 вхідних і 5 вихідних слідів косулі. Різниця між кількістю вхідних і вихідних слідів складає 3. Висновок: в лісовому масиві залишилось 3 косулі. Якщо ж вхідних слідів 6 і вихідних 6, то в лісовому масиві звірів немає.

Метод подвійного картування слідів.

Суть методу зводиться до визначення чисельності звірів за різницею між кількістю вхідних і вихідних слідів, облік яких проводиться по снігу два рази на попередньо вибраних площах.

На абрисах повинні бути нанесені квартална мережа, дороги, стежки, ріки, схема маршрутів, по яких повинні пройти обліковці. Далі на інструктажі узгоджують, яким знаком чи шифром позначати сліди тих звірів, які пересікли ходову лінію.

Одержавши розпорядження про початок робіт, обліковці в переддень обліку на всіх намічених маршрутах затирають як старі, так і свіжі сліди. В день обліку (бажано після випалого снігу чи пороші), як тільки розвидниться, кожен обліковець виходить на початок свого маршруту і, рухаючись по ньому, наносить на абрис, в місцях виявлення, кількість та напрямок слідів тих тварин, чисельність яких повинна бути визначена. Сліди затирають у тому випадку, коли слід звіра проходить якийсь відрізок по маршруту, на абрисі позначається тільки його початок і кінець та вхід і вихід. Якщо на маршрутний хід виходить слід табуна і важко розібратись, скільки було тварин, необхідно пройти по ньому до місця, де звірі розійшлися. Після проведення обліку першого дня обліковці уточнюють всі дані, а ранком другого дня знову ідуть тим самим маршрутом по своїх слідах і занотовують свіжі сліди звірів.

При необхідності така ж робота проводиться ще й на третій день обліку, або через деякий час повторюється і ще раз дводенний облік, кількість і напрям слідів фіксується кожний раз на новому абрисі.

В камеральних умовах на схему території угідь, охоплених обліковими маршрутами, переносять з абрисів дані про кількість і напрями слідів.

Обробка польових облікових даних проводиться наступним чином. Беруться до уваги вхідні і вихідні сліди тварин дводенного обліку. Наприклад, на пробній площі 8 в перший день картування слідів виявлено 6 вхідних слідів косулі і 2 – вихідних. Різниця між кількістю вхідних і вихідних слідів свідчить про те, що на ділянці залишилося 4 косулі. На другий день обліку зафіксовано 6 вихідних слідів, з чого видно, що 2 косулі не залишили слідів. Отже, на даній пробній площі береться за облік 8 косуль. Опрацьовані польові матеріали заносять в картку обліку.

Дані про кількість тварин, які не дали слідів, записуються тільки на другий день обліку. Як правило, результати 1-го та 2-го обліків не співпадають, що в значній мірі зумовлено добовим переміщенням певної кількості тварин.

В облікову картку заносять, крім ратичних, дані про сліди інших мисливських звірів: вовк, лисиця, заєць та ін.

Слід відмітити, що чим гущіша мережа облікових маршрутів, тобто чим на менші ділянки розбита площа, на якій проводиться облік, тим точнішими будуть одержані дані про кількість тварин. Чим більшу кількість днів підряд затрачається на облік, тим достовірніші результати. Коли сніг глибокий, необхідно зменшувати площу ділянок, а кількість днів обліку збільшувати.

Метод шумового прогону.

Техніка цього методу обліку досить проста та водночас трудомістка. Він забирає багато часу і вимагає значної кількості обліковців.

Найвідповідальнішим моментом при застосуванні методу є вибір місця для проведення обліку. Вибирають одну або декілька ділянок (пробних площ) розміром від 30 до 1000 гектарів. Розмір пробних площ залежить від багатьох факторів: величини і контурів масивів, густоти насаджень, погодних умов, наявної кількості загоничів.

Площі, обрані для проведення обліку, мають бути характерними і добре відображати характер та типологію угідь, їх кормові та захисні властивості.

Пробні площі можуть мати різну конфігурацію, але, як свідчать дослідження та виробничий досвід, доцільно віддавати перевагу формі видовженого прямокутника. Така конфігурація облікових ділянок поряд з їх зручністю для шумового прогону дозволяє одержати більш точні результати обліку в порівнянні з рівносторонніми ділянками. Загальна площа вибраних для обліку пробних площ повинна складати не менше 30% від усієї площі угідь.

Перед початком роботи обліковець обходить намічену в натурі пробну площу по її межах (просіках, дорогах, узліссях) з усіх чотирьох боків і затирає (затоптує) всі сліди. Група загоничів у складі 5-10 чоловік з шумом проходять пробну площу з вужчого боку до протилежного кінця, виганяючи всіх тварин, які знаходяться на даній ділянці.

Прочісуючи пробну площу (ділянку), загоничі ідуть приблизно на однаковій віддалі один від одного (20–50 м), але ця відстань не повинна перевищувати 70 метрів. Обліковці, які йдуть в загінці по краях пробної площі (ділянки), записують на бланках сліди звірів, які вийшли з облікової ділянки. Цю ж саму роботу може виконувати один обліковець, який після загінки (прогону) знову обходить пробну площу, заносючи на бланк виявлені сліди тварин.

Наступну пробну площу краще вибирати в стороні, протилежній до напрямку загінки на попередній пробній площі. При цьому не рекомендується наганяти звірину в напрямі відкритих площ, на які вона зрідка виходить.

Коли сніг великий, то звірі часто проходять одним слідом. В такому випадку одному із нагоничів необхідно пройти слідом, аж до того місця, де сліди розходяться. Оскільки дикі свині можуть пройти одним слідом віддаль, яка значно перевищує один кілометр, даний метод обліку при глибині снігового покриву більше 20–30 см застосовувати недоцільно. У таких випадках необхідно переходити до візуального обліку нагоном, тобто додатково розставити на умовній лінії обліковців, які б фіксували звірів. При цьому розмір пробної площі, як правило, не перевищує 30–100 гектарів, а кількість пробних площ збільшується.

Результати обліку на всіх пробних площах, одержані методом шумового прогону, екстраполюються на площу угідь, неохоплену обліком.

Дослідження та виробничий досвід свідчать, що при охопленні вибіркоvim обліком до 25% загальної площі господарства та ретельному проведенні робіт хибність методу шумового прогону, як правило, не перевищує 10–45%.

Облік на місцях підгодівлі.

Застосовується в угіддях, де налагоджена регулярна підгодівля ратичних. Протягом зими до місць підгодівлі звірі підходять поступово і таким чином біля підгодівельних майданчиків наприкінці зими звичайно концентрується найбільше число звірів. В цей час доцільно проводити 2–3 чергування і

встановити кількість тварин, виявлених біля годівниць, чи на підгодівельних майданчиках.

При обліку відмічають: кількість, вид, стать, вік тварин і дату та час обліку. Таким чином, підгодівельний майданчик відвідує два стада диких свиней, в тому числі один старий сікач і стадо козуль. Слід пам'ятати, що далеко не всі тварини в м'яку зиму відвідують підгодівельні майданчики. Тому ратичних, які зустрічаються поза межами приваблення підгодівельними майданчиками (до 4–6 км), фіксують окремо і відносять до числа звірів, виявлених біля майданчика. Результати обліку записуються в журнал за формою (табл. 8.1).

Облік анкетно-опитовим методом.

Метод в основному застосовується для вивчення поширення та виявлення чисельності рідкісних видів. В процесі обліку цим методом інформація добувається шляхом усного чи письмового опитування населення, або певної групи людей (лісової охорони, лісорубів, механізаторів та ін.) шляхом спеціального опитування можна виявити зміни чисельності масових видів звірів, а в окремих випадках і розрахувати їх кількість. Завдяки широким потенціальним можливостям анкетний метод можна вважати універсальним.

Таблиця 8.1 – Відомість обліку тварин біля підгодівельного майданчика

ПІДГОДІВЕЛЬНИЙ МАЙДАНЧИК №1

Дата: 12 лютого 2019 р

Обліковець: Шабаров О.О.

Година	Вид тварин	Кількість, голів	в тому числі			Примітка
			самець	самка	молодняк	
4-6	Дика свиня	8	2	1	5	старий сікач
10-12	Косуля	3	2	1	-	в одного неправильно розвивається ріг

Анкетним методом доцільно проводити облік ратичних (косуля, дика свиня) тільки в тому випадку, коли їх фактична щільність в два рази нижча від мінімальної.

Тварина, облік якої передбачається проводити даним методом, повинна бути добре відома особам, серед яких проводиться анкетування.

Облік того чи іншого виду тварин вимагає певної категорії кореспондентів (мисливців, лісників, шоферів чи механізаторів). У відповідності до певної категорії кореспондентів складається опитова відомість-анкета.

Загальні принципи складання анкети такі:

- запитань повинно бути якомога менше – від двох до десяти;
- вони повинні бути сформульовані дуже чітко і коротко;

- в анкеті слід вказати, що повернення її бажане навіть у тому випадку, коли вказаних видів на території немає.

Серед результатів опиту завжди має місце певний відсоток бракованих анкет. Найчастіше це пояснюється недобросовісним ставленням кореспондентів до цієї роботи, невмінням відповісти на поставлені запитання, чи просто відсутністю даних.

Вибраковування анкет слід проводити на основі співставлення даних по сусідніх територіях. В кожному випадку, коли цифри сусідніх кореспондентів значно розбігаються, доцільно проводити перевірку. Якщо перевірка не підтвердить правильність наведених даних, вони не враховуються.

В процесі обробки дані анкетування наносять на картосхему господарства для формування загальної картини. Виявляють території з різною щільністю тваринного населення. Потім дані групують і екстраполюють на всю площу.

Наприклад, анкетним методом вивчався річний приріст у популяції косулі з метою розробки заходів по регулюванню чисельності. У відповідь на запитання анкети 200 осіб повідомили, що бачили по 1-му теляті, 50 бачили по 2 телят, а 10 – по 3 телят.

Порядок розрахунку наступний:

$$\frac{200 \times 1 + 50 \times 2 + 10 \times 3}{260} = \frac{380}{260} = 1,2$$

Для дальших розрахунків приймається величина приплоду 1,2 теляти.

Літньо-осінній облік пернатої дичини на маршрутних смугах (пробах).

Облік проводиться в місцях поширення пернатої дичини. Встановлюється загальна площа поширення пернатої дичини в розрізі класів бонітету угідь. Маршрутні смуги (проби) вибираються з таким розрахунком, щоб ними охопити не менше 30% площі угідь кожного бонітету. Облікові смуги закладаються аналогічно як пробні площі, але з врахуванням того, що наступна смуга розміщується в протилежній стороні до напрямку попереднього маршруту.

Встановивши загальну площу облікових смуг, розраховують чисельність поширення пернатих на всій площі та їх щільність на 1000 гектарів угідь. З метою зменшення можливих пропусків рекомендується проводити облікові роботи в ранкові та вечірні години, коли більшість птахів живиться і тримається більш відкритих місць: узлісь, галявин, вирубок, сіножатей та сільськогосподарських угідь. При наявності добре тренуваних собак (лягавих, лайок) точність методу складає, як правило, $\pm 10-20\%$. При меншій щільності пернатих площа облікових смуг збільшується. Якщо чисельність пернатих на 1000 гектарів угідь достатньо висока, тоді цілком добрі результати одержують на пробній смузі шириною 150 метрів і довжиною 1 кілометр.

Літньо-осінній облік пернатих дозволяє виявити стать та вік птахів, кількість молодняка у виводку.

Облік водоплавних птахів.

Літньо-осінній облік водоплавних птахів проводиться з метою уточнення чисельності та поширення в угіддях качок, які гніздяться на даній території. Робота здійснюється шляхом маршрутного обстеження території, придатної для поширення качиних виводків.

Оптимальний період проведення облікових робіт – перша половина серпня. На початку обліку в розрізі класів бонітету встановлюють площу облікових угідь, придатну для поширення водоплавної та болотної дичини. Виділяються угіддя, де можуть триматися і фактично зустрічаються качині виводки.

Обліковець на маршруті проходить берегом річки, водойми чи по межі зарослих водно-болотних угідь і відмічає всіх піднятих на крило чи відпливаючих качок. На великих водоймах додаткові маршрути прокладають на човнах.

Рухаючись по краю прибережних заростей, чи по середині дуже зарослої водойми, обліковець відмічає відпливаючих, чи злетівших качок. У всіх випадках за ширину смуги приймається подвоєна середня віддаль від обліковця до місця злетівших птахів. Результати обліку заносяться в картку. Площа угідь, на які перераховуються одержані дані обліку, вираховується шляхом перемноження довжини берегової лінії на ширину смуги водно-болотної рослинності. Для лісових боліт і сильно зарослих озер береться вся водопокрита площа.

Добрі результати дає облік виводків на чистих плесах. Облікові роботи проводяться в ранкові та вечірні години з засідки. Засідка вибирається таким чином, щоб була добра видимість на плесо вздовж берега, чи заростей водної рослинності. Підраховуються як поодинокі качки, так і цілі виводки з фіксацією кількості птахів у виводку. Враховуються також і ті виводки, які вдається виявити за хлюпанням води, кряканням старих качок і писку молодих каченят.

Облікові роботи можна проводити протягом липня до початку серпня. В процесі обліку необхідно обстежити водойму вздовж її берегів. В обліку можуть брати участь декілька чоловік. Таким способом можна з досить високою точністю виявити усіх качок.

Контрольні питання для самоперевірки

1. Що таке показник чисельності тварин?
2. Як визначають давність слідів взимку?
3. Як проводиться маршрутний облік звірів по слідах на снігу?
4. Чим відрізняється метод картування слідів від методу подвійного картування слідів?
5. В чому полягає метод шумового прогону?

Терміни, які застосовуються в мисливському господарстві та їх визначення

Терміни приведені відповідно визначень, наведених в Законі України **Про мисливське господарство та полювання**, а саме:

біотехнічні заходи – комплекс різноманітних господарських робіт, спрямованих на поліпшення умов існування, розмноження та збільшення чисельності мисливських тварин;

державний мисливський фонд – мисливські тварини, що перебувають у стані природної волі, а також утримуються в напіввільних умовах або у неволі в межах угідь державних мисливських господарств;

користувачі мисливських угідь – спеціалізовані мисливські господарства, інші підприємства, установи та організації, в яких створені спеціалізовані підрозділи для ведення мисливського господарства з наданням в їх користування мисливських угідь;

мисливство – вид спеціального використання тваринного світу шляхом добування мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах у межах мисливських угідь;

мисливське господарство як галузь – сфера суспільного виробництва, основними завданнями якого є охорона, регулювання чисельності диких тварин, використання та відтворення мисливських тварин, надання послуг мисливцям щодо здійснення полювання, розвиток мисливського собаківництва;

мисливське собаківництво – діяльність, пов'язана з розведенням, вирощуванням, утриманням, обліком, підготовкою до полювання та використанням для потреб мисливців собак мисливських порід;

мисливські тварини – дикі звірі та птахи, що можуть бути об'єктами полювання;

мисливські трофеї – відповідним чином оброблені частини мисливських тварин (шкури, роги, черепа, ікла тощо), добуті шляхом полювання, які використовуються у наукових, естетичних, культурних та освітніх цілях;

мисливські угіддя – ділянки суші та водного простору, на яких перебувають мисливські тварини і які можуть бути використані для ведення мисливського господарства;

мисливські угіддя державного мисливського резерву (або запасу) – мисливські угіддя, які не закріплені за певними користувачами або звільнилися за рахунок позбавлення права користування, охорона яких та регулювання чисельності тварин на яких здійснюються безпосередньо центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері мисливського господарства;

дозвіл на добування – документ (ліцензія, відстрільна картка, дозвіл на селекційний, діагностичний та науковий відстріл), який дає право на добування (в тому числі відлов) дикої тварини (тварин), а також право на використання (транспортування, перенесення, зберігання) продукції полювання;

незаконно добута продукція полювання – дика тварина чи її частина, добута (відловлена) чи набута будь-яким іншим шляхом з порушенням вимог цього Закону чи інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до нього, що регулюють відносини у сфері користування природними ресурсами України;

норма відстрілу – встановлена кількість мисливських тварин, дозволена для добування одним мисливцем за визначений строк полювання;

полювання – дії людини, спрямовані на вистежування, переслідування з метою добування і саме добування (відстріл, відлов) мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах;

продукція полювання – добути шляхом полювання або придбані (набуті) будь-яким іншим шляхом туші мисливських тварин, їх частини (м'ясо, субпродукти, шкури, роги, черепа, ікла тощо), а також відловлені живі мисливські тварини;

пропускна спроможність мисливських угідь – максимально можлива кількість мисливців, які можуть полювати в один день на певній площі мисливських угідь (з урахуванням чисельності мисливських тварин і необхідності додержання вимог техніки безпеки);

регулювання чисельності диких тварин – вилучення (відстріл та відлов) диких тварин, що перебувають у стані природної волі, за умови, що їх чисельність на конкретній території загрожує життю та здоров'ю людей, свійських тварин, завдає значних збитків сільському, лісовому чи мисливському господарству, порушує природний баланс видів, загрожує існуванню інших видів диких тварин;

сезон полювання – період року (конкретна дата початку та закінчення), протягом якого дозволяється полювання на певний вид мисливських тварин;

темний період доби – період доби, що починається за годину після заходу сонця і закінчується за годину до сходу сонця;

упорядкування мисливських угідь – науково обґрунтована оцінка та інвентаризація типів мисливських угідь, видового, кількісного та якісного складу мисливських тварин певного господарства або окремого регіону, розроблення (з урахуванням природних та економічних умов) режиму ведення мисливського господарства з визначенням заходів щодо охорони, раціонального використання, відтворення мисливських тварин, збереження та поліпшення стану угідь;

утримання мисливських тварин у напіввільних умовах – утримання набутих в установленому порядку мисливських тварин у штучно створених умовах, в яких вони живляться переважно природними кормами, але не мають можливості вільно переміщуватися за межі штучно ізольованої ділянки мисливського угіддя;

утримання мисливських тварин у неволі – утримання мисливських тварин у відповідних спорудах, де вони не мають можливості живитися природними кормами та самостійно виходити за межі таких споруд.

Латинські назви мисливських тварин та птахів

1	Єнотовидний собака	<i>Nyctereutes procyonoides</i> (Gray, 1834)
2	Лисиця звичайна	<i>Vulpes vulpes</i> (Linnaeus, 1758)
3	Вовк звичайний	<i>Canis lupus</i> (Linnaeus, 1758)
4	Заєць сірий	<i>Lepus europaeus</i> (Pallas, 1778)
5	Заєць білий	<i>Lepus timidus</i> (Linnaeus, 1758)
6	Ондатра	<i>Ondatra zibethicus</i> (Linnaeus, 1766)
7	Бобер	<i>Castor fiber</i> (Linnaeus, 1758)
8	Борсук	<i>Meles meles</i> (Linnaeus, 1758)
9	Горностаї	<i>Mustela erminea</i> (Linnaeus, 1758)
10	Ласка	<i>Mustela nivalis</i> (Linnaeus, 1766)
11	Тхір лісовий	<i>Mustela putorius</i> (Linnaeus, 1758)
12	Куниця лісова	<i>Martes martes</i> (Linnaeus, 1758)
13	Куниця кам'яна	<i>Martes foina</i> (Erxleben, 1777)
14	Соболь	<i>Martes zibellina</i> (Linnaeus, 1758)
15	Видра	<i>Lutra lutra</i> (Linnaeus, 1758)
16	Лось	<i>Alces alces</i> (Linnaeus, 1758)
17	Олень благородний	<i>Cervus elaphus</i> (Linnaeus, 1758)
18	Лань	<i>Cervus (Dama) dama</i> (Linnaeus, 1758)
19	Олень плямистий	<i>Cervus nippon</i> (Temminck, 1838)
20	Косуля європейська	<i>Capreolus capreolus</i> (Linnaeus, 1758)
21	Кабан дикий	<i>Sus scrofa</i> (Linnaeus, 1758)
22	Ведмідь бурий	<i>Ursus arctos</i> (Linnaeus, 1758)
23	Рись європейська	<i>Felis lynx</i> (Linnaeus, 1758)
24	Кіт лісовий	<i>Felis silvestris</i> (Schreber, 1777)
25	Ракун (єнот-полоскун)	<i>Procyon lotor</i> (Linnaeus, 1758)
26	Глухар (глушець)	<i>Tetrao urogallus</i> (Linnaeus, 1758)
27	Тетерук звичайний	<i>Lyrurus tetrix</i> (Linnaeus, 1758)
28	Рябчик (орябок)	<i>Tetrastes bonasia</i> (Linnaeus, 1758)
29	Сіра куріпка	<i>Perdix perdix</i> (Linnaeus, 1758)
30	Фазан	<i>Phasianus colchicus</i> (Linnaeus, 1758)
31	Вальдшнеп (слуква)	<i>Scolopax rusticola</i> (Linnaeus, 1758)
32	Витютень (вахирь)	<i>Columba palumbus</i> (Linnaeus, 1758)
33	Клінтух	<i>Columba oenas</i> (Linnaeus, 1758)
34	Голуб сизий (сизарь)	<i>Columba livia</i> (Linnaeus, 1758)
35	Горлиця звичайна	<i>Streptopelia turtur</i> (Linnaeus, 1758)
36	Гусак сірий	<i>Anser anser</i> (Linnaeus, 1758)
37	Чирок-свистунок	<i>Anas crecca</i> (Linnaeus, 1758)
38	Широконоска	<i>Anas clypeata</i> (Linnaeus, 1758)
39	Крижень	<i>Anas platyrhynchos</i> (Linnaeus, 1758)
40	Лиска	<i>Fulica atra</i> (Linnaeus, 1758)

Рекомендована література

Основна:

1. Бондаренко В.Д., Делеган І.В., Соловій І.П., Рудишин М.П. Облік диких тварин. Львів: УкрДЛТУ, 1989. 66 с
2. Бондаренко В.Д., Делеган І.В., Татаринів К.А., та ін. Мисливствознавство. К.: НМК ВО, 1993. 200 с.
3. Бондаренко В.Д., Делеган І.В. та ін. Мисливська зброя, полювання, ведення мисливського господарства. К.: НМК ВО, 1993. 120 с.
4. Бондаренко В.Д., Делеган І.В., Мазепа В. Г., Рудишин М.П. Мисливські трофеї. К.: ІЗМН, 1996. 104 с
5. Бондаренко В. Д., Мазепа В. Г., Хоєцький П. Б. Мисливська кінологія. Підручник. Львів: Афіша, 2002. 160 с
6. Бондаренко В.Д., Дейнека А.М., Бурмас В.Р., та ін. Мисливське законодавство України. Львів: Сподом, 2005. 336 с.
7. Букатевиц Ю.В. Мисливське собаківництво. К.: Колос, 1993. 176 с.
8. Дежкин В.В. Охота и охотничье хозяйство мира. М.: Агропромиздат, 1983. 357 с.
9. Енциклопедія охотника. / Сост. О.В. Зайчук, Л.А. Смогоржевский, Е.И. Стеценко; Под ред. Л.А. Смогоржевского. К.: Українська енциклопедія, 1996. 352 с.
10. Мисливствознавство : навчальний посібник / [укл. А.І. Гузій, І.Д. Іванюк, В.М. Кусік, П.Б. Хоєцький]. Харків: Мачулін, 2017. 276 с.
11. Русанов Я. С. Основы охотоведения. М.: Из-во МГУ, 1986. 160 с.
12. Шадура М. В., Шейгас І. М., Гунчак М.С. та ін. Книга мисливця. Львів: Державний комітет лісового господарства України, 1998. 180 с

Додаткова:

1. Бондаренко В.Д. Біотехнія. Навчальний посібник. Ч. 1. Львів: ІЗМН, 1998. 260 с
2. Бондаренко В.Д. Біотехнія. Навчальний посібник. Ч.2. Львів: Престиж Інформ, 2002. 348 с
3. Делеган І.В., Делеган І.І., Делеган І.І. Біологія лісових птахів і звірів. Львів: Поллі, 2005. 600 с
4. Катиш С.В. Дичерозведення на території лісостепової і степової зон України (на прикладі Полтавської і Запорізької областей). *Біологічні системи*, т. 8, вип. 1, 2016. С. 219-227.
5. Кратюк О.Л. Видовий склад та динаміка чисельності ратичних *Artiodactyla* у вольєрах на території Житомирської області. *Науковий вісник НЛТУ України*, т.28, №3, 2018. С. 34-37.
6. Нымсалу Ф.Р. Охотничья этика. М.: Агропромиздат, 1989. 175 с.
7. Розкопф И. Охотничьи трофеи и изделия. М.: Лесная пр-сть, 1984. 128 с.
8. Царик И. В. Популяційна екологія. Керування популяціями. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 100 с.

9. Червона книга України. Тваринний світ. К.: Українська енциклопедія, 1994. 464 с.

Джерела в Інтернеті

1. www.terioshkola.org.ua - сайт Українського теріологічного товариства.
2. www.birdlife.org.ua - сайт Українського товариства охорони птахів.
3. www.menr.gov.ua - сайт Міністерства охорони довкілля України.
4. www.rada.gov.ua - законодавство на сайті "Верховної Ради України".
5. redbook.iatp.org.ua - сайт "Червона книга України".
6. www.uoor.com.ua - Українське товариство мисливців та рибалок.
7. www.huntingukraine.com/content/view/628/ - портал для мисливців та рибалок.
8. www.cic-wildlife.org/uploads/media/cic_flyer_ru_final.pdf - Міжнародні мисливські організації.
9. www.cic-wildlife.org/uploads/media/cic_flyer_ru_final.pdf - глобальне партнерство для стабільного мисливства.